

COŞ MAKDAVELL
VƏ
ŞON MAKDAVELL

O, YALNIZ DÜLGƏR DEYİLDİ

Dika və Şarlotta Deyə
*Onların həyatı həmişə göstərirdi ki,
İsa Məsih adi dülgər deyil*

MÜQƏDDİMƏ

1976-cı ildə qabağıma on iki bloknot qoyub qırx səkkiz saat ərzində və kofe içə-içə hamınıza yaxşı məlum olan «Adi dülgər deyil» adlı kitabın yazısına başladım. Ümid edirdim ki, bu kitab İsa Məsihin ardıcılılarına öz imanları haqqında qarşılarına çıxan bütün sualları cavablandırmağa kömək edəcək və ruhani axtarışda olanları İsa Məsihin təliminin dərinliyinə varmağa ruhlandıracaq. Heç ağlıma gəlməzdi ki, şəxsi iman yolum haqqında mülahizələrim on beş milyondan da çox tirajı keçəcək, yüzdən çox dilə tərcümə olunacaq və bütün dünyada oxucuları öz imanlarına daha ciddi və diqqətli yanaşmalarına ruhlandıracaq. Oxucularımdan hansısa biri mənə deyəndə ki, kitabım onun həyatını dəyişib, onda məmnunluq hissi keçirir və təvəzökarlıq dolu sevinc anları yaşayıram.

Lakin «Adi dülgər deyil» kitabı işıq üzü görən andan bu günə kimi dünyada baş verənlər məni təəccübləndirir. Belə ki, İsa Məsihin tarixi mövcudluğuna və xarakterinə aydınlıq gətirən bir çox kəşflər olunub və bu günə kimi davam etməkdədir. «Yeni ateist» adlı çox məşhur bir mədəniyyət formalaşmış ki, öz nəşrlərində imanının sonu və Allahın iflasına uğramasından bəhs edir. Lakin buna baxma-

yaraq, gənc nəsillə daim tamamilə yeni problemlərlə üzləşir, seçim etmək qarşısında qalır və əsrlər boyu davam edən «İsa Məsih Kimdir? Onun Allahın Oğlu olduğunu sübut edən dəlillər nədən ibarətdir? Hətta bu, həqiqətdirsə belə, bundan mənə nə?» kimi suallara cavab axtarırlar.

Bununla əlaqədar olaraq mən «Adi dülgər deyil» kitabımı XXI əsrə uyğunlaşdırmaq qərarına gəldim. Bu səbəbdən məşhur mühazirəçi və Müqəddəs Kitabın müdafiəsi üzrə mütəxəssis olan oğlum Şondan mənimlə bərabər bu kitab üzərində işləməsinə xahiş etdim. Şon özünün zəngin akademik biliklərini (o, ilahiyyat və fəlsəfə üzrə magistr dərəcəsi alıb) və yazırlıq təcrübəsini birləşdirərək imanımızın müasir təsvirini verməkdə mənə kömək etdi. Biz birlikdə yeni fəsil artırdıq, mövzuları və müzakirə üçün nəzərdə tutulan sualları yenidən araşdıraraq müasir nöqəteyi-nəzərdən yanaşmağa çalışdıq. Nəticədə yeni bir rey daksiya formalaşdı, lakin faktlara əvvəlki yanaşma tərzini və həqiqətin araşdırılması məqsəd olaraq qaldı.

Şonla birlikdə ən böyük arzumuz bu kitabın ruhani həqiqətləri axtaran gənc nəsillə həyatında əhəmiyyətli rol oynamasıdır.

C. M.

Birinci fəsil

MƏNİM TARİXÇƏM

XIII əsrin filosofu Foma Akvinski yazır: «Hər bir qəlb xoşbəxtliyə və həyatının mənasını dərk etməyə susayır». İlk dəfə bu susuzluğu yeniyetmə çağında hiss etmişdim. Xoşbəxt olmaq arzusunda idim. İstəyirdim ki, həyatımın nəsə dərin bir mənası olsun. Getdikcə məni hər bir insanı narahat edən üç əsas sual narahat etməyə başladı: mən kiməm? Mən nə üçün yaşayıram? Sonum nə olacaq? Sum allarıma cavab tapmaq istəyirdim. Buna görə də hələ gənc tələbə ikən cavab axtarışına başladım.

Mənə görə mən imanlı insanların əhatəsində boya-başa çatmışam. Buna görə də düşündüm ki, öz suallarımın məbəddə cavab tapa bilərəm. Fəallıqla hamıdan çox məbədə gedib-gəlməyə başladım. Mən məbədin qapısı açıldıqdan sonra bağlanana kimi, səhər, günorta, axşamlar oraya etməyə başladım. Deyəsən, lazım olan məbədi seçməmişdim, çünki özümü məbəddən kənarda daha yaxşı hiss edirdim. Mən Miçiqa ştatındakı fermalardan birində, «nəticəsi olmayan yerdən tez uzaqlaş» kənd təxəyyüllünü təlqin edən bir yerdə böyüyüb boya

başə çatmışam. Bu səbəbdən də mən dindən uzaqlaşası oldum.

Sonra belə qərara gəldim ki, həyatın mənasını dərk etməkdə mənə təhsil kömək edə bilər. Elə bu məqsədlə də universitetə qəbul oldum. Çox keçmədi ki, mən professorların ən zəhlətökən tələbəsinə çevrildim. Saatlarla otaqlarında qalıb suallarımın onları tənqəd gətirirdim. Məni uzaqdan görər-görməz onlar otaqlarının işıqlarını söndürər, qapı və pəncərələrini bərk-bərk bağlayardılar. Sözsüz ki, universitetdə dərin biliklər əldə etmək mümkündür, amma axtardığım sualların cavabını tapa bilmədim. Professor və tələbə yoldaşlarımda da mənim kimi problemləri və qarşısında aciz qaldığı, cavablandıra bilmədikləri sualları var idi.

Bir dəfə tələbə yataqxanasında futbolkasının üzərində də «Arxamca gəlməyin, mən azmışam» yazılan bir oğlana rast gəldim. Onda ağıma gəldi ki, belə getsə gərək universitetdə hamı bu futboldan geyinsin. Beləliklə də, qərara gəldim ki, təhsilin də mənə bir köməyi dəyməyəcək.

Özlüyümdə düşünürdüm ki, bəlkə cəmiyyətdə müəyyən mövqedə olsam xoşbəxtliyimi və həyatın mənasını taparam. Ürəyimdən keçdi ki, hansısa xeyirxah işə özümü həsr etməklə universitetdə nüfuz qazanın. Universitetin məşhurları tələbə liderləri idi. Onlar maliyə məsələlərində yaxından iştirak edirdilər. Beləcə, mən tələbə təşkilatlarında müxtəlif mövqeləri qazanmağa nail oldum.

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Filosof Foma Akvinskiyin «Hər bir qəlb xoşbəxtliyə və həyatının mənasını dərk etməyə susayır» fikri ilə razısınız mı?

Bu, doğrudan da çox maraqlı idi: tələbə yataqxanasında baş verənlərdən xəbərdar olmaq, vacib qərarlar qəbul etmək, universiteti və tələbə dərnəklərini maliyyələşdirmək, mühazirələri və bütün tədbirləri ürəyin istədiyi kimi təşkil etmək.

Lakin bu qədər əhəmiyyətli insan olduğumdan aldığım zövq də tezliklə tükənməyə başladı. Bazar ertəsi səhərlər baş ağrısı ilə yuxudan ayılar və düşünəndə ki, qarşıda məni hələ beş gün iş günü gözləyir, dəhşətə gəlirdim. Bazar ertəsindən cüməyə kimi demək olar ki, sürünə-sürünə həftəni bir təhər başa vururdum. İnsan olduğumu isə cümə, şənbə və bazar günlərində keçirdiyim əyləncə axşamlarında hiss edirdim. Bazar ertəsindən isə bu mənasız dövrə yenidən başlayırdım.

Heç vaxt özlüyümdə etiraf etməmişdim ki, həyatımın mənası yoxdur. Belə bir etirafi etməkdən ötrü mən çox məğrur idim. Hamıya elə gəlirdi ki, mən universitetdə ən xoşbəxt insanam. Onların ağılına belə gəlməzdi ki, mənim xoşbəxtliyim özlüyündə sünidir. Çünki xoşbəxtliyim şə-

Hamıya elə gəlirdi ki, mən universitetdə ən xoşbəxt insanam. Lakin yaşadığım həyat əsl cəhənnəm idi.

raitdən asılı idi. Əgər hər şey qaydasında gedirdisə, özümü bəxtəvər hesab edirdim. Əgər nə isə yolunda deyildisə, özümü yararsız hesab edirdim.

Amma bunu heç kəsə hiss etdirmirdim.

Mən okeanda suyun təsirindən yırgalanan qayıqı xatırladırdım. Mənim nə sükanım, nə nəzarətim, nə də ki, istiqamətim var idi. Lakin ətrafımda fərqli həyat tərzini sürən başqa bir insan da görmürdüm. Elə bir insan da ta-

nımırdım ki, mənə başqa cürə yaşamağı öyrətsin. Mən fəlakətə uğramışdım. Yox, daha betərindən idi: o vaxt yaşadığım həyatı təsvir etmək üçün daha aydın bir ifadə var ki, bu da cəhənnəm idi.

Elə bu vaxtlar hamıdan fərqlənən səkkiz tələbə və iki müəllimdən ibarət kiçik bir qrup diqqətimi cəlb etdi. Məncə, onlar kim olduqlarını və nə üçün yaşadıklarını yaxşı bilirdilər. Ən əsas isə onların etiqadı var idi. Məsələkli insanlarla rastlaşmaq və onlarla ünsiyyət qurmaq mənə xoş təsir bağışlayırdı. Hətta onların etiqadları ilə razılaşsam belə, nəyə isə iman edib öz imanına əmin olan insanlara hörmət edirəm.

Mənə aydın oldu ki, bu insanlarda elə bir şey var ki, ondan məndə yoxdur. Onlar hədsiz dərəcədə xoşbəxt idilər. Və onların xoşbəxtliyi nə universitet həyatından, nə də ki, hansısa bir şəraitdən asılı idi. Bu xoşbəxtlik daimi idi. Görünür, onların daxilən sevinc mənbəyi var idi. Bu mənbə diqqətimi cəlb etmişdi.

Bu qrupda diqqətimi çəkən məqamlardan biri də onların bir-birinə olan münasibəti və davranışları idi. Onlar bir-birlərini, həm də ətraflarındakı insanları çox sevirdilər. Bu sadə adi bir ünsiyyət deyildi. Onlar ətraflarındakıların ehtiyac və problemlərinin həllinə yardımçı olmağa can atırdılar. Bütün bunlar mənə yad gəlsə də, lakin hansısa bir qüvvə mənə onlara tərəf dartırdı.

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Siz əqidəli insanlarla ünsiyyət qurmağı xoşlayırsınızmı? Hansı halda onlarla ünsiyyətdən güc alırsınız? Bəs hansı halda məyus olursunuz?

İnsanların böyük əksəriyyətində olduğu kimi, malik olmadığımı başqalarında görəndə, buna nail olmağın yollarını axtarıram. Beləliklə də, mən bu sirli insanlarla dostluq etmək qərarına gəldim.

İki həftədən sonra tələbə toplantılarından birində məsa ətrafında bu qrupun üzvləri ilə söhbətə başladım. Söhbət Allaha gəlib çıxdı.

Mən hər şeydən şübhələ-

nirəm və bu sahədə özümə güvənmədiyim üçün bərk əsəbləşdim. Stula dirsəklənərək özümü elə göstərdim ki, sanki bu söhbətlər ürəyimcə deyil.

— Yox a... məsihçilik! — deyə dilləndim. —

Bu, intellektuallara görə

«Yox a... məsihçilik! Bu, intellektuallara görə yox, düşünməyi bacarmayan zəiflər üçündür. Əlbəttə, bu «kişiliyimin» arxasında yeni tanışlarımın sirrini öyrənmək arzusu gizlənsə də, qürurum bu ehtiyacımın nə qədər böyük olduğunu biruzə etməyə imkan vermirdi.

yox, düşünməyi bacarmayan zəiflər üçündür.

Əlbəttə, bu «kişiliyimin» arxasında yeni tanışlarımın sirrini öyrənmək arzusu gizlənsə də, qürurum bu ehtiyacımın nə qədər böyük olduğunu biruzə etməyə imkan vermirdi. Bu mövzu məni düşündürsə də, etiraf etməkdən çəkinirdim. Beləcə, mən çox yaraşıqlı (həmişə mənə elə gəlib ki, məsihçilər heç də yaraşıqlı olmurlar) tələbə qıza üzümü tutdum:

— Sizi universitetin digər tələbə və müəllimlərindən fərqləndirən cəhət nədir? Sizin həyatınızı dəyişdirən nədir?

Qız heç tərəddüd etmədən cəsarətlə düz gözlərimin içinə baxaraq iki kəlmə dedi:

— İsa Məsih.

Mən nə vaxtsa bu kəlmələri tələbə şəhərciyində intellektual söhbət zamanı eşidəcəyimi heç ağıma belə gətirməmişdim.

— Necə? İsa Məsih?! — deyə ucadan qışqırdım. — Allah xatirinə, bu cəfəngiyyatı burax. Din də, məbəd də, Müqəddəs Kitab da məni əməlli-başlı təngə gətirib.

Elə o andaca qız sözümlü ağzımda qoydu:

— Mən dindən bəhs etmirəm. İsa Məsihdən danışram.

Qız heç vaxt bilmədiyimi mənə açıqladı: məsihçilik — din deyil. Din — insanların xeyirxah əməllər vasitəsilə Allahın yolunu tutmaları üçün göstərdikləri cəhddir. Məsihçilik isə — İsa Məsih vasitəsilə Allahın insanlara yaxınlaşmasıdır.

Mən buna inanmaq fikrində deyildim. Hətta bir anlığa belə. Lakin qızın əminliyi və cəsarəti mənə elə təsir etmişdi ki, mən öz münasibətimə görə üzr istəməli oldum.

— Amma mən dindən və imanlılardan bezmişəm, — deyə özümlə haqq qazandırmağa

çalışdım. — Buna görə də bu haqda heç nə eşitmək istəmirəm.

Belə olan halda yeni dostlarım mənə inanılmaz bir təklif etdilər. Onlar mənə İsa Məsihin bəyanatları haqda dərin bir araşdırma aparmağı təklif etdilər: O, Allahın

Məsihçilik — din deyil. Din — insanların xeyirxah əməllər vasitəsilə Allahın yolunu tutmaları üçün göstərdikləri cəhddir. Məsihçilik isə — İsa Məsih vasitəsilə Allahın insanlara yaxınlaşmasıdır.

Oğludur; O, adi insanlar kimi onların arasında bədəndə yaşayıb; O, bəşəriyyətin günahlarına görə çarmıxa çəkilib; O, dəfn olunub və üç gündən sonra ölüldən dirilib; O, indiyədək yaşayır və insanların həyatını bu gün də dəyişməyə qadirdir.

O vaxt mənə elə gəldi ki, onlar mənimlə zarafat edirlər. Sağlam düşüncəm mənə təlqin edirdi ki, məsihçilik

uydurmalar üzərində qurulub. Zənnimcə, ancaq axmaqlar İsanın ölüldən dirilməsi haqqında olan təmsilə

Bəs siz nə düşünürsünüz? |
Siz dinə necə tərifi verərdiniz? |

inana bilər. Adətən, məsihçilərin dərstdə çıxış etmələrini gözləyirdim ki, onları pərt edim. Mənə elə gəlirdi ki, məsihçilərin beynindəki kələ-kötürlük varsa da, o ancaq tənhalıqdan yoxa çıxır.

Lakin dostlarımla təklifini qəbul etdim. Məqsədim onların yanıldığını isbatlamaq idi. Mən əmin idim ki, məsihçiliyin tarixi özlüyündə heç bir əsasa malik deyil. Qanundan xəbərim olduğu üçün sübutlar haqqında da məlumatlı idim. Buna görə də məsihçiliyi dərindən araşdırmaq və onların dininin əsassızlığını göstərmək qərarına gəldim.

Əgər mən Müqəddəs Kitabın tarixi əsassızlığını sübut etsəm, demək, bütün məsihçiliyin din-darların fantaziyasının nəticəsi olduğunu sübut etmiş olaram.

Beləliklə, Müqəddəs Kitabdan başlamaq qərarına gəldim. Bilirdim ki, əgər Müqəddəs Kitabın etibarsızlığına dair şəksiz-şübhəsiz sübutlar tap-

sam, bütün məsihçilik sistemini kökündən sarsıtmış olaram. Əlbəttə, məsihçilər mənə onların kitabında yazı-

lanlardan bəhs etmişdilər: Məsih bakirə qızdan doğulub; O, möcüzələr göstərirdi və ölüldəndən dirilib. Axı, bunun nə faydası ola bilər? Əgər mən Müqəddəs Kitabın tarixi əsassızlığını sübut etsəm, demək, bütün məsihçiliyin dindarların fantaziyasının nəticəsi olduğunu sübut etmiş olaram.

Mən tapşırığa ciddi yanaşmağa başladım. Tədqiqatlarım aylarlarla davam etdi. Hətta, akademik məzuniyyət götürdüm ki, tarixi ədəbiyyatların külliyyatı ilə dolu olan Avropa kitabxanalarında araşdırmalar aparım. İstəyimə nail ola bildim. Kifayət qədər çoxlu sübutlar toplamışdım. Əgər bu sübutları öz gözlərimlə görməsəydim, özüm də inanmazdım. Sonda bir nəticəyə gəldim: əgər intellektual cəhətdən dürüst qalmaq istəyirdimsə, onda etiraf etməliydim ki, Əhdi-Ətiq və Əhdi-Cədid qədim dövrün ən etibarlı tarixi sənədləridir. Və əgər bu sənədlər etibarlıdırsa, bəs onda istila olunmuş öklənin ucqar bir şəhərciyində, adi dülgər sandığım, görüntüyə malik, allahlıq iddiasında olan bu İnsan haqqında nə demək olar?

Beləliklə də, etiraf etməli oldum ki, İsa Məsih adı dülgər olmayıb. O, Özünü elan edən Kəsidir.

Bu tədqiqatlar təkcə münasibətimi dəyişmədi, həm də xoşbəxtlik və həyatın mənası haqqında axtardığım üç sualı cavablandırmaqda mənə kömək etdi. Lakin Pol Xarveyin dediyi kimi «bu haqda bir az sonra». Mən bu haqda si-

İstəyimə nail ola bildim. Kifayət qədər çoxlu sübutlar toplamışdım... etiraf etməliydim ki, Əhdi-Ətiq və Əhdi-Cədid qədim dövrün ən etibarlı tarixi sənədləridir.

zə kitabımın sonunda söz açacağam. Əvvəlcə tədqiqatlarım zamanı öyrəndiyim əsas məlumatları sizinlə bölüş-

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Əgər Allah həqiqətən insan bə-dənində olsaydı, onda Öz yarat-dıqları ilə ünsiyyət qurmaq üçün hansı üsul daha yaxşı olardı?

mək istəyirəm ki, siz də dərk edə biləsiniz: məsihçilik — nə uydurma, nə dindarların təxəyyülü, nə də ki, sadələvh insanlarındandır. Bu, təh-rifolunmaz həqiqətdir. Si-

zi əmin edirəm ki, bu həqiqəti dərk etməklə siz üç vacib suala cavab tapmış olarsınız: mən kiməm? Həyatımın məqsədi nədir? Mənim çağırışım nədən ibarətdir?

İkinci fəsil

İSANI DİGƏRLƏRİNDƏN FƏRQLƏNDİRƏN NƏDİR?

Müqəddəs Kitab və məsihçilik haqqında aldığım açıqlamalardan bir qədər vaxt keçmişdi ki, taksi ilə Londona gəldirdim. Yolda sürücüyə İsa haqqında bəzi şeylər anladım. O, münasibətini qısa və konkret şəkildə bu cür ifadə etdi:

— Mən din haqqında, xüsusilə də İsa haqqında heç nə danışmaq istəmirəm.

Qeyd etməyə bilmərəm: vaxtı ilə gənc məsihçilərdən İsa Məsihin onların həyatını dəyişməsinə eşidəndə, mən də eynilə bu cür reaksiya verirdim. Görünür, İsanın adı özlüyündə insanlara narahatlıq gətirir. Bu ad onları karıxdırır, özündən çıxarır, mövzunu dəyişmək arzusu yaradır. Siz Allah haqqında sakitliklə istədiyiniz qədər danışa bilərsiniz və heç kəs özündən çıxmıyacaq. Lakin elə ki, İsanın adını çəkirsiniz, adamlar dərhal söhbəti bağlamaq istəyir. Nə üçün İsanın adı istisna olmaqla Buddanın, Məhəmmədin, yaxud da Konfusuninin adı insanlara toxunmur?

Düşünürəm ki, bunun səbəbi adıçəkilən dini rəhbərlərin özlərini allah adlandırmaması ilə bağlıdır. İsa ilə onla-

rın arasındakı böyük fərqli cəhət də məhz elə bundan ibarətdir. İsanı tanıyanlar o dəqiqə bilirdilər ki, Nazaretli bu dülgər Özü haqqında son dərəcə yüksək bəyanatlar verir. Aydın idi ki, O, Özünü sadəcə müəllim, yaxud peyğəmbər kimi təqdim etmirdi. O, açıq-aydın Allahlıq iddiasında idi. O, Özünü xilasın yeganə Yolu, günahlardan bağışlanmanın tək Mənbəyi kimi təqdim edirdi. İnsanlara da yaxşı məlum idi ki, bu xüsusiyyətlər yalnız Allaha məxsusdur.

Bir çoxları üçün İsanın Özünü Allahın Oğlu kimi təqdim etməsi bu gün də həddindən artıq böyük iddiadır. Plüralist cəmiyyətimiz üçün bu, olduqca məhdud və dini fanatizm təsiri bağışlayır. Biz buna inanmaq istəmirik. Lakin məsələ onda deyil ki, biz nəyə inanıb–inanmamaq istəyirik. Əsas məsələ İsanın Özünü Kim adlandırmasıdır. Onun bəyanatları həqiqətdirmi? Universitet dostlarımdan aldığım çağırış zamanı öyrənmək istədiyim də elə bu idi.

Mən İsa Məsihin bəyanatlarının həqiqiliyini müəyyənləşdirməkdən ötrü Əhdi–Cədid haqqında məlumatlar

toplamağa başladım. İlk növbədə İsa Məsihin Allah olması iddiasının əsasında nəyin durduğunu aydınlaşdırmaq məqsədilə diqqətimi «İsanın İlahiliyi» ifadəsinə yönəltdim. Roçestr ilahiyyat seminarıyasının keçmiş pre-

Bəs siz nə düşünürsünüz?

İsa Məsih Allahın Oğlu olduğunu dedi. Nəyə görə bu ifadə bir çox insanlar üçün problem yaradır? Nə üçün Allah haqqındakı söhbətlər insanın qəlbinə daha az toxunur, nəinki Məsih haqda?

zidenti Oqastas X. Stronq özünün «İlahiyyatın Sistematisasiyası» əsərində Allahı «Kainatın və bütün mövcud olanların başlanğıcı, davamiyyəti və sonu Olan hədsiz–hü-

dudsuz Kamil Ruh kimi təqdim edir».[1] Allahın belə bir tərəfi yalnız məsihçilər üçün deyil, həm də bütün teistlər, o cümlədən müsəlmanlar və yəhudilər üçün də məqbuldur. Teizm təliminə görə Allah Şəxsiyyət və bəşəriyyətin Yaradıcısıdır. Hal-hazırda Allah onu idarə edir və qoruyur. Lakin məsihçilik təliminə görə bu tərəfə daha bir məqam əlavə olunur: Allah yer üzünə Nazaretli İsanın bədənində gəlmişdi.

İsa Məsih — ad və soyad deyil. Əslində bu, ad və tituldur. «İsa» adı yunan dilindən tərcümədə *Jeshua*, Yeşua kimi səslənir ki, bu da «Yahve-Xilaskar» və ya «Rəbb xilas edir» mənasını verir. «Məsih» titulu yunan mənşəli sözdür, mənası «əl-Məsih» (İbrani dilində *Mashiach*, bax. Daniel 9:26), «məsh olunmuş» deməkdir. «Məsih» titulu özündə iki rütbə — Padşah və Kahinliyi birləşdirir. Başqa sözlə, İsa Əhdi-

İsa adının mənası «Yahve-Xilaskar» və ya «Rəbb xilas edir» deməkdir. «Məsih» titulu yunan mənşəli sözdür, mənası «əl-Məsih» «məsh olunmuş» deməkdir.

Ətiq dövrünün peyğəmbərliklərində vəd olunmuş Kahin və Padşahdır. Bu bəyanat İsanın Şəxsiyyətini və məsihçiliyin mahiyyətini düzgün dərk etmək üçün çox vacibdir.

Əhdi-Cədidə açıq-aydın deyilir ki, Məsih Allahdır. İsa Məsih haqqında deyilənlərin böyük əksəriyyətini yalnız Allaha aid etmək olar. Məsələn, bir neçə yerdə İsa bilavasitə olaraq Allah adlandırılır: «...bəxtiyarlıq gətirən ümidimizin gerçəkləşməməsini, ulu Allah və Xilaskarımız İsa Məsihin izzətinin zühurunu gözləyək»

(Titə 2:13; eləcə də bax. Yəhya 1:1; Romalılara 9:5; İbranilərə 1:8; 1 Yəhya 5:20–21). Müqəddəs Yazılarda Onun haqqında Allaha aid ifadələr işlədilir. İsa Var Olandır (bax. Yəhya 1:2; 8:58; 17:5,24); Hər yerdə Mövcud Olandır (bax. Matta 18:20; 28:20); Hər şeyi Biləndir (bax. Matta 17:22–27; Yəhya 4:16–18; 6:64); Hər şeyə Qadir-dir (bax. Matta 8:26–27; Luka 4:38–41; 7:14–15; 8:24–25; Vəhy 1:8); əbədi həyata malik Olandır (bax. 1 Yəhya 5:11–12, 20).

İsa yalnız Allaha məxsus səcdə və hörmətin Sahibi idi. İblislə mübahisə zamanı İsa dedi: «Allahın Rəbbə səcdə et və yalnız Ona ibadət et» (Matta 4:10). O, Allah kimi səcdə-ni qəbul edirdi (bax. Matta 14:33; 28:9). Bəzən isə Allaha səcdə edirmiş kimi Ona səcdə etmələrini tələb edirdi (bax. Yəhya 5:23; İbranilərə 1:6; Vəhy 5:8–14). İsa Məsihin ilk ardıcılıqları Həqiqi və Tək Olan Allaha inanan yəhudilər idi. Onlar iliyinə kimi monoteist düşüncəli insanlar

idi. Lakin göründüyü ki-mi onlar İsanı insan bə-dəninə girmiş Allah ki-mi qəbul etdilər.

Müqəddəs Yazılarda Onun haq-qında Allaha aid ifadələr işlə-dilir. İsa yalnız Allaha məxsus səcdə və hörmətin Sahibi idi.

Dərin ravvin təhsili almış həvari Paul əqi-dəsinə görə İsanın İlahiliyini rədd etməli, Nazaretdən olan

bu İnsana səcdə edərək, Onu Rəbb adlandırmamalı idi. Lakin Paul məhz bu cür etdi. O, İsanı Allah adlandıraraq belə dedi: «Həm özünü, həm də Müqəddəs Ruhun sizi nəzarətçilər təyin etdiyi bütün sürüyə diqqətlə baxın. Allahın Öz Oğlunun qanı bahasına əldə etdiyi bu cəmiyyətini bəsləyin» (Həvarilərin İşləri 20:28).

İsa şagirdlərindən onların zənnincə Kim olduğunu soruşanda, Şimon Peter dedi: «Sən Var Olan Allahın Oğlu Məsihsən» (Matta 16:16). İsa Peterin cavabını təkzib etmədi. Əksinə, onun sözünün doğruluğunu təsdiqləyərək əsaslandırıdı: «Nə bəxtiyarsan, ey Yunus oğlu Şimon! Çünki bunu sənə bildirən ət və qan deyil, göylərdə olan Atamdır» (Matta 16:17).

İsanın yaxın dostu Marta Ona dedi: «Bəli, ya Rəbb, inanıram ki, dünyaya gəlməli olan Allahın Oğlu Məsih Sənsən» (Yəhya 11:27). Eləcə də, Nazaretdən yaxşı nə-yinsə çıxdığına inanmayan hiylədən uzaq Nataniel İsayə dedi: «Rabbi, Sən Allahın Oğlusan, İsrailin Padşahısan!» (Yəhya 1:49). Məsihciliyin ilk şəhidi olan Stefan daş-qalaq edildiyi zaman haray çəkdi: «Ya Rəbb İsa, ruhumu qəbul et» (Həvarilərin İşləri 7:59). İbranilərə məktubun müəllifi «Amma Oğul haqqında bunu deyir: «Ey Allah, taxtın əbədilik, sonsuzadək qalır»» (İbranilərə 1:8) deməklə İsanı Allah adlandırır.

Bundan başqa bizə «imansız» adlandırılan Tomasın (çox güman o, tələbə idi) şəhadəti də məlumdur. Tomas demişdi: «Əgər Onun əllərində mıxların açdığı yaraları görməsəm, mıxların yerinə barmağım ilə toxunmasam, böyrünə də əlimi qoymasam, buna heç inanmaram» (Yəhya 20:25). Mən onu yaxşı başa düşürəm. O demək istəyirdi ki: «Başa düşün ki, hər gün kimsə ölüdən dirilib özünü bə-dəndə olan Allah adlandırmır. Əgər istəyirsiniz-

Bəs siz nə düşünürsünüz?

İsa Məsihə olan münasibətiniz-də daha çox kimə bənzəyirsiniz: (həmişə Ona inanan) Martaya, (şübhə edən) Tomasa, yaxud (hiylədən uzaq) Natanaelə?

sə ki, mən buna inanım, mənə sübut lazımdır». Tomas öz şübhələri haqqında İsanın şagirdlərinə bəhs edəndən səkkiz gün sonra «..İsa içəri girdi. O, ortada durub «Sizə salam olsun!» dedi. Bundan sonra Tomasa söylədi: «Barmağını buraya uzat, əllərimə bax, əlini də uzat, böyrümə qoy. İmansız olma, imanlı ol!»» (Yəhya 20:26–29). İsa Tomasın Onu Allah adlandırmasına etiraz etmədi. O, Toması səcdəsinə görə deyil, imansızlığına görə məzəmmət etdi.

Bu yerdə tənqidçi etiraz edə bilər ki, İsa Məsihin İlahiliyi haqqında olan bu bəyanatlar Onun Özünün deyil, başqalarının dilindən səslənir. İsa Məsihin zamanəsinin adamları eynilə bizim kimi Onun haqqında düzgün təsəvvürə malik deyildilər. Bu səbəbdən də onlar İsanı Allah kimi qələmə verirdilər. Onun Özü isə heç də Allahlıq iddiasında olmayıb.

Lakin Əhdi-Cədidə diqqətlə araşdırsaq görərik ki, Məsih Özü belə bu cür bəyanatlar verib. Müqəddəs Kitabda belə yerlər kifayət qədər çoxdur. Və onların mahiyyəti şübhə üçün heç bir əsas buraxmır. Məsihin Özünü Allah adlandırır–adlandırmamasını öyrənmək məqsədilə Kəlam araşdırın bir sahibkar belə demişdir: «Əhdi-Cəddi oxuyaraq İsanın Özünü Allah adlandırmadığı qənaətinə gələn insanı aydın işıqlı gündə küçənin ortasında dayanaraq günəşi görmədiyini söyləyəne bənzətmək olar».

Yəhyanın Müjdəsində biz İsa ilə yəhudilər arasında olan mübahisənin şahidi oluruq. Bu mübahisə İsanın şənbə günündə bir şikəstə şəfa verməsinə etirazdan yaranmışdı. (Yəhudilərə şənbə günü işləmək qadağan edilmişdi). «Buna görə Yəhudi başçıları İsanı təqib etməyə

başladılar, çünki bunları şənbə günü edirdi. Lakin İsa onlara dedi: «Mənim Atam indiyə qədər iş görür, Mən də iş görürəm». Bundan sonra Yəhudi başçıları daha da söylə Onu öldürməyə çalışırdılar, çünki İsa yalnız şənbə gününü pozmadı, həm də Allahın Öz Atası olduğunu söyləyərək Özünü Allaha bərabər saydı» (Yəhya 5:16–18).

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Necə fikirləşirsiniz, İsanın şənbə günü şafa verməsi yəhudi rəhbərlərinə nə üçün bu qədər qəzəbləndirirdi? Səbəb Onun müqəddəs gündə şafa verməyi idi, yoxsa başqa səbəb var idi?

Siz etiraz edə bilərsiniz: «Ey, Coş, mən hələ ki, heç bir sübut-filan görmürəm. İsa Allahı Öz Atası adlandırdı. Nə olsun ki? Məsihiçilərin hamısı Allahı öz Ataları adlandırırlar. Amma bu, heç də o demək deyil ki, onlar Allahlıq iddiasındadırlar». Lakin İsanın dövründəki yəhudilər Onun sözlərindəki mənanı — bizim diqqətdən qaçırdığımız məqamları yaxşı anlayırdılar. Hansısa sənədləri araşdırarkən, onun aid olduğu adamın və ya adamların, dilinə və mədəniyyətinə xüsusilə diqqət yetirməliyik. İndiki halda söhbət yəhudilərin mədəniyyətindən gedir. Sənədin aid olduğu insanlar isə yəhudilərin dini rəhbərləri idi. Həqiqətən də İsanın sözlərində onları özündən çıxaran məqamlar var idi. «Bundan sonra Yəhudi başçıları daha da söylə Onu öldürməyə çalışırdılar, çünki İsa yalnız şənbə gününü pozmadı, həm də Allahın Öz Atası olduğunu söyləyərək Özünü Allaha bərabər saydı» (Yəhya 5:18). Bəs nədən Onun sözləri belə şiddətli qarşılanmışdı? Gəlin, bu hissəyə diqqət yetirək və 2 000 il öncə İsanın

dilindən çıxan bu sözün yəhudi mədəniyyətində necə qarşılandığını araşdıraraq.

Məsələ onda idi ki, İsa «*Bizim Atamız*» yox, «*Mənim Atam*» demişdir. Onların dialektalogiyasına əsasən İsa-

Siz deyə bilərsiniz: «İsa Allahı Öz Atası adlandırdı. Nə olsun ki? Məsihcilərin hamısı Allahı öz Ataları adlandırırlar. Amma bu, heç də o demək deyil ki, onlar Allahlıq iddiasındadırlar».

nın bu ifadəsi Onu Allaha bərabər edirdi. Yəhudilər heç vaxt Allaha «Mənim Atam» deyə müraziət etməyiblər. Hətta, ediblərsə də, mütləq «Sə-mavi» kəlməsi işlədiblər. Lakin İsa bu kəlməni işlətmədi. O, Allaha «Mə-

nim Atam» deməklə, yəhudilərin başqa cür düşünmələri-nə şərait yaratmadı.

Onların nəzərində ən dəhşətlisi isə Onun söylədikləri idi: «Mənim Atam indiyə qədər iş görür, Mən də iş görürəm». Bununla da İsa Öz fəaliyyətini Allahın fəaliyyəti ilə eyni sıraya qoydu. Bu, bir daha təsdiqləyir ki, O, Allahın Oğlu tituluna iddia edir. Nəticədə isə Yəhudi rəhbərlərinin İsayə olan nifrəti artmağa başladı. Əgər onlar əvvəlcə Onu təqib edirdilərsə, indi öldürmək qərarına gəlmişdilər.

İsa Allaha nəinki Öz Atası kimi iddia edirdi, O, həm də göstərirdi ki, Allahla birdir. Yerusəlimdə keçirilən təqdis bayramlarından birində bəzi Yəhudi rəhbərləri İsanın yanına gələrək Onun Məsih olub-olmadığını soruşdular. İsa Öz cavabında «Mən və Ata birik» deyə yekunlaşdırdı (Yəhya 10:30). «Yəhudilər yenə yerdən daş götürdülər ki, Onu daşqalaq etsinlər. İsa onlara dedi: «Sizə Atadan gələn

çoxlu yaxşı iş göstərdim. Siz bunların hansına görə Məni daşqalaq etmək istəyirsiniz?»» (Yəhya 10:31–32).

Siz yəhudilərin İsanın Özünü Allahla bir tutmasına bu cür kəskin qarşılmasına təəccüblənə bilərsiniz. Bu sözün yunan dilindən tərcüməsi bu sualı cavablandırır. Dövrünün yunan dilinin mahir bilicisi olan A. T. Robertson qeyd edir ki, yunan dilində «*bir*» sözü nə kişi, nə də qadın cinsinə aiddir. Beləliklə də söhbət şəxsiyyətin və ya məqsədin bir olmasından deyil, «varlığın və ya təbiətin» bir olmasından gedir. Robertson eyni zamanda əlavə edir ki: «Bu kəskin bəyanat — Məsihin Ata ilə Onun arasında olan xüsusi münasibəti vurğulayan iddianın kulminasiya həddidir. Bu iddia fəriseylərdə idarəolunmaz qəzəb yaratmışdı».[2]

Görünür, bu sözlər vasitəsilə yəhudilər İsanın İlahiliyi haqqında bəyanatını açıq-aydın hiss edirdilər. Melburnda yerləşən Ridli kollecinin sabiq direktoru qeyd edir:

Yəhudilər İsa Məsihin sözlərini küfr kimi qəbul etdiklərindən Onu ittiham etməyə başladılar. Qanunda yazılıb ki, küfr edən hər kəs daş-qalaq edilərək öldürülməlidir (bax. Levililərə 24:16). Lakin bu adamlar qanuna riayət etmək fikrində deyildilər. Onlar ittiham hazırlamadılar ki, hakimiyyət qarşılığında nəsə bir tədbir görə bilər. Hiddətlənmiş yəhudilər eyni zamanda həm hakim, həm də cəllad olmağa çalışdılar.[3]

Yəhudilər İsanı «küfr» etdiyinə görə öldürmək istəyirdilər. Bu isə o deməkdir ki, onlar İsanın Özünü Allah adlandırdığını yaxşı başa düşmüşdülər. Lakin sual yarana

bilər ki, nə üçün onlar bir anlığa düşünmədilər ki, Onun bəyanatları həqiqət ola bilər?

İsa həmişə deyirdi ki, O, Allahla eyni təbiətə malikdir. O, cəsarətlə təsdiqləyirdi: «Əgər Məni tanısaydınız, Atamı da tanıyardınız» (Yəhya 8:19). «Məni görə, Məni Göndərən görür» (Yəhya 12:45). «Mənə nifrət edən Atama da nifrət edir» (Yəhya 15:23). «Hər kəs Ataya hörmət etdiyi kimi, Oğula da hörmət etsin. Oğula hörmət etməyən Onu Göndərən Ataya da hörmət etmir» (Yəhya 5:23).

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Yəhudilər küfr etdiyinə görə İsanı daş-qalaq etmək istəyirdilər. Ona iman etmədiklərinə görə özlərini günahkar hesab edirdilərmidi? Yoxsa Onun məşhur olduğunu görə paxıllıq edirdilər?

İsanın bu sitatlarından açıq-aydın görünür ki, O, heç də Özünü insan kimi qələmə vermir; O, Allaha bərabər olduğunu bəyan edir. İsanın sadəcə Allaha yaxınlığını, yaxud Onu dərinləndən tanıyan biri olduğunu zənn edənlər

gərək «Oğula hörmət etməyən, Onu Göndərən Ataya da hörmət etmir» ifadəsi üzərində diqqətlə düşünsün.

Qərbi Verciniyadakı universitetlərdən birində ədəbiyyat dərindən mühazirə dediyim vaxt, professorlardan biri sözümü kəsərək bildirdi ki, İsa Özünü yalnız Yəhyanın Müjdəsində Allah adlandırır. Bu da ən sonda yazılan Müjdədir. Sonra o, əlavə etdi ki, ən qədim Müjdə olan Markın Müjdəsində İsa heç bir dəfə də olsun Özünü Allah adlandırmır. Sadəcə demək olar ki, bu professor Markın Müjdəsini diqqətlə oxumayıb.

Cavabında isə ona xatırlatdım ki, Markın Müjdəsində İsa günahları bağışlamaq səlahiyyətinə malik olduğunu

deyir. «İsa onların imanını görəndə iflic olan adama dedi: «Oğlum, günahların bağışlandı!»» (Mark 2:5; eləcə də bax. Luka 7:48–50).

Yəhudi dini nəzəriyyəsinə əsasən bu sözləri yalnız Allah deyə bilərdi. Yeşaya peyğəmbərin kitabının 43:25-ci ayəsində yalnız Allahın günahları bağışlamaq səlahiyyətinə malik olduğu elan edilir.

Qanunşünaslar İsanın bu adamın günahlarını bağışladığını eşidəndə bərk qəzəbləndilər: «Bu adam niyə belə danışır? Bu ki küfrdür? Tək Allahdan başqa günahları kim bağışlaya bilər?» (Mark 2:7). Bu vaxt İsa onlardan soruşur ki: «hansı daha asandır?» İflicə «günahların bağışlandı» deməkmi? Yoxsa «qalx, döşəyini götür və yer!» demək?».

«Viklifə görə Müqəddəs Kitabın şərhinə» əsasən:

Bu suala cavab vermək qeyri-mümkündür. Hər iki ifadəni dildə demək daha asandır. Lakin bunları icra etmək üçün Allahın qüdrəti gərəkdir. Təbii ki, fırıldaqçı, ifşadan qaçan birisi üçün birincini söyləmək daha asandır. İsa bu adamı sağaltdı ki, hamı Onu buna səlahiyyəti çatan birisi kimi dərk etsin.[\[4\]](#)

Din alimləri də öz növbəsində Onu küfr söyləməkdə ittiham etdilər. Dallasdakı İlahiyyat seminariyasının təsisçisi və ilk prezidenti Lyuis Sperri Cefer yazır:

İsanın sadəcə Allaha yaxınlığını, yaxud Onu dərindən tanıyan biri olduğunu zənn edənlər gərək «Oğula hörmət etməyən Onu Göndərən Ataya da hörmət etmir» ifadəsi üzərində diqqətlə düşünsün.

Yer üzündə heç kimin günahları bağışlamağa nə səlahiyyəti, nə də ki, haqqı çatır. Yalnız O Kəsin günahları bağışlamaq səlahiyyəti var ki, bütün bəşəriyyət Ona qarşı günah işlədib. Məsih insani haqlarından istifadə etmədən günahları bağışladı. Bir halda ki, Allahdan başqa günahları kimsə bağışlaya bilməz, onda bu qənaətə gəlmək olar ki, günahları bağışlayan Məsih elə Allahın Özüdür.^[5]

Bir vaxtlar günahların bağışlanması üzərində çox düşünməyimə baxmayaraq, bu, mənə açılmamış qalmışdı.

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Necə düşünürsünüz, İsanın iflicə «günahların bağışlandı! Qalx, döşəyini götür və yeri» deməsinin səbəbi nə idi?

Fəlsəfə məşğələlərinin birində Məsihin ilahiliyi haqqında sualı cavablandırarkən Mark 2:5-dən sitat gətirdim. Dinləyicilərdən biri etiraz edərək bildirdi ki, Mə-

sihin günahları bağışlaması heç də Onun ilahiliyinə dəlalat etmir. O qeyd etdi ki, İsa Allahlıq iddiasında olmadan da günahları bağışlaya bilərdi. İnsanlar da birbirilərini bağışlayır. Bu adamın sözləri haqda düşünərkən birdən ağıma belə bir cavab gəldi. Dini rəhbərlərin İsayə bu dərəcədə qarşı çıxmalarını başa düşdüm. Bəli, insan «Mən səni bağışlayıram» ifadəsini yalnız ona qarşı günah işlədəndə deyə bilər. Əgər siz mənə qarşı günah işlətmisinizsə, sizi bağışlamağa haqqım çatır. Amma başqasına qarşı günah işlətdiyiniz halda, sizi bağışlamağa səlahiyyətim çatmır. İflic adam İsayə qarşı heç bir günah işlətməmişdi. Belə ki, onlar heç vaxt rastlaşmamışdılar. O, Allaha qarşı günah işlətmişdi. Sonra isə Öz sə-

lahiyyəti sayəsində «günahların bağışlandı» deyən İsa gəldi. Bəli, biz, bizə qarşı günah işlədənlərləri bağışlaya bilərik.

Lakin Allaha qarşı olan günahları isə heç kim bağışlaya bilməz. Amma İsa buna iddia etdi.

Təəccüblü deyil ki, yəhudilər Nazaretli dülgərin cəsarətli bəyanatlarını bu dərəcədə hiddətlə qarşıladılar. Onun günahları bağışlamaq haqqında olan bəyanatı isə yalnız və yalnız Allaha məxsus olan hüquqa qarşı bir iddia idi.

Başqa bir halda isə İsa mühakimə olunarkən Özünü Allahın Oğlu adlandırır (bax. Mark 14:60–64). Bu məhkəmədə İsa Özünün İlahiliyini daha aydın şəkildə bəyan edir. «Baş kahin toplantı arasından ayağa qalxıb İsadan soruşdu: «Sənin heç cavabın yoxdur? Onlar Sənin əleyhinə bu nə ifadədir verirlər?» Amma İsa susmaqda davam etdi, heç cavab vermədi. Baş kahin yenə ondan soruşdu: «Xeyir-dua Sahibi Olanın Oğlu Məsih Sənsənmi?» İsa ona dedi: «Mənəm! Siz Bəşər Oğlunun Qüdrətli Olanın sağında oturduğunu və göyün buludları ilə gəldiyini görə bilərsiniz»» (Mark 14:60–62).

Əvvəlcə İsa cavab vermək istəmir. Lakin Onu and içməyə məcbur etdilər. İsa cavab vermək məcburiyyətində idi (mən çox şadam ki, O, bunu etdi!). O, «Xeyir-dua

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Siz razısınız ki, Allaha qarşı işlədilən günahı Allahdan başqa kimsə bağışlaya bilməz?

Biz bizə qarşı günah işlədənlərləri bağışlaya bilərik. Lakin Allaha qarşı olan günahları isə heç kim bağışlaya bilməz. Amma İsa buna iddia etdi.

Sahibi Olanın Oğlu Məsih Sənsənmi?» sualına qətiyyətlə cavab verdi.

İsanın «Bəşər Oğlu» «göyün buludları ilə» gəlməsi haqqında dedikləri Daniel peyğəmbərin kitabında 7:13–14 yazılanlara bir işarə idi.

Gecə gələn görüntülərdə gördüm ki, budur, Bəşər Oğluna bənzər Biri göyün buludları ilə gəlir. O, Əzəldən Var Olana yaxınlaşdı və Onun hüzuruna gətirildi. Ona hakimiyyət, izzət və padşahlıq verildi ki, bütün xalqlara, millətlərə və dillərə mənsub adamlar Ona xidmət etsin. Onun hakimiyyəti sona yetməyən əbədi hakimiyyətdir. Onun padşahlığı əsla yox olmayacaq.

«Bəşər Oğlu» ifadəsinin yalnız olaraq geniş yayılmasına baxmayaraq, o, İsanın insani təbiətinə deyil, İlahiliyinə istinad edir. İsa Özü haqqında Bəşər Oğlu deyərəkən İlahiliyini nəzərdə tuturdu. Rob Boumen və Ed Komojevski birgə yazdıqları «İsaya öz yerini verin» adlı kitablarında bu ifadənin Danielin görüntüsü ilə əlaqəsini belə izah edirlər:

Dainelin görüntüsündə insana bənzər şəxs hakimə məxsus olan səlahiyyətə malikdir və əbədi padşahlığı idarə edir. Burada fənilik və asılılıq barədə heç bir eyham vurulmur. Həmçinin göyün buludları ilə Gələn ilahiliyindən də bəş olunur, çünki Əhdi-Ətiqin digər yerlərində buludlar üzərində yerimək obrazı ancaq ilahilikdən xəbər verir. [6]

Beləliklə, Daniel 7:13-ə əsaslanaraq İsa İlahiliyə iddia edir, yəni Allahın sağında oturaraq bütün insanlar üzərində əbədi hakimlik edən məhz O Özüdür. Elə bu səbədən də yəhudi hakimiyyəti bu qədər hiddətləndilər: İsa Özünü Allah adlandırmaqla küfr etdi! Belə ki, O, Özünü Allah hesab edirdi.

Məsihin şəhadətinin analizi göstərir ki, O Özünü: 1) Xeyir-dua Sahibin Oğlu; 2) Qüdrətli Olanın sağında oturan; 3) göyün buludları üzərində zühr edən Bəşər Oğlu adlandırır. Bu bəyanatların hər birində nicat verən fikri açıq-aydın özünü göstərir. Bu üç məqamın birlikdə göstərdiyi təsir çox vacibdir. Sinedrion, yəhudi məhkəməsi bu üç məqamı yaxşı dərk etdi. Buna görə də baş kahin paltarını cırraraq dedi: «Artıq şahidlərə nə ehtiyacımız var?» (Mark 14:63). Onlar bütün bunları İsanın Öz dilindən eşitdilər. O Öz-Özünü mühakiməyə uğratdı.

Skotland-Yardədə kriminalistika şöbəsinə rəhbərlik edən cənab Robert Anderson qeyd edir:

Heç bir şahidlik düşmən münasibətləri qədər effektiv olmur. Və Rəbbin İlahiliyə iddiası şübhəsiz ki, Onun düşmənlərinin davranışlarında da özünü biruzə verirdi. Unutmamalıyıq ki, yəhudilər heç də cahil vəhşilər deyildilər, əksinə, yaxşı təhsil almış və dindar bir xalq idi. Sinedrion (görməli dindar nümayəndələrdən ibarət böyük milli məclis, həmçinin 1-ci əsrin böyük yəhudi filosofu Hamaliil və onun məşhur şagirdi Tarsdan olan Şaul kimi adamlarlardan ibarət idi) bu ittihamla heç bir etiraz qəbul etmədən İsayə edam hökmü verdi.^[7]

Beləliklə, aydın olur ki, İsa Özü haqqında nəyi şəhadət etmək istəyir. Göründüyü kimi, yəhudilər Onun cavabını Allahlığa iddia kimi qəbul etdilər. Onların iki yolu var idi: ya Onun bəyanatını Allaha küfr kimi, ya da Onu Allah olaraq qəbul etməli idilər. Hakimlərə gün kimi aydın idi, hətta, o dərəcədə ki, onlar Allaha güvəndiyinə

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Sizə elə gəlmir ki, yəhudi rəhbərlərinin İsanın bəyanatlarına münasibəti bu bəyanatların həqiqət olduğunu təsdiqləyir? Əgər siz yəhudi rəhbəri olsaydınız necə münasibət göstərərdiniz?

və «Mən Allahın Oğluyam» (Matta 27:43) dediyinə görə Onu çarmıxa çəkərək rixşənd etdilər.

Kembridc universitetinin ilahiyyatçı professoru Q. B. Svit baş kahinin öz geyimini cırmasının izahını verir:

Qanun baş kahinə şəxsi münaqişələr zamanı öz geyimini cırmağı qadağan edirdi (Levililərə 10:6, 21:10). Lakin hakim mövqeyindən çıxış edərkən o, küfrə qarşı öz heyretini bu şəkildə ifadə etməli idi. Hakimin heyretlənməsini göstərmək üçün bundan başqa sübutlara ehtiyac qalmırdı. Belə ki, müttəhim Özü Özünü ittiham etdi.[\[8\]](#)

Beləliklə aydın olur ki, bu, heç də adi məhkəmə deyildi. Hüquqşünas İrvin Linton qeyd edir:

Nadir o məhkəmədir ki, müttəhim davranışına görə deyil, şəxsiyyətinə görə mühakimə olunur. Məsihin əleyhinə səslənən ittihamlar — etiraflar, şahid ifadələri, məhkəmədə baş verənlər, romalı qubernatorun dindirməsi,

Onun çarmıxı üzərində yazılanlar ondan xəbər verirdi ki, bütün bunlar Məsihin Şəxsiyyətinə və rütbəsinə yönəlib. «Bəs siz Məsih haqqında hansı fikirdəsiniz? Sizcə O, Kimin Oğludur?». [9]

Nyu-York şəhərinin Ali Məhkəməsinin sabiq əməkdaşı Ulyam Cey Heynor İsanın məhkəməsi haqqında bəhs edərək bildirir ki, küfr si-

nedrion qarşısında Ona yönələn yeganə ittihamdır. Yəhya 10:33-ə istinad edərək Heynor qeyd edir: «Müjdələrdən aydın görünür ki, İsanı yalnız küfr etdiyinə görə mühakimə edirdilər... İsa insana görə küfr hesab olunan fəvqəladə gücə iddia etmişdi». [10]

Əksər məhkəmələrdə müttəhimi əməllərinə görə mühakimə edirlər. Lakin İsa ilə belə deyildi. Onu Özünü *Allah adlandırdığına* görə mühakimə edirdilər.

İsanın Özünü Allah adlandırmasına bizi əmin etməkdən ötrü Ona qurulan bir məhkəmə də kifayət edirdi. Onu mühakimə edənlər bu bəyanatı açıq-aydın eşitdilər. Çarmıxa çəkilən gün düşmənləri də deyirdi ki, O, Özünü bədəndə zühur edən Allah adlandırır.

Başçı kahinlər də ilahiyyatçılar və ağsaqqallarla birgə eyni şəkildə İsanı ələ salaraq deyirdilər: «Başqalarını xilas edirdi, amma Özünü xilas edə bilmir! İsrailin Padşahıdır, qoy indi çarmıxdan düşsün və biz də Ona iman edək. Allaha güvənirdi. Allah Onu sevirse, qoy indi xilas etsin! Çünki «Mən Allahın Oğluyam» dedi» (Matta 27:41–43).

Əksər məhkəmələrdə müttəhimi əməllərinə görə mühakimə edirlər. Lakin İsa ilə belə deyildi. Onu Özünü Allah adlandırdığına görə mühakimə edirdilər.

Üçüncü fəsil

RƏBB FIRILDAQÇIDIR, YOXSA Kİ, SƏFEH?

BU GÜN INTERNETDƏ İsanın adı ilə bağlı axtarış versəniz, 181 milyondan çox elektron sayt tapa bilərsiniz. Əgər www.amazon.com saytına daxil olsanız, Onun haqqında yazılan 261 474 kitaba rast gələrsiniz. Dünyada bu qədər müxtəlif fikirlər olduğu halda biz tarixi İsaya necə inanaq? İnsanların əksəriyyəti İsanı Allah kimi deyil, yüksək keyfiyyətlərə malik insan və ya bir çox həqiqətləri söyləyən hədsiz dərəcədə müdrik peyğəmbər kimi qəbul edirlər. Çox vaxt alimlərin qənaəti belə olur ki, intellektual araşdırma sayəsində bu nəticəyə gəlmək olar. Bir çoxları isə bu fikirlərin yalnışlığını düşünmədən razılıq əlaməti olaraq başlarını yelləməklə kifayətlənirlər.

İsa Özünü Allah adlandırdı, çünki bu, Onun üçün çox vacib idi. Belə ki, insanlar Onun Özünü adlandırdığı olduğuna inanmalı idi. Biz Ona ya inanmalı, ya da inkar etməməliyik. O, bizə əlavə seçim və ya üçüncü imkanı təqdim etmir. Çünki Özünü bu cür adlandıran Şəxs, sadəcə xeyirxah insan, ya da peyğəmbərlərdən biri ola bilməzdi. Onu

bu cür qəbul etməyə belə bizim ixtiyarımız yoxdur. Hətta, İsa Məsih Özü də bu ixtiyarı bizə verməzdi.

Bir vaxtlar aqnostizmin tərəfdarı olan Kembric universitetinin professoru K. S. Lyuis bunu gözəl anlayırdı. O, qeyd edirdi:

Burada mən İsa Məsihi ədəb qaydalarını öyrədən böyük müəllim kimi tanıyan, lakin Allah kimi qəbul etməyən ağılsız mülahizələr irəli sürən insanlara qarşı mübarizə aparıram. Bu sözləri söyləyən sadə bir İnsan və səlahiyyət Sahibi kimi danışan Biri, sadəcə ədəb qaydalarını öyrədən böyük müəllim ola bilməzdi. O, ya hamı tərəfindən qəbul olunmuş dəli, ya da cəhənnəmdən gəlmiş iblis ola bilərdi. Siz seçim etməlisiniz. Bu Adam ya Allahın Oğludur, ya dəli, ya da ondan daha artıq.

Daha sonra Lyuis əlavə edir:

Siz Onu axmaq kimi rədd edə, üzünə tüpürə və iblisi məhv edən kimi Onu öldürə bilərsiniz. Yaxud Onun qarşısında diz çöküb, Onu Rəbb və Allah adlandıra bilərsiniz. Amma cəfəng danışıb Onu yalnız ədəb qaydalarını öyrədən böyük müəllim adlandırmaq düzgün olmazdı. Çünki İsa bu imkanı bizə vermir, vermək fikri də yoxdur.^[11]

Əhdi-Cədidin mətnlərini iyirmi səkkiz il tənqid etməklə məşğul olan Kembric universitetinin professoru F. C. A. Xort vurğulayır:

Onun bəyanatları Onun Özünü ifadə edirdi. Belə ki, bu bəyanatlar Allahın orakulu (antik dövrdə qeybdən xəbər verən kahin) və ya peyğəmbər tərəfindən söylənən mücərrəd həqiqətlərlə uyğunlaşmırdı. Əgər bu bəyanatlar da Onu ilkin subyekt kimi aradan götürsək, bütün bunlar mənə kəsb etməyən hissələrə parçalanar.[\[12\]](#)

Yel universitetinin məsihçi tarixşünası Kennet Skot Laturett isə belə deyir:

İsa Məsihin təlimi Onu diqqətləyiqlik etməyə kifayət etsə də, Onu məşhur edən bu deyildi. Onu məşhur edən Onun Şəxsiyyəti ilə təlimi arasındakı sıx bağlılıq idi. Çünki bu bağlılıq ayrılmazdır.

Laturett belə qənaətə gəlir:

Müjdəni diqqətlə oxuyan hər kəs aydın görür ki, İsa Özünü təlimindən ayırmır. O yalnız böyük müəllim deyildi. Onun Səməvi Səltənət, insanın davranışları və Allah haqqındakı təlimi vacibdir, lakin bu təlim mahiyyətcə İsa Məsihdən ayrılmazdır.[\[13\]](#)

İsa Özünü Allah adlandırdı. Onun bəyanatları ya həqiqət, ya da yalan olmalı idi. İsa Məsih şagirdlərindən «Sizcə Mən Kiməm?» (Matta 16:15) soruşanda, şagirdlərinin Onun bəyanatlarına ciddi yanaşdığı kimi, hər bir kəs də bu bəyanatlara eyni münasibət göstərməlidir. Müxtəlif fikirlər var.

Birincisi fərz edək ki, Onun Allahlıq iddiası yalan idi. Bu halda iki mülahizə yürütmək olar: İsa Məsih bunun

yalan olduğunu ya bilir, ya da bilmirdi. Gəlin bunları ayrı-ayrılıqda araşdıraraq və baxaq ki, bu fikri təsdiqləmək üçün hansı dəlillərimiz var.

İsa məsih fırıldaqçı idimi?

Əgər İsa Məsih Allah olmadığını bilirdi və həqiqəti söyləmədisə, onda O, Öz ardıcılarını bilərəkdən aldadırdı. Əgər O, fırıldaqçı idisə, onda O, həm də ikiüzlü idi.

Amma cəfəng danışib, Onu yalnız ədəb qaydalarını öyrədən böyük müəllim adlandırmaq düzgün olmazdı. Çünki İsa bu imkanı bizə vermir, vermək fikri də yoxdur. (K. S. Lyuis)

Çünki nəyin bahasına olursa olsun başqalarına dürüst olmağı öyrədirdi. Hətta, daha pis, O, iblis olub başqalarına əbədiyyətdə həyatlarını Ona etibar etmək üçün təlim verirdi. Əgər O, vədlərini həyata keçirə bilmir və bu barədə öncədən bilirdisə, deməli, O, həqiqətən şərin özü idi. Çünki Öz ardıcıllarına fırıldaqçı ümidlər verirdi. Nəhayət, O, həddən ziyadə axmaq idi. Çünki Onun çarmıxa çəkilməsinə səbəb məhz elə Allahlıq iddiası olmuşdu. O, son anda bu iddiadan imtina edib həyatını xilas edə bilirdi.

Bir çoxlarının İsa Məsihin sadəcə əxlaq qanunlarını yaxşı öyrədən Müəllim olduğunu deməsi məni çox təəccübləndirir. Gəlin real düşünək. Əxlaq qaydalarını öyrədən bir Müəllim Öz təliminin ən mühüm, yəni Öz Varlığı haqqındakı hissədə insanları qəsdən necə çaşdırı bilərdi?

Nəticə budur ki, İsa Məsihin insanları qəsdən aldatması ilə Onun həyat tərzi və təlimi arasında əlaqə yoxdur. Çünki İsa Məsihin həyat tərzi və təlimi insanların və böyük

xalqların həyatlarını yaxşılığa doğru dəyişirdi. Belə ki, oğrular dürüst, qəzəblilər məhəbbətli, ədalətsizlər ədalətli, əyyaşlar içkidən imtina edən insanlara çevrilirdilər.

Bəs siz nə düşünürsünüz?

İsanın sadəcə əxlaq qaydaları öyrədən müəllim olduğunu qəbul edə bilməməyimizin səbəbi nədir? Onun bu günə qədər də aktual olan, Öz ardıcılılarına öyrətdiyi «mənəvi normalar»dan hər hansını xatırlayırsınız mı?

Böyük Britaniyanın görkəmli tarixçilərindən biri və məsihçiliyin əleyhdarı olan Uilyam Lekki əsl məsihçiliyin dünyaya olan təsirini görmüşdü. O qeyd edir:

Məsihçiliyin əsas məqsədi on səkkiz əsr ərzində dünyada böyük dəyişikliklərin təsiri ilə insanların ürəyində alovlu məhəbbətin kök salması idi. Məsihçilik bütün dövr, xalq, mədəniyyət və şəraitlər üçün öz təsirini göstərir. Bu, nəinki xeyirxahlığın ən yaxşı nümunəsidir, həm də bunu həyatda tətbiq etmək üçün böyük təkandır... İsa Məsihin üç il ərzindəki qısa xidməti bəşəriyyətin yenidən doğulması və həlimləşməsinə əxlaqdan dəm vuran filosofların çağırışlarından daha böyük təsir göstərmişdir.[\[14\]](#)

Tarixçi Filip Şaff yazır:

Əgər bu şəhadət həqiqi deyilsə, onda bu açıq-aşkar ya Allaha küfr, ya da ağılsızlıq olmalıdır. Bu ehtimal isə İsa Məsihin sözləri, əməlləri və hamı tərəfindən qəbul olunan mənəvi saflıq və ləyaqətinə uyğun deyil. Belə vacib məsələdə özünü aldatma da aydın və sağlam düşüncəyə malik Şəxs üçün qeyri-mümkündür. Çünki İsa sağlam

düşüncəyə, bütün təqiblərə təhəmmül etməyə, fitnəkar suallara müdrikliklə cavab verməyə qadir Olan Şəxs idi. Hətta, O, rahatlıqla ölümünü, üçüncü gün dirilməyini, Müqəddəs Ruhun yerə nazil olmasını, Cəmiyyətin təsis olmasını, Yerusəlimin dağılmasını öncədən dəqiqliklə söyləmişdir. Belə bir Şəxs necə entuziast və ağılsız ola bilərdi? Təbii ki, belə təkrarolunmaz məntiqə, kamil insani xüsusiyyətlərə, hətta, insani xüsusiyyətlərdən daha yüksək keyfiyyətlərə malik Şəxs fırıldaqçı və fitnəkar ola bilməzdi. Belə olduqda yazıçı əsərin qəhrəmanından daha üstün olmalı idi. Çünki İsa Məsihi uydurmaq üçün Ondan daha üstün olmaq lazımdır.[\[15\]](#)

Başqa yerdə Şaff İsa Məsihin fırıldaqçı olmadığına dair daha inandırıcı dəlillər gətirir:

Belə ki, fırıldaqçı, eqoist və günahkar adam sağlam düşüncə və təcrübə naminə tarixdə ən saf və xeyirxah şəxsiyyətin obrazını necə dəqiq, real yarada və sonadək həyatını belə davam edə bilərdi? Öz xalqının və dövrünün mənfi rəyinə baxmayaraq, O, misilsiz xeyirxah işləri və mənəvi dəyərləri necə planlaşdırı və həyata keçirə bilərdi? Hətta, buna görə O, Öz həyatını da qurban verdi.[\[16\]](#)

Əgər İsa istəyirdi ki, insanlar Onun ardınca gedib Ona Allah kimi iman etsinlər, onda nə üçün O, yəhudilərin yanına getdi? Nə üçün adi dülgər əhalisi az olan ölkəyə və Vahid Allaha bu qədər inanan xalqın yanına getdi? Bəs nə üçün İsa çoxallahlıq və onların təzahürünə çox inanan Misir və ya Yunanıstana getmədi?

İsa Məsih kimi yaşayan, təlim verən və ölən heç vaxt fırıldaqçı ola bilməzdi. Gəlin, digər ehtimala nəzər salaq.

İsa səfeh idimi?

Belə nəticəyə gəldik ki, İsanın fırıldaqçı olması qeyri-mümkündür. Bəs O, Özünü Allah adlandırmaqla yanılmır-dı ki? Səmimi olmaqla səhv etmək də olardı.

Bəs siz nə düşünürsünüz?

İsanın yəhudi xalqına müraciət etməsinin səbəbi nə idi? Xidmət-dən əvvəl dülgər olması Onun üçün imtiyaz idimi?

Unutmayaq ki, xüsusi-lə təkallahlı cəmiyyətdə yaşayan, özünü səhvən Allah adlandıran və baş-qalarına əbədiyyətdə hə-yatlarını ona etibar et-məyə çağıran şəxsin

dedikləri boş xəyal deyil, həm də özünü aldatma və böyük ağılsızlıqdır. Belə sual yaranır: İsa Məsih dəli ola bilərdimi?

Hətta, bugünkü gündə belə özünü Allah adlandıran şəxsə özünün Napoleon olduğunu vurğulayan adam kimi yanaşarlar. Biz onu dəli adlandırır və heç kəsə zərər vermədən dəlixanaya göndərerdik. Lakin İsa Məsihin davranışında bu cür dəlilik, qəribəlik və ağılsızlıq müşahidə olunmur. Əgər O, dəli idisə, onda Onun davranış və iradəsi həqiqətən heyranedicidir.

Görkəmli psixiotorlar Artur Noyes və Lorens Kolb novator «Müasir klinik psixiatriyası» adlı əsərlərində şizofreniyalı adamı nəinki fəal həyat mövqeyinə, beyin inkişafının pozuntusu xəstəliyinə malik insan kimi təsvir edirlər. Şizofreniyalı xəstə real həyatdan üz döndərir.

Gəlin həqiqətin gözüne düz baxaq: adi insanın özünü Allah adlandırması real həyata əsaslanmır.

İsa Məsih haqqındakı məlumatlardan Onun əqli cəhətdən xəstə olmasını demək çətinidir. O, bu günə qədər yazılan ən müdrik sözləri söyləyirdi. Onun nəsihətləri çoxlarını əqli köləlikdən azad etmişdi. Makkaster ilahiyyat kollecinin sistematik ilahiyyatçı professoru Klark.

X. Pinnok soruşur: «Doğrudanmı O, Özü haqqında böyük xəyallar quraraq Özünü aldadırdı? Həqiqətən də O, paranoyya və şizofreniya xəstəliyinə tutulmuş qərəzsiz fırıldaqçı idi? Lakin Onun müdrikliyi və təliminin

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Ona elə bir hal müşahidə etmisinizmi ki, Onun (Allahlıq iddiasından başqa) səfəh olduğunu göstərsin? Əgər O, bu gün bizimlə yaşasaydı, Onu dinləmək istərdinizmi?

dərinliyi Onun əqli cəhətdən sağlam olduğunu göstərir. Kaş ki, biz də Onun kimi əqlən bu qədər sağlam olardıq!»^[17] Kaliforniya universitetinin bir tələbəsi mənə bildirdi ki, onun psixologiya üzrə professoru dərsdə belə demişdi: «Mənim əksər xəstələrim üçün Müqəddəs Kitabı götürüb İsa Məsihin təlimindən nəse oxumaq kifayətdir ki, onlar ehtiyac duyduğu bütün nəsihəti əldə etsinlər».

Psixoloq doktor Qeri Kollins İsa Məsih haqqında belə izahat verir:

O, məhəbbətlə dolu idi, lakin imkan yaratmırdı ki, Onun insanlara olan şəfqəti Ona mane olsun. Onunla fəxr edən izdihamın ətrafında olmasına baxmayaraq, O, təkəbbürlü deyildi. Həyatı çətin olsa da, O, təmkinli idi. Nə

etdiyini və hara getdiyini yaxşı bilirdi. Daim insanların, hətta, həmin dövrdə cəmiyyətin ikinci dərəcəli üzvləri hesab olunan qadın və uşaqların da qayğısına qalırdı. İnsanların günahlarına göz yummadan onları qəbul etməyə qadirdi. İsa Məsih insanlara böyük ümidlə gözlədiklərini verirdi. Ümumiyyətlə, mən İsa Məsihdə bizə məlum olan hər hansı əqli xəstəliyin əlamətlərini görmürəm... O, tanıdıklarımın hamısından, hətta, məndən də sağlam idi! [\[18\]](#)

İsa Məsihin təliminin dərinliyini dərk edən psixiater C. T. Fişer qeyd edir:

Bütün dövrlərin ixtisaslı psixoloq və psixiaterlərin əqli gigiyena mövzusunda məşhur məqalələrini toplayaq. Bütün bunlar üzərində işləyib, boşboğazlıqları kənara qoyaraq əsas fikirləri götürək və ən istedadlı şairlərin müdrikliyini də bura əlavə edək. Onda İsanın Dağdakı Vəzinin natamam və yöndəmsiz formasını əldə etmiş olarıq. Bunu İsanın Dağdakı Vəzi ilə müqayisə etsək, originalın kölgəsində qaldığını görürük. İnsanlar usanmadan və nəticə əldə etmədən öz suallarına cavab axtarır. Halbuki, məsihçi dünyası iki min ilə yaxındır ki, bütün suallara tam cavab verən həqiqəti özündə qoruyub saxlayır. İnsanın uğurlu, nikbin, əqlən sağlam və məmnun həyat sürməsinin planı, məhz budur. [\[19\]](#)

K. S. Lyuis yazır:

Tarixi cəhətdən İsa Məsihin həyatı, bəyanatları və nüfuzuna dair məsihçilik mövqeyindən başqa digər nöq-

teyi-nəzərdən yanaşmaq çətinidir. Dərinliklə dərrakəlilik arasında ziddiyyət... Əgər O, həqiqətdən də Allah olmasa idi, Onun ilahi və mənəvi təlimi, dəhşətli əzəmətliyə yığılığın arxasında dayanmalı idi. Bu isə qənaətbəxş izah deyil. Buna görə də hər zaman insanları təəccübləndirən antiməsihi fərziyələr bir-birini əvəz edir. [20]

Filip Şaff araşdırır ki:

Səma kimi aydın, dağ havası kimi təmiz, qılınc kimi iti, tamamilə sağlam və güclü, daim silahlanmış və özünü idarə edən intellekt Öz xüsusiyyət və missiyasından radikal və ciddi şəkildə necə kənara çıxıb bilərdi? Bunu təsvir etmək çətinidir! [21]

İsa Rəbb idi?

Şəxsən mən İsa Məsihin fırlıdaqçı və ağılsız olduğu qənaətinə gəlmirəm. Yalnız bu nəticəyə gəlmək olar: O, bəyan etdiyi kimi Allahın Oğlu Məsihdir. Lakin məntiqi əsaslara baxmayaraq, bir çox insanlar bu fikirdə deyillər.

Den Brayn «Kode da Vinçi» əsərində belə yazır: «Konstantin İsanı rəsmi şəkildə Allahın Oğlu kimi təsdiqləyərək, Onu insan dünyasından kənar yaşayan, varlığı və səlahiyyəti danılmaz olan allaha çevirdi». [22] Yazıçı Braun insanların Məsihin İlahiliyinin Nikey qurultayında uydurulduğuna inanmalarını istəyir. Amma bizim dövrə bu «fakt» fəal müzakirə olunur. Müqəddəs Kitab və tarixi sənədləri araşdıran tədqiqatçıların 99,9% bu faktı təkzib edir.

Əhdi-Cədid İsanın Allah olmasına aid ən qədim şəhadətləri özündə qoruyub saxlayır (2-ci fəsilə bax). Bu şəhadətlər İsa Məsihin dövründə baş verən hadisələrdən sonrakı onilliklərdə yazılmış və birinci əsrə aiddir. Əlbəttə ki, onlar Nikey qurultayından daha əvvəl təsadüf

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Necə fikirləşirsiniz, əksər psixoloqların İsanın əqli cəhətdən sağlamlığını nümunəvi bir hal hesab etmələrinin səbəbi nədir? Nə üçün O, həyatdan bu qədər məmnun idi?

edir. Onların ayrı-ayrı insanlar tərəfindən müxtəlif məqsədlə yazılmasına baxmayaraq, şübhəsiz ki, ümumi mövzunu ifadə edirlər: İsa Məsih Rəbdir.

Nikey qurultayına qədərki Məbədin müqəddəs

ataları xeyli əvvəl İsanın Allah olmasını təsdiq etmişdilər. Nikeydən əvvəlki məbədin müqəddəs ataları Əhdi-Cədid dövrünün bitməsindən az sonra (təx. 100-cü illərdə) yaşamış ilk məsihçi mütəfəkkirləri idi. Təbii ki, onlar Nikey qurultayından əvvəl (325-ci ildə) yaşamışdılar. Onların arasında Şəhid İustin, Antioxiyalı İqnatiy və İriney kimi məşhurlar var idi. Onların hamısı qətiyyətlə İsa Məsihi Rəbb hesab edirdilər. Onların əsərlərindən bir neçə sitat gətirək:

Antioxiyalı İqnatiy (b.e.110-cu il): «Allah cismən zühur etdi... Allahın Özü insan bədənində yerə endi». [23]

Şəhid İustin (b.e.100–165-ci illər): «O, Allahın İlkin Sözü olan Allah idi». [24]

İriney (b.e. 177-ci illər): «...Ata Allahdır, Oğul da Allahdır; Allahdan doğulan da Allahdır». [25]

Militon Sardisski (təx. b.e.177-ci il): «O, insan olsa da həqiqətdə Allah idi».

Çox güman ki, İsanın İlahiliyini Nikey qurultayından əvvəlki qeyri-məsihiçi müəlliflərin fikirləri daha inandırıcı şəkildə sübut edir. Yunanıstanın satirik yazıçısı Lukian Samosatski (təx. b.e. 170-ci il), Roma filosofu Sels (təx. b.e.177-ci il), Roma qu-

bernatoru Kiçik Plini (təx. b.e. 112-ci il) şəhadət edirlər ki, məsihiçilər İsanı Allah hesab edirdi. Plini etiraf edir: «Onlar (məsihiçilər) müəyyən gün-

lərdə səhər erkəndən toplaşaraq növbə ilə ilahi oxuyur və Məsihi Allah kimi izzətləndirirlər». [26]

«İsanı yenidən qiymətləndirmə»nin müəllifləri bu və ya digər dəlillərə əsaslanaraq nəticə çıxardır: «Kontsanti-nin şuraya təzyiq göstərərək onu əvvəl inanmadığı şeylərə inanmağa məcbur etmək, yaxud etmək istəyinin olmasını fərz etmək əlbəttə, ağılsızlıq olardı». [27]

Mən bu fəsilə yazılanları müsəlman və ya yəhudilərlə müzakirə edəndə, onların münasibəti çox maraqlı olur. Onlarla İsa Məsihin Özü haqda etdiyi bəyanatları bölüşürəm. Daha sonra onlara üç ehtimal olunan cavabı (fırıldaqqı, dəli və ya Rəbb) təklif edirəm. Soruşanda ki, İsa fırlıdaqçı idi? Onlar qətiyyətlə «xeyr» cavabını

Şəxsən mən İsa Məsihin fırlıdaqçı və ağılsız olduğu qənaətinə gəlmirəm. Yalnız bu nəticəyə gəlmək olar: O, bəyan etdiyi kimi Allahın Oğlu Məsihidir.

verirlər. «Bəs O, dəli idimi?» deyəndə, onlar yenə «xeyr» söyləyirdilər. «Bəs, Onun Allah olduğuna inanırsınızmı?» Nəfəsimi almamış dərhal cavab verirdilər: «Təbii ki, yox!» Dördüncü ehtimal isə mövcud deyil.

Məsələ onda deyil ki, bu üç ehtimaldan hansı daha ağlabatandır, çünki hər üçü mümkün ola bilər.

Çox güman ki, sual belə ola bilər: «Onlardan hansı daha həqiqətə uyğundur?». Təbii ki, siz Müjdəni əxlaq qay-

daları öyrədən dahi müəlim və peyğəmbərlərin kitabları ilə bir pilləyə qoya bilməzsiniz. Belə mümkünat yoxdur. İsa Məsih ya fırıldaqçı, ya dəli, ya da ki Rəbb Allahdır. Siz özünüz seçim etməlisiniz.

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Necə fikirləşirsiniz, bütün dəlillər İsanın İlahiliyini belə aydın təsdiqləyirsə, insanların bu həqiqətdən imtina etmələrinin səbəbi nədir?

İsa Məsih haqqında qərarınız sadəcə intellektual məşğuliyyət olmamalıdır. Həvari Yəhya yazır: «Amma buradakılar onun üçün yazılıb ki, siz İsanın Məsih — Allahın Oğlu olduğuna inanasınız və iman edərək Onun adı ilə həyata malik olasınız» (Yəhya 20:31).

Hər şey açıq-aydın İsa Məsihin Rəbb olmasına şəhadət edir.

Dördüncü fəsil

BƏS ELM NƏ DEYİR?

Bir çox insanlar İsa Məsihə iman etməkdən imtina edirlər. Çünki onların fikrincə yalnız elmin təsdiqlədiyi həqiqətdir. İnsan İsa Məsihin ilahiliyini və ölülərdən dirilməsini elmi cəhətdən sübut edə bilmirsə, o zaman XXI əsrin müdrikləri Onu Xilaskar kimi qəbul etmək istəmir.

Fəlsəfə və tarix dərslərində tez-tez mənə sual verirlər: «Siz bunu elmi cəhətdən sübut edə bilərsiniz?» Adətən belə cavab verirəm: «Xeyr, mən alim deyiləm». Bu vaxt sinfin necə güldüyünü və kiminsə dodaqaltı donquldadığını eşidirəm: «Onda bu haqda heç danışmağa dəyməz» və ya: «görünür, hər şeyə gözübağlı iman etmək lazımdır».

Bir gün Bostona uçanda yanımda əyləşən sərnəşinə nə üçün İsa Məsihin İlahiliyinə inandığımı danışardım. Pilot cərgələr arasından keçib sərnəşinləri salamlayan-da söhbətimizi eşitdi. «Sizin imanınızda bir çatışmazlıq var», — deyə o səsləndi. «Necə?» — mən təəccüblə soruşdum. «Siz bunu elmi olaraq sübut edə bilməzsiniz», — deyə o, cavab verdi.

Məni müasir insanların məntiqsiz düşüncələri təəc-
cübləndirir. Bu pilot elmin sübut etmədiyini həqiqət hesab
etməyən öz dövrünün təmsilçilərinə bənzəyir. Çoxları
hesab edirlər ki, nəyisə elmi cəhətdən sübut etmək müm-
kün deyilsə, deməli, o

Bəs siz nə düşünürsünüz?

*Tarixi faktlardan başqa elə amil-
lər var ki, onları elmi cəhətdən
sübut etmək mümkün deyil, lakin
bilirik ki, bu, həqiqətdir.*

həqiqət deyil. Bu pilot
da öz dövrünün belə
təmsilçilərindən biridir.
Lakin bizim həqiqət kimi
qəbul etdiyimiz bir çox
faktlar elmi metodlara

əsaslanmır. Biz tarixi şəxsi və ya hər hansı hadisəni elmi
sübut edə bilmiriksə, onda demək olmaz ki, onu sübut
etmək qeyri-mümkündür. Mənim adlandırıdığım tarixi-
qanunauyğunluğun təsdiqləmələri ilə elmi sübutlar ara-
sındakı fərqi anlamalıyıq. İndi isə icazə verin daha aydın
izah edim.

Məlumdur ki, insan hər hansı həqiqətə şübhə ilə
yanaşa bilər. *Elmi dəlillər* isə bu həqiqətin elmi fakt ki-
mi insanın gözü qarşısında təkrarlanaraq təsdiqlən-
məsinə əsaslanır. Belə ki, müşahidələr aparılaraq
məlumatlar qeyd olunur.

**Əksər insanlar elmin sübut
etmədiyini həqiqət hesab et-
mirlər.**

İrəli sürülən fərziyələr
nəzarət mühitində təc-
rübə vasitəsilə təsdiq-
lənir.

«Elmi metod tədqiqat, təcrübə və təkrar-təkrar
müşahidələrdən ibarətdir». [28] Harvardın eks prezidenti
Doktor Ceyms B. Kounent yazır:

Elm — təcrübə və müşahidələr vasitəsilə tədqiq olunaraq növbəti təcrübə və müşahidələrə aparən qarşılıqlı əlaqə və sxemlərin konsepsiyası anlayışıdır. [29]

Müasir elmi üsulların əsasını nəzarət altında təcrübə yolu ilə fərziyyənin həqiqiliyinin yoxlanılması təşkil edir. Məsələn, kimsə sabunun suyun üzərində üzməsinin mümkün olmadığını deyir. Mən iddia edirəm ki, bu, mümkündür. Və şübhə edən şəxsə yanılmadığımı göstərmək üçün onu mətbəxə aparıb ləyəyə 20 sm-ə qədər su doldururam. Suyun temperaturunu 28 dərəcə edib, sabunu ləyənin içinə atıram. *Şarap!* Biz müşahidə edib məlumatları qeyd edir və təcrübə ilə mənim iddiamı təsdiq edirik: həqiqətən də sabun su üzərində üzür.

Əgər faktları sübut etmək üçün elmi metod

Əgər faktları sübut etmək üçün elmi metod yeganə üsul olsa idi, bu gün nahar etdiyinizi sübut edə bilməzdiniz. Siz nəzarət mühitində bu hadisələri təkrarlama bilməzsiz.

yeganə üsul olsa idi, onda siz dünən televizora baxdığınızı və ya bu gün nahar etdiyinizi sübut edə bilməzdiniz. Siz nəzarət mühitində bu hadisələri təkrarlama bilməzsiz. Burada söhbət müəyyən faktın real olmasına şübhə etmək üçün heç bir səbəbin olmadığını göstərən tarixi-qanunauyğunluqdan gedir. Başqa sözlə, biz şəhadətləri araşdırırıq və qərara gəlirik ki, şübhə etməyə səbəb yoxdur. Tarixi-qanunauyğunluq üç fakta əsaslanır: şifahi, yazılı və əşyavi (tüfəng, güllə və bloknot kimi) dəlil. Bunların vasitəsilə siz bu gün nahar etdiyinizi sübut edə bilərsiniz. Sizi dostlarınız görüb, ofisiant yadda saxlayıb və əlinizdə qəbz qalıb.

Elmi metod təkrar oluna bilən hadisələr üçün istifadə oluna bilər. O, tarixdəki hər hansı şəxsin və ya hadisənin həqiqiliyini sübut etmək üçün yararlı deyil. Doğrudan da Corc Vaşinqton həyatda olubmu? Martin Lyuter Kinq insanların hüquqlarının bərpası üçün mübarizə aparıbmı? Nazaretli İsa Məsih Kim olub? Barri Bond basketbolda rekorda imza atıbmı? İsa Məsih ölülərdən dirilibmi? Elmi metod dəqiqliklə bu kimi suallara cavab verə bilmir. Çünki bu suallar elmi metod mühitinin xaricindədir. Biz bu insanların həqiqiliyini tarixə əsasən sübut etməliyik. Daha dəqiq, elmi metod müşahidəyə əsaslanmış ehtimal və

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Nə isə təsdiqləmək üçün elmi metodlara müraciətin üstünlüyü nədədir? Bəs, zəif tərəfi nədir? Tarixi mənbələrdən istifadə hansı üstünlüyü verir? Bu metodlardan hansına üstünlük verirsiniz?

toplanmış məlumatların təcrübədə təsdiqlənməsi, təbiətdə təkrarlanan hadisələrin axtarış və izahı üçün bu kimi suallara cavab verə bilmir. Məsələn, ölülərdən dirilməni sübut etmək mümkündürmü? Elm dinə qar-

şı çıxırmı? Elm Allahın varlığını təkzib edə bilərmi? Növbəti fəsilə sonuncu ehtimalın mümkün olduğuna inanan «müasir ateist»lərin iddiasını oğlum Şon araşdıracaq.

Beşinci fəsil

ATEİZMİN YENİ PROBLEMLƏRİ

Mən (Şon) kafedə südlə qarışıq vanilli kokteyl içəndə gənc bir xanımın mütəkəbbir fikirlər ifadə edən kitab oxuduğunu gördüm. Müəllifi Xristofer Hitçens olan sarı üzlü kitabın üzərinə qızılı həriflərlə «Dinin şişirtiyi kimi Allah elə də böyük deyil» sözləri yazılmışdı. Bununla maraqlanaraq qadından kitabın nə haqda olduğunu soruşmaq qərarına gəldim. O, xüsusi şövqlə mənə dinin dünya tarixində ən böyük pislik olduğuna dair uzun mühazirə oxudu. Qadın bildirmək istəyirdi ki, elm dinin cəhalət olduğunu sübut etdi və insanlar Allahsız da yaxşı ola bilərlər.

Sizcə, bu gənc qadın haqlı idi? Bəlkə doğrudan da din insana maneə olur? Həqiqətən də, elm Allahın varlığını təkzib edib? Əgər bütün insanlar ateist olsa idi, dünya yaxşı olardı mı?

Təbii ki, ateizm yeni cərəyan deyil. Təxminən İsa Məsihdən 1000 il öncə Davud peyğəmbər ürəyində «Allah yoxdur» (14:1) deyən ağılsız insanı təsvir edirdi. Allahı inkar edən insanlar həmişə mövcud olub, həmişə də

olacaq. Bizim dövrə qədər ateistlər həmişə öz etiqadlarını irəli sürüblər. Lakin onların cəmiyyətə təsiri hər zaman minimal olub.

Yaxın zamanlarda cəmiyyətimizdə istedadlı, şövqlə dolu və mübariz ateist qrupu meydana çıxmışdı. Ateizm tarixində onların təsiri misilsiz idi. Bu mövzuda yazılmış üç kitab bir il yarım ərzində satış üzrə rekord vurmuşdu. Hücuma «Məsihi xalqına müraciət» (2006) adlı kitabla Sem Harris başladı. Ardınca «Allahın illüziyası» Riçard Daukins (2006) və nəhayət, «Allah böyük deyil» Xristofer Hitçens (2007) kitabları yazıldı. Bu üç kitab yaxşı satıl-

dı və artıq həftələr deyil, aylarla məşhur kitabların satışında ilk mövqedə qərarlaşmışdı. Məsələn, «Allah böyük deyil» kitabı nəşrindən bir ay sonra

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Necə fikirləşirsiniz, müasir atestlərin son zamanlar bu qədər ardıcıl əldə etmələri nə ilə bağlıdır?

«Nyu-York Tayms» qəzetində məşhur kitablar arasında birincilik qazandı. Bu kitabın işıq üzü görməsindən yeddi həftə sonra təxminən 300 000 nüsxəsi satılmışdı.

Müasir ateistlərin təsiri təkcə mətbuata olmamışdır. Onlar məqalələr yazır, həm də tələbələr qarşısında çıxış edir, debatlarda iştirak edir, radio və televiziya da mü sahibə verir, saysız-hesabsız videoları YouTube saytında yerləşdirirdilər. Onlar həqiqəti axtaranları səhv istiqamətləndirir və bir çox imanlıların imanını sarsıdırdılar. İctimaiyyətdə aparılan ümumi sorğunun nəticəsi özlərini ateist və aqnostik hesab edən amerikalıların sayının artdığını göstərir. Müasir ateistlərin məqsədi şüurlu imanın təməlini məhv etmək və teistləri imandan imtina etmələri-

nə təhrik etməkdir. Bəs onlar yeni nəşə tapıblarmı? Onlar Allahın varlığını inkar edən yeni dəlillər əldə ediblərmı? Müasir ateizmi yeni edən nədir?

Qədim mahni yeni ahəngdə

Britaniyanın məşhur müxbiri Malkolm Mahheric demişdi ki, bütün xəbərlər insanların keçmişdə baş verənləri təkrar yaşamasıdır. Nəyinsə yenilik *kimi görünməsi* onun *yeni* olması demək deyil. Müasir ateizmin də məsihçiliyin təməlini sarsıda biləcək elm, fəlsəfə və tarix sahəsində yeni açıqlaması yoxdur. Müasir ateizmin nümayəndələrinin gətirdiyi əsaslar Fridrix Niçşe, Ziqmund Freyd, Karl Marks və Bertran Rassel kimi köhnə ateistlərin dəlillərindən bəhrələnir. Lakin

bəzi yanaşmalarda müasir ateistlər unikaldrılar.

Birincisi, müasir ateizm dəyərsizdir. Köhnə atesitlər Allahdan imtina

Köhnə ateistlərin əksəriyyəti Allahın ölümünə yas saxlayırdılar. Müasir ateistlər isə əksinə, Allahın ölümünə sevinirlər.

etməyin nə ilə nəticələndiyini gözəl başa düşürdülər. Onlar anlayırdılar ki, biz Allahsız soyuq, qaranlıq və mənasız kainatı əldə edirik. Köhnə ateistlərin əksəriyyəti Allahın ölümünə yas saxlayırdılar. Çünki onlar elə zənn edirdilər ki, bu, qərb mədəniyyətinin bünövrəsini sarsıdır. Ekzistensialist Albert Kamyu etiraf edirdi ki, Allahın yoxluğu sevinci və həyatda layqlı yaşamağa səbəb verən hər şeyin mənasını itirmək deməkdir.

Müasir ateistlər isə əksinə, Allahın ölümünə çox sevinirlər. Onlar fikirləşirlər ki, dindən imtina etməklə

yaxşı yaşamağa (hətta, daha yaxşı) davam etmək mümkündür. Corctaun universitetinin professoru Con Ot qeyd edir ki, belə «yüngül» ateizm insanların buna ciddi yanaşmamalarına səbəb olur:

Müasir «yüngül» ateistlər düşünülər ki, darvinizmi izləməklə biz Santa-Klausdan imtina etdiyimiz kimi, Allahdan da asanlıqla imtina edə bilərik. Bunula belə nəzərə alırlar ki, bu, qərb mədəniyyətinin tamamilə məhv olmasına, eləcə də səmərəli əxlaq anlayışlarımızın sarsılmasına səbəb olacaq. Köhnə ateistlər heç olmasa öz nəzəriyyələrində anlayırdılar ki, Allahın yoxluğunu vurğulasalar, onda mərkəzində Allah dayanan qərb mədəniyyətinin bütün məna və dəyərləri bir anlıq məhv olacaq. [30]

İkincisi, əvvəlki ateizmdən fərqli olaraq müasir ateizm dinə yol vermir. Müasir ateizmin nümayəndələri hesab edirlər ki, din tamamilə məhv olmalıdır, çünki o hər şeyi zəhərləyir. «Məsihçi xalqına müraciət» kitabında Sem Harris deyir: «hörmət [dini hüquqlar] tələb edir ki, biz sığınacaqlarımızı bütün dini ekstremistlərə verək». [31] Harris etiraf edir ki, liberal və iddiasız imanlılar evlərə canfəşanlıqla daxil olurlar. Lakin hesab edir ki, məhz onların səbri bu cür ekstremizmi dəstəkləyir. Buna görə də onun kökünü kəsmək lazımdır. Əgər müasir ateistlər öz istəklərinə nail olsaydılar, onda vicdan azadlığı keçmişin qalıqlarının təkrar olmasına gətirib çıxardır.

Üçüncüsü, müasir ateistlər var qüvvə ilə məsihçiliyə hücum edirlər. Onlar həmçinin buddizm, islam, mormonizm və digər dinləri də tənqid edirlər. Lakin əsas hə-

dəfləri – Müqəddəs Kitabdakı Allahdır. Riçard Daukins etiraf edir: «Əgər mən bir birbaşa vurğulamıramsa, hər şeydən öncə məsihçiliyi nəzərdə tuturam». [32]

Əgər siz müasir ateistlərin kitablarını oxusanız, onda Süleyman peyğəmbərin sözlərini unutmadığınızı vacibdir: «İddiasını əvvəl deyən haqlı görünür, amma aleyhdarı gəlib onu istintaq edər» (Süleymanın məsəlləri 18:17). Əgər siz yalnız bir istiqamətdə məlumatlanmışınızsa, sübutlar sizə inandırıcı görünə bilər. Lakin digər tərəfi də diqqətlə dinləsəniz, əvvəlki məlumatlar iflasa uğrayar. Digər tərəfi dinləməyincə müasir ateistlərin iddiaları inandırıcı təsir bağışlayır. Digər tərəfin mülahizələri isə budur.

Ateizmin dindən məntiqə daha uyğun olduğunu hesab etmək olarmı?

Müasir ateistlər əmindilər ki, ateizm şüur üzərində qurulub. Xitçensin sözlərinə görə din «yalnız iman üzərində» qurulub. Ateizm isə iman tələb etmir. Çünki o, hər şeydən öncə elmi — təcrübi dəlillərə əsaslanır. [33]

Biz ateizmin və yaxud teizmin hansının elmi məlumatlara daha uyğun olub-olmadığı barədə danışacağıq. Lakin əvvəl-

cə biz daha vacib suala cavab verməliyik: dünyanın təbiətinin dərk edilən olmasının səbəbi nədir? Eynşteyn qeyd edirdi: dünyada dərk edilməyən şeylər daha ağılabatandır.

Eynşteyn qeyd edirdi: dünyada dərk edilməyən şeylər daha ağılabatandır.

Eynşteyn elmdə əsas şeyi anlayırdı ki, o, dünya haqqında fəlsəfi fərziyyələrə əsaslanmır. Bu fərziyələr nizamlanmış və dərk edilən zahiri real dünyanın mövcudluğunu özündə birləşdirir. Bütün bunları isə biz öz aqlımızla dərk edə bilərik. Elm bu ilkin şərtsiz mövcud ola bilməz.

Lakin burada atesit üçün iki mürəkkəb qərar dayanır: əgər beyin kor-koranə Darvinin təkamül prosesində inkişaf edibsə, onda nə üçün biz ona etibar etməliyik? Nə üçün biz inanmalıyıq ki, təsadüfdən yaranan insan beyni

Doğrudan da, Darvinin təkamül nəzəriyyəsi həqiqətdirsə, onda biz öz əqli imkanlarımızıza etibar etməməliyik. Çünki onlar idarəolunmaz irrasional prosessin nəticəsidir.

doğrudan da reallığı qəbul edir? Elm bu suala cavab verə bilmir, çünki o özünü elə fərziyyələr üzərində qurub.

Hətta Çarlz Darvin bu problemi gözəl başa düşürdü: «Həmişə dəh-

şətli şübhə meydana çıxır: ibtidai təbəqədə olan heyvan beyninin təkamülü prosesində yaranan insan beyninin gəldiyi nəticələr etibarlıdır mı, onların dəyəri varmı? Kimsə meymunun gəldiyi məsləyinə etibar edəcək mi, əgər onun məsləyi varsa?» [34] Müasir ateistlər aqlın imkanlarına çox inanırlar, lakin onların ateist dünyagörüşü bu inamın əsasını sarsıdır. Doğrudan da, əgər Darvinin təkamül nəzəriyyəsi həqiqətdirsə, onda biz öz əqli imkanlarımıza etibar etməməliyik. Çünki onlar idarəolunmaz irrasional prosessin nəticəsidir.

Templton mükafatçısı olan həkim Pol Devis deyir: «Elm kainatın mövcudluğunun onun bütün sahələrində son dərəcə dərk edilən və məntiqli olması fərziyyələri-

nin əsasında qurulub. Ateistlər təsdiqləyirlər ki, təbiət qanunları məntiqsizdir və bütün kainat boş mənasızdır. Bunu bir alim kimi qəbul etmək mənə çətinidir. Kainat məntiqli və nizama salınmış xüsusiyyətlər üzərində qurulmuş dəyişməz, ağlabatan əsasə malik olmalıdır». [35]

Ateizm isə bu cür ağlabatan əsaslandırmanı bizə vermir. Əksinə, ateizm bu əsaslandırmanı inkar edir. Teizm isə bunu təsdiqləyir. Kainatın məntiqi əsası daha çox teizmə uyğundur. Burada daha dərin əlaqə var. Kainatın məntiqi əsası Allahın varlığı təsəvvürünə gəlir.

Elm və din ziddiyyət təşkil edirmi?

Elm yüz illər boyu dinlə mübarizə aparıb. Hər halda, bunu deməyə bizi müasir ateistlər təlqin edir. Çoxları inanırlar ki, din elmin inkişafına mane olur. Lakin bu, əfsanədir. [36] Həqiqətdə isə, məsihçi dünyagörüşü kainatın nizamlanmasını vurğulamaqla, insan şüuruna diqqət yetirməklə və biz Allahın yaratdıqlarını dərk edəndə, Onun izzətlənməsini öyrətməklə — müasir elm inqilabında təməl oldu.

Bəs siz ne düşünürsünüz?

*Allah mövcuddursa kainatın dərk edilən olmasına səbəb nədir?
Ateizm bu məntiqi necə sarsıdır?*

Qədim alimlərin əksəriyyəti təbiəti məsihçi dünyagörüşünə əsasən tədqiq etməyə məcbür idi. «Elm və müasir dünya» əsərinin müfəllifi britaniyalı riyaziyyatçı və filosof Albert Nort Uaythed müasir elmin «orta əsrlərdə Allahın varlığına inam» əsasında inkişaf etməsi nəticəsinə gəlir. [37]

Müasir elm heç nədən yaranmayıb. Onun inkişafında məsihçilik əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərib. Təəccüblü deyil ki, ilk alimlərin əksəriyyəti teist olub. Xüsusən də, dəqiq elmin təşəbbüskarları olan Frensis Bekon (1561–1626), İohan Kepler (1571–1630), Blez Paskal (1623–1662), Robert Boyl (1627–1691), İsaak Nyuton (1642–1727) və Lui Paster (1822–1895) kimi alimlər. Bu alimlərinin əksəriyyətinin Allaha olan imanı onları dünyanı və təbiəti tədqiq etməyə təhrik edən əsas səbəb idi. Bekon hesab edirdi ki, təbiət sirlərlə doludur. Məhz Allah da bizim bu sirləri tədqiq etməyimizi gözləyir. Kepler elmlə məşğul olma səbəbini belə izah edir: «Zahiri dünyanın tədqiq olunmasında əsas məqsəd — bizim riyazi dildə başa düşdüyümüz məntiqi dünyanın Allah tərəfindən nizamlanması və harmoniyasını açılmasıdır». [38]

Hitçens bu elm banilərinin dini etiqadlarını mühüm hesab etmir və qeyd edir ki, onların dövründə dərrakə üçün başqa imkan yox idi. [39] Lakin bu, Hitçensə maraqlı vəziyyətlə qarşılaşdırır. O dövrdə «hamı imanlı» olduğu üçün imanlıları cəmiyyətin zənginləşməsinə görə tərifləmək olmazdırsa, onda onları Allah uğrunda etdikləri qəddarlıqlar səbəbindən necə ittiham etmək olar? Bu, açıq-aydın haqsızlıqdır. Müasir ateistlər imanlıların ləyaqətlərini etiraf etmək istəmirlər. Lakin onları bütün səhvlərini xüsusi qeyd edirlər. Hitçens «din hər şeyi zəhərləyir» fikrini isbat etmək üçün onun əksini sübut edən bütün dəlilləri nəzərə almır. Və bunu qəsdən edir.

Ateizm dindən daha elmidirmi?

Müasir ateistlərin əminliyi bir əsas faktdan irəli gəlir: onlar elmin ateizmin tərəfində dayandığını düşünürlər. Sem Harris deyir: «Müqəddəs Kitabda Allaha iman bizim dünyanı dərk etmək üçün elmi anlayışlarımızın inkişaf etməsinə öz dəstəyini vermir». [40] Hitçensin sözlərinə görə elm nə qədər çox inkişaf edərsə, Allaha bir o qədər yer az qalar. [41] Lakin bu, belədirmi? Müasir ateistlər bizi inandırmağa çalışır ki, Allah elmi idrakdan kənara çıxan bir şeydir. Halbuki son illərin açıqlamaları bu tərzdə yanaşmaları inkar edir. [42] Qeyd edək ki, son yarım əsr ərzində nüfuzlu ateistlərdən biri olan

Entoni Flyu yuxarıdakı araşdırma səbəbindən Allah haqqında öz fikrini dəyişib.

Ola bilər ki, digər nüfuzlu ateistlər az deyil. Lakin onların nüfuzu Flyu-

nun nüfuzu ilə müqayisə oluna bilməz. O, Oksforda Sokratov klubunda (klubun o vaxtkı sədri K. S. Lyus idi) öz məşhur «İlahiyyat və saxtalaşdırma» adlı mühazirəsini söyləmişdi. Nəticədə, onun nitqi son yarım əsr ərzində ən məşhur fəlsəfi məqaləyə çevrilmişdi. O, çoxsaylı kitab və mühazirələrində müasir ateizm mövzusunı araşdırır.

Və nəhayət, 2004-cü ildə Flyu qeyri-adi bəyanat verir: Allah mövcud olmalıdır. İndi Fluyu hesab edir ki, bu dünyanın mövcudluğuna dair ən yaxşı izahatı ilahi qüvvə verir. Bəs nə üçün o fikrini dəyişdi? Flyu yazır: «Müasir

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Həyatın təsadüfən yarandığına inanırsınız? Necə fikirləşirsiniz, Allahdan başqa həyatın yaranmasını məntiqli izahat nə ola bilər?

elmi tədqiqatların nəticəsində təsəvvürümdə formalaşmış dünyanın mənzərəsi — bu suala qısa cavabdır». [43] Müasir ateistlər elmin onların tərəfində olduğunu deməkdə sərbəstdirlər. Lakin sübutlar bunun əksini göstərir. Gəlin elmin izah edə bilmədiyi, lakin Allahın mövcudluğunu təsdiq edən iki elmi sirri müzakirə edək.

Həyatın yaranmasının sirri

Bugünkü gündə elmin müəmmalı problemlərindən biri — həyatın yaranmasıdır. Elmi ictimaiyyət bu müammanı yekdilliklə həll olunmamış hesab edir. Harvarddan olan Corc Uaytsayds qeyd edir ki, həyatın yaranması elmin hələ də cavab tapa bilmədiyi üç böyük problemdən biridir. [44] Hətta, Sem Xarris etiraf edir ki, həyatın yaranması sirr olaraq qalır. [45]

Əslində həyatın yaranması ilə əlaqədar problem məlumatla bağlı olan problemdir.

1953-cü ildə DNK quruluşunu tədqiq etməklə ilk dəfə alimlər qərara gəldilər ki, orqanizm və canlı aləmin inkişafı genetik informasiya ilə idarə olunur. Məhz buna görə nobel laureatı Devid Baltimor öz nitqində müasir biologiyani «informasiya haqqında elm» adlandırır.

Canlı orqanizmdə nə qədər informasiya mövcuddur? Riçard Daukinsin sözlərinə görə hüceyrənin nüvəsindəki amöblər daha çoxdur, nəinki Britaniyadakı bütün ensiklopediyalarda onun haqqında verilən məlumatlar. [46] İnsan DNK-da isə onun həcmi daha böyükdür. Lakin DNK yalnız məlumatların saxlanılma mərkəzi deyil. Digər hüceyrə sistemləri ilə birgə o kompüter kimi informasiyanı emal edir. Buna görə də Bill Qeyts DNK-nı

kompyuter proqramları ilə müqayisə edir. Lakin o, insan tərəfindən icad olunmuş istənilən proqramdan daha mükəmməldir. [47]

Atesitlər həyatın necə yaranması haqda məlumatlı olmadıqlarını etiraf edirlər. Daukins həya-

tın yaranmasının həddindən artıq şübhəli olması ilə razılaşır. Lakin sonra təəccüblü nəticəyə gəlir: bu, təsadüfi xoşbəxtlikdir. Bəxti gətirdi, vəssalam! [48] Yəni doğrudan da bu, ağılabatan izahatdır? Məgər doğrudan da informasiya idarəolunmaz, irrasional və maddi prosesin nəticəsində yarana bilər? Keçmiş ateist Entoni Flyu Allah haqqında fikirlərini dəyişməsinin əsas səbələrindən biri DNK-nın tərkibi olmuşdur.

O, belə bir nəticəyə gəldi: «Hədsiz-hüduzsuz İdrakın mövcudluğu yer üzündə müşahidə etdiyimiz bu cür «məqsədli, öz-özünə törəyən» həyatın yeganə qənaətbəxş izahatıdır». [49] Əgər biz kosmosdan mürəkkəbliyinə görə Britaniya ensiklopediyasını kölgədə qoyan məktub alsaydıq, şübhəsiz, bu, yer üzündən kənar idrakın mövcudluğuna sübut olardı. Özündə Britaniya ensiklopediyasından daha çox məlumat saxlayan insan DNK-nın ən şüurlu izahatı — İlahi İdrakdır.

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Necə fikirləşirsiniz, elm Allahın mövcudluğunu təsdiqləyir, yoxsa bitərəf yanaşır? Sizin fikirləriniz nəyə əsaslanır?

Kainatın quruluşu

Dağlar arası ilə getdiyiniz zaman bir daxmaya rast gəldiyinizi təsəvvür edin. Daxmaya daxil olduğunuz zaman qeyri-adi mənzərə ilə qarşılaşırsınız. Soyuducu sev-

İkincisi, Kembriç universitetin fiziki Stiven Xoking qeyd edirdi: «əgər böyük partlayışdan bir saniyə sonra materianın genişlənməsi $1/1\ 000\ 000\ 000\ 000$ olsaydı onda kainat indiki halına çatmamış çoxdan dağıldadı». [53]

Kainatın yalnız insanlar üçün yaradıldığı zənn edilir.

Müəyyən ciddi xarakteristikalara malik on doqquzdan çox ümumdünya sabiti mövcuddur. [54] Aydındır ki, bu halda bizim mövcudluğumuz müqayisə olunmaz dərəcədə azdır. Oksforddan olan fizik Rocer Penrouz belə nəticəyə gəlir ki, əgər dəqiq qurulmuş bütün təbiət qanunlarını bir yerə yığsaydıq, onda onları qeyd etmək mümkün olmazdı. Çünki işarələrin sayı kainatdakı elementar zərrəciklərin sayında çox olardı. [55]

Hər şeyin planlı şəkildə yaradılması fikrinin inandırıcı olması Arizona Dövlət Universitetinin məşhur fiziki Pol Devisin əminliklə «bioloji nöqteyi-nəzərdən insan üçün müvafiq olan kainatımızın təbiəti məxsusi yaradılıb» deməsinə səbəb olmuşdur. ««Həyat ülgüc üzərində qurulub» ifadəsi doğru deyil. Çünki kainatın bu qədər iti olan ülgücü yoxdur». [56] Devis deyir: «Əgər kainatın mükəmməl, fəvqəladə quruluşu nəzərə alınmasa, heç bir elmi izah kamil ola bilməz». Bir çoxları kainatdakı aləmlərin mövcudluğu haqqında danışanda bunu nəzərə almırlar. Lakin onların mövcudluğuna aid təcrübi sübutlarımız yoxdur. Kainatın belə ideal qurulmasına ən ağlabatan və məntiqli izahat budur: onu Yaradan — Allah belə yaradıb.

Ateizm dindən daha əxlaqi ola bilərmi?

Müasir ateistlər dini zərərli olmasını müzakirə edir və Müqəddəs Kitabdakı Allahın xüsusiyyətini tənqid edirlər. Onlar əxlaqın Allahsız da mövcud olmasını ucadan bəyan edirlər. Daukinsə görə «yaxşı ya pis olmağımız üçün Allah bizə lazım deyil». [57] Onlar böyük şövqlə dinin pis, elmin isə yaxşı olduğunu deyirlər. Lakin burada iki fikir meydana çıxır: əgər Allah yoxdursa, onda mənəvi təəhhüd haradandır? Daukinsin vurğuladığı kimi, əgər «təbii və fiziki aləmdən başqa heç nə mövcud deyil»sə [58], onda «pislik» nədir? Mənəvi dəyərlərin hündürlük, en və ağırlıq kimi fiziki xüsusiyyətləri yoxdur. Onda biz necə onların real olduğunu deyə bilərik?

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Rus yazıçısı Fedor Dostoevskiy deyir ki, əgər Allah yoxdursa, demək hər şeyə icazə var. Necə fikirləşirsiniz, o, nəyi vurğulayırdı? Allahsız mənəvi dəyərlər mövcud ola bilərmi?

Hər hansı mənəvi yaxşılığın anlamını verə bilmirlərsə, onda pisliyin müəyyən edilməsi də çətinidir. Ateizmin problemi məhz bundan ibarətdir. Ənənəvi olaraq pislik yaxşılığın əksi kimi başa

düşülürdü. Əyriliyi müəyyən etmək üçün xəttiliyin ölçüsü lazım olduğu kimi, pisliyi də təyin etmək üçün yaxşılığın nə olduğunu bilmək lazımdır. K. S. Lyuis belə məşhur ifadə işlətməmişdir: «Taxtanın düzlüyü haqda anlayışa malik olduqda, onun əyriliyi haqda fikir yürütməyimiz daha məqsədə uyğun olardı». Eynilə bu cür, əgər yaxşılıq yoxdursa, onda pislik də mövcud ola bilməz. Lakin ateistləri iddia etdiyi kimi, Allah yoxdursa, onda yaxşılıq

nədir? Hətta, mərhum ateist C. L. Mekki etiraf edirdi ki, əgər hər şeyə qadir Allah yoxdursa, onda mənəviyyatın obyektiv mövcudluğu qeyri-mümkündür.

Obyektiv mənəvi dəyərlərin olması Allaha inamın tutarlı səbəbidir. Sadəcə, bu şeylər haqda düşünün:

1. Əgər obyektiv mənəvi dəyərlər mövcuddursa, Allah da mövcud olmalıdır.
2. Obyektiv mənəvi dəyərlər mövcuddur.
3. Deməli, Allah da mövcuddur.

Obyektiv mənəvi dəyərlərin mövcud olduğunu bilirik. Məsələn, əyləncə xatirinə uşağı incitməyin pis olduğunu bizə öyrətmək lazım deyil. Çünki bütün şüurlu insanlar bunu özləri də gözəl anlayır. Buna görə də, əgər mənəvi dəyərlər varsa, Allah da mövcud olmalıdır.

Xristofer Hitçens öz açıq debatlarında daima opponentləri ateistlərin edə bilməyəcəyi mənəvi-əxlaqi əməllərə aid misal çəkməyə dəvət edir. Təbii

Hər hansı mənəvi yaxşılığın anlamını verə bilmirlərsə, onda pisliliyin müəyyən edil-məsi də çətindir.

ki, onların edə bilməyəcəyi belə əməllər yoxdur. Çünki bir çox ateistlər xeyirxah, rəhmdil və əməksevərdilər. Lakin Hitçens çox vacib məqamı əldən verir: ateizm necə mənəvi cavabdehlik hissini yarada bilər? Əgər Allah yoxdursa, onda pisliliklə yaxşılıq nəyə əsaslanır? Ateizm bu haqda bizə heç nə demir. Beləliklə, istehza ilə desək, Allaha qarşı geniş yayılmış etirazlardan biri — Ona iman etmək üçün ən tutarlı səbəblərdən birinə çevrilir.

Məsihçilik lənətdirmi?

Əvvəllər ateistlər dini yalan olduğunu hesab edirdilər. Müasir ateistlər isə hesab edirlər ki, o nəinki yalan, həm də şər-pislikdir. Sem Harris dini «keçmişdə və müasir dövrdə insanlar arasındakı konfliktin əsas mənbə» adlandırır.

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Əgər bütün insanlar İsa Məsihin təliminə əsasən yaşasaydı, onda dünya necə olardı? İnsanlar Məsihin təliminə qarşı çıxırlarsa, buna görə məsihçiliyi ittiham etmək düzgündürmü?

[59] Müasir ateistlər Qalileyin təqib olunması, xaç yürüşünün dəhşətlərini, inkvizisiyanı, keçmişdə Salemdəki məhkəmələri, eləcə də müasir dövrdə katolik keşişlərin uşaqlar üzərində seksual zorraklığını misal çəkərək,

dəfələrlə məsihçiliyin qəddarlığı haqda danışır.

Şübhəsiz ki, insanlar İsa Məsihin nəminə dəhşətli şeylər ediblər. Lakin hansısa insanlar Məsihin təliminə qarşı çıxırsa nə üçün biz məsihçiliyi ittiham etməliyik? Məgər İsa cadugarların yandırılmasının lehinə idi? Məgər İsa ardıcılarını kafirlərə işgəncə verməyə çağırırdı? Əlbəttə ki, yox. Həqiqətdə isə İsa Məsih bunun əksini öyrədirdi. O bizə düşmənlərimizi sevməyi (Matta 5:44), cəmiyyətin rədd etdiyinə kömək etməyi (Matta 8:3), başqasının uğrunda canını qurban verməyi (Yəhya 15:13) əmr edirdi. Əgər insanlar İsa Məsih kimi həyat sürsəydilər, o zaman zorraklıq çoxdan keçmişdə qalardı.

Dineş D'Suza «Məsihçiliyi ali edən nədir?» adlı kitabında sübut edir ki, din uğrunda edilən cinayətləri çox şişirdirlər, lakin ateizm uğrunda görülən daha ağır və ciddi

cinayətlərə göz yumurlar.
Məsələn, Sem Harris
Salemdə məhkəmə za-
manı yüz min insanın hə-

} **Lakin məsihçilər də pis əməllər
törədə bilərdilər. Ümumiyyətlə
isə məsihçiliyin irsi müsbətdir.**

lak olduğunu təsdiqləyir. Bəs, həqiqətdə nə qədər insan
həlak olub? Yüzlərlə? Minlərlə? On minlərlə? Əslində
həlak olanların sayı iyirmi beş mindən az idi. [60] Lakin
ateistlər üçün bu nə dərəcədə əhəmiyyətlidir?

Xatırlamaq lazımdır: söhbət ateistlərin ayrı-ayrılıqda
yaxşı insan olub-olmamalarında deyil. Əlbəttə, ola bilər
(belələri çoxdur). Məsələ ondadır ki, ateizmi üstünlük
təşkil edən fəlsəfə kimi qəbul etsək, onun yaxşı və ya
pis olduğunu deyə bilərikmi? Dərindən düşünsək, heç
bir dünyagörüşü ateizm qədər dünyada bədbəxtçilik və
qan tökülməsinə səbəb olmadığını görürük. XX əsrdə
atizm rejimi nəticəsində çoxlu insan həlak olub. Məsələn,
kommunist ölkələri Çində, Rusiyada və nasist ölkəsi
Almaniyada yüz milyondan çox adam həlak olub. [61] Heç
nə bu faktla müqayisə oluna bilməz. Priston Universitetinin
fəlsəfə doktoru, əslən yəhudi Devid Berlinski hesab edir
ki, bu qəddarlıqların əsas səbəbi cavabdehsizliyin yoxluğu
idi. O, qeyd edir: «Nə Hitler, nə Stalin, nə Mao, nə SS, nə
qestapo Allahın onlara nəzarət etdiyinə inanmırdılar». [62]

Lakin məsihçilər də pis əməllər törədə bilərdilər.
Ümumiyyətlə isə məsihçiliyin irsi müsbətdir. Çünki ilk
xəstəxana tikənlər, Qırmızı Xaç cəmiyyətini yaradanlar,
köləliyi aradan qaldıranlar, universitetlər təsis edənlər
və müasir elmin təşəbbüskarları məhz məsihçilərdir.
Bəşəriyyətə azadlıq gətirən tarixi hadisələrə nəzər salsaq,
biz onun mənbəyini Müjdədə olduğunu müşahidə edirik.

Nəticə

Yekun nəticəyə gəldikdə, müasir ateistlərdəki yeniliyin yalnız onların mövqeyində olduğunu görürük. Onların alovlu nitqlərinə baxmayaraq, nə elmdə, nə tarixdə, nə fəsləfədə, nə də teizm və məsihçilikdə təkzibedici yeni açıqlamalar irəli sürməyiblər. Əslində isə vəziyyəət

Məni ən çox cəlb edən məsihçilikdəki iman kor və cahil olması deyil, sağlam şüura əsaslanmasıdır.	}	əkssdir. Biz hüceyrənin quruluşunu, kainatın sir-lərini daha dərinədən tədqiq etdikcə, hər şeydə Allahın planını daha aydın müşahidə edirik.
---	---	---

Məsələn, 3 000 il əvvəl Zəburun müəllifi deyirdi: «Göylər Allahın əzəmətini bəyan edir, göy qübbəsi əllərinin işini elan edir. Hər gün ertəsi günə nəql edir, hər gecə o biri gecəyə bilik verir» (Zəbur 19:1–2). Zəburda aydın deyilir ki, Allahı Onun yaratdıqları vasitəsilə dərk etmək olar. Lakin bu kitabda vurğulandığı kimi Allah Özünü adi dülgər olmayan İsa Məsihin Şəxsiyyətində tanıtdı. Və biz bunu kor–koranə deyil, inandırıcı dəlillərə əsasən qəbul edirik.

İsa Məsihin Allahın Oğlu olduğunu sübut edə bilərikmi? Bunun üçün tarixi qanunauyğunluqlardan istifadə etmək lazımdır. Əsas sual belədir: biz Əhdi-Cədidin şəhadət və sübutlarına inana bilərikmi?

Məni ən çox cəlb edən məsihçilikdəki iman kor və cahil olması deyil, sağlam şüura əsaslanmasıdır. Müqəddəs Kitab hər dəfə iman edən insandan bəhs edəndə, onun şüurlu imana sahib olduğunu deyir. İsa deyir: «...həqiqəti

biləcəksiniz» (Yəhya 8:32), yəni xəbərsiz olmayacaqsınız. Ondan soruşanda: «Müəllim, qanunda ən böyük əmr hansıdır? İsa ona dedi: «Allahın Rəbbi bütün qəlbinlə, bütün varlığıyla və bütün *düşüncənlə sev*»» (Matta 22:36–37; kursiv mənimdir. — Coş M). Bir çox insanların problemi Allahı yalnız

ürəkləri ilə sevmələridir.

Məsih haqda həqiqət isə heç vaxt onların dərrakəsi ilə aydınlaşmır. Bizə Allahı sevmək üçün ürək, Onu seçmək üçün iradə verildiyi kimi, şüur da

verilib və Onu dərk etmək üçün Müqəddəs Ruh daim köməyimizə çatır. Allahla münasibətimizin tam olması və Onu izzətləndirməyimiz üçün bu sahələrin üçü də fəaliyyətdə olmalıdır. Sizde necə olduğunu bilmirəm, lakin məndə ağılımın inkar etdiyi şeyləri ürəyim qəbul edə bilmir. Mənim ürəyim və ağılım elə yaradılıb ki, onlar vəhdətdə işləsin. İsa Məsihə Rəbb və Xilaskar kimi iman etmək üçün heç vaxt heç kimi şüurlu şəkildə intihar etməyə dəvət etməyiblər.

Növbəti dörd fəsildə isə biz İsa Məsih haqda sənədlərin etibarlı olmasına dair yazılı və şahidlərin söylədikləri şifahi şəhadətləri araşdıracağıq.

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Dərk edilən iman sizin üçün yenedirmi? Əgər iman «kor və cahil deyilsə, lakin sağlam şüura əsaslanırsa», ona hansı tərif vermək olar?

Altıncı fəsil

MÜQƏDDƏS KİTABIN TƏHKİYYƏSİ HƏQİQİDİRMİ?

Əhdi-Cədid – İsa Məsih haqqında məlumatların mühüm tarixi mənbəyidir. Buna görə son iki əsrdə əksər tənqidçilər Müqəddəs Kitabın etibarlılığını inkar edirlər. Onlar daima vurğulayırlar ki, Müqəddəs Kitabda yazılanların tarixi əsası yoxdur. Arxeoloji araşdırma və tədqiqatlar onların əsassız olduğunu sübut edib.

Mən (Coş) Arizona Dövlət Universitetində mühazirə oxuduqdan sonra ədəbiyyat üzrə professor mənə yaxınlaşıb dedi:

— Cənab Makdauell, siz İsa Məsih haqqındakı bəyanatlarınızı çoxdan köhnəlmiş II əsrə aid sənədlərlə əsaslandırırırsınız. Bu gün öz mühazirəmdə mən Əhdi-Cədidin İsa Məsihin ölümündən xeyli müddətdən sonra

yazıldığını sübut etdim.

Ona görə də o dəqiq və etibarlı ola bilməz.

Mən cavab verdim:

— Cənab, mən sizin

mövqeyinizi başa düşürəm və bilirəm ki, nəyə əsasən

XX əsrdəki arxeoloji araşdırmalar Əhdi-Cədid əlyazmalarının dəqiqliyini təsdiqlədi.

belə deyirsiniz. Əslində bu yaxınlarda tapılan sənədlər aydın göstərir ki, Əhdi-Cədid Məsihdən sonrakı nəslin dövründə yazılıb.

Bu professor öz iddiasını alman tənqidçisi Ferdinand Kristin Baurun əsəri ilə əsaslandırır. F. K. Baur qeyd edir ki, Əhdi-Cədidin əsas hissəsi II əsrin sonunda, yəni İsa Məsihin öldürülməsi ilə bu hekayələrin yazıldığı müddət arasında formalaşmış mif və əfsanələrə əsaslanaraq yazılmışdır.

Lakin XX əsrdəki arxeoloji araşdırmalar Əhdi-Cədid əlyazmalarının dəqiqliyini təsdiqlədi. Qədim papiruslar (yəni b.e. 130-cu il Con Raylands aşkar etdiyi əlyazması; b.e. 155-ci Çester Bittinin aşkar etdiyi papirus; b.e. 200-cü il II Bodmerin aşkar etdiyi papirus) İsa Məsihin dövründən uzun müddət sonra yazılmış və qorunub saxlanılmış manuskriptlər arasındakı boşluğu doldurmuşdur.

Yel ilahiyyat məktəbinin uzun müddət ilahiyyat dərsi tədris edən Millar Barrouz deyir:

Yunan dilindəki Əhdi-Cədidin tapılmış papiruslarla müqayisə etdikdə, Əhdi-Cədid mətninin dəqiqliyinə bir daha əmin oluruq. [\[63\]](#)

Bu cür tapıntılar alimlərin Müqəddəs Kitaba olan inamını artırdı.

Dünya şöhrətli müqəddəs yazılar üzrə arxeoloq Uilyam F. Olbrayt yazır:

Biz artıq əminliklə bəyan edə bilərik: bizim Əhdi-Cədidin istənilən əlyazmalarının b.e. 80-ci ilindən sonra

yazıldığını düşünməyə daha tutarlı əsasımız yoxdur. Bu dövrdən (b.e. 80-ci il) 130–150-ci ilə qədər iki nəsil gəlib keçmişdir. Əhdi-Cədidin radikal tənqidçiləri də məhz bu illər arasındakı müddətə əsaslanırlar. [64]

O, «Məsihiçilik bu gün»ün nəşri üçün öz müsaibəsindən təkrar edir:

Zənnimcə Əhdi-Cədidin kitabları b.e. I əsrində 40–80 yaşlarında vəftiz olunmuş yəhudilər tərəfindən yazılmışdır (çox güman ki, təxminən b.e. 50–75-ci illər arası) [65].

Dünyada ən məşhur arxeoloqlardan biri cənab Uilyam Remsi Alman tarixi məktəbin yetirməsi olmuşdur. Bu məktəb Həvarilərin İşləri kitabının I əsrdə deyil, II əsrin ortalarında yazıldığını tədris edirdi. Həvarilərin İşləri kitabının müasir tənqidi ilə tanış olanda Remsi o dövrün (b.e. 50-ci illər) hadisələrinin bu kitabda doğru təsvir olunmadığı qərarına gəldi. Başqa sözlə, bu kitab tarixçilərin ona diqqət yetirməsinə layiq deyil. Buna görə Remsi Kiçik Asiyanın tarixini araşdırarkən Əhdi-Cədidə əhəmiyyət vermirdi. Lakin aparılan tədqiqatlar zaman keçdikcə onu Lukanın müəllifi olduğu Həvarilərin İşləri kitabına müraciət etməyə vadar etdi. Tədricən onun Həvarilərin İşləri kitabına münasibəti dəyişməyə başladı. O belə nəticəyə gəlməyə məcbur idi:

Luka yüksək dərəcəli tarixçidir... Bu müəllifi böyük tarixçilər sırasına aid etmək lazımdır. [66]

Bu kitabın ən kiçik hissələrində belə dəqiqliyi sayəsində Remsi nəhayət razılaşdı ki, Həvarilərin İşləri kitabı II deyil, I əsrə aid sənəddir.

Əksər liberal alimlər Əhdi-Cədidin daha qədim tarixi yazıları ilə razılaşmağa məcbur idilər. Mərhum inglis yepiskopu Con A. T. Robinson özünün «Əhdi-Cədidin tarixinə təkrar baxış» kitabında daha radikal nəticəyə gəlir. Onun araşdırmaları onu Əhdi-Cədidin Yerusəlimin dağılmasına (b.e. 70-ci ilə) qədər yazıldığı qənaətinə gətirir. [67]

Bu gün Müqəddəs Yazılardakı ədəbi forma və şifahi əfsanələri analiz edən tənqidçilər deyirlər ki, bu material Müjdə kimi yazılana qədər dildən-dilə ötürülüb. Onların əvvəlkindən fərqli olaraq indi ötürülmə müddətinin az olması ilə razılaşmalarına baxmayaraq, yenə də hesab edirlər ki, müjdənin nəqli — xalq ədəbiyyatının növ müxtəlifliyidir (əfsanə, nağıl, mif, məsəllər).

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Son illər Müqəddəs Kitabla bağlı arxeoloji açıqlamalar sizin diqqətinizi cəlb edibmi? Bu açıqlamaların bütün dünyanı maraqlandırmasının səbəbi nədir?

Şifahi nəzəriyyənin inkişafının əleyhinə olan ən əsas etirazlardan biri də budur: tənqidçilərin zənn etdiyi kimi Əhdi-Cədidə hadisələrin baş verməsi ilə onların yazılması arasında faktların təhrif olunması üçün vaxt o qədər də çox olmayıb. Bu müddətin qısalığından danışarkən, İlahi Reformasiya seminariyasında Əhdi-Cədid üzrə professor Simon Kistmeyker yazır:

Adətən, ibtidai mədəniyyətin nümayəndələri arasında folklorun toplanması üçün bir neçə nəsil tələb olunur. Bu, əsrlər boyu davam edən bir prosesdir. Lakin tənqidçilərin sözlərinə əsaslansaq, belə qənaətə gəlməliyik ki, müjdədə nəql olunan hadisələr uydurulub və bir nəslin həyatından da az müddətə toplanılıb. Əgər tənqidi nöqteyi-nəzərdən yanaşsaq, onda müjdələrin ayrı-ayrılıqda formalaşmasını sürətlə hərəkət edən teleskopik proyeksiya kimi qəbul etməliyik. [68]

Uzun illər Dublin Universitetinin ilahiyyat professoru olmuş A. H. Maknil şifahi əsatirlər haqqında tənqidçilərin fikrinə etiraz edir. O, qeyd edir ki, tənqidçilər İsa Məsihin təliminə kifayət qədər diqqətlə yanaşırlar. Yəhudi mədəniyyətində müəllimin təlimini söylə qoruyub saxlamaq və ötürmək vacib sayılırdı. Məsələn, 1 Korinflilərə 7:10, 12, 25-dən görürük ki, burada ənənə qorunub saxlanılırdı. Adətən, yəhudi şagirdlər ravvinlərin təlimini yaxşı yadda saxlayırdılar. Yaxşı şagird «ondan bir damla belə sızmayan bağlı qaba bənzəyir» (Mişna, Avot, ii, 8). Əgər inglis Müqəddəs Kitab tədqiqatçı Ç. F. Berninin «Rəbbimizin poeziyası» əsə-

Yəhudi mədəniyyətində müəllimin təlimini söylə qoruyub saxlamaq və ötürmək vacib sayılırdı.

rində şərh olunan nəzəriyyəsinə inansaq, təxmin edərik ki, Rəbbin təliminin böyük hissəsi arami dilində asan yadda saxla-

nılan poetik formada idi. [69] Ola bilməzdi ki, bu cür mədəniyyətdən qısa zaman ərzində real faktlara əsaslanmayan əfsanələr yaransın.

Digər alimlər bununla razılaşırlar. Qərbi Miçiçan Universitetinin qədim dünya tarixi üzər professor Pol L. Meyer qeyd edir: «Məsihciliyin uzun müddət ərzində öz pasxa əfsanəsini uydurması və hadisələrdən uzun müddət keçdikdən sonra bu mənbələrin yazılması haqda dəlillər faktlara əsaslanmır». [70]⁷⁰ Olbrayt yazır: «Yalnız tarixi metod və perspektivlərə laqeyd yanaşan müasir alimlər tənqidçilərin müjdəni əhatə etdiyi əsassız ehtimallar uydura bilərlər». Bir məşhur arxeoloq belə nəticəyə gəlir: «iyirmi-əlli il arasındakı zaman o qədər böyük deyil ki, məzmunu, hətta İsa Məsihin bəyanatlarını bu dərəcədə təhrif etmiş olsun». [71] *US News & World Report* üçün dini məqalələrin müəllifi Cefri L. Şeller qeyd edir: «Müqəddəs Kitab və onun mənbələri möhkəm tarixi mənbələrə əsaslanır». [72]

Üç yaxud iyirmi müjdə?

Dünyaşöhrətli «Kod Da Vinçi» trillerində Den Braun növbəti məğrur bəyantını verir: «Əhdi-Cədidin formalaşdırıldığı zaman səksəndən çox müjdəyə baxılmış və onlardan bir neçəsi — Matta, Mark, Luka və Yəhya-nın müjdələri seçilmişdir». [73] 1990-cı ildə İsanın Seminariyası «Müjdələrin tam məcmuəsi» adlı kitab dərc etdirmişdi. Bu kitab, güya qədim məsihcilik dövründən qorunub saxlanılmış iyirmi müjdədən ibarət toplusunun ilk nəşri idi. Onlardan ən məşhurları — Tomas, Yəhuda, Filipp, Peter və Məryəmin müjdələri idi. Bununla ehtimal edirdilər ki, bu müjdələrdə təqdim edilmiş İsa Məsihe yeni baxışlar zamanla sınınmış məbədin ənənəsi etibarlı olduğu qədər onlar da etibarlıdılar. Burada zərrə qədər

də olsa həqiqət varmı? Belə hesab etmək olarmı ki, dörd müjdə İsa Məsihin həyatı və xidməti haqqında yeganə mənbə deyil? Yaxınlarda tapılmış bu müjdələr məsihçilik haqda təsəvvürümüzü dəyişirmi?

Dramatik və qeyri-adi təsir bağışlayan bu iddiaları tarixi analiz vasitəsilə asanlıqla təkzib etmək olar. Tarixçi Filipp Cenkins «Gizlədilmiş müjdələr» kitabında belə nəticəyə gəlir: «Kanondan kənar müxtəlif kitablar məsihçiliyin qədimliyinə kanona daxil edilənlərdən heç də az şəhadət etmir. Bu cür fikir yürütmək böyük yalnışlıq olardı». [74] Bu müjdələrin əleyhinə ən ciddi etiraz onların tarixən gec yazılmasıdır. Faktlara əsasən dörd müjdənin

Bəs siz nə düşünürsünüz?

İsa Məsih haqqında Müqəddəs Yazılara əsaslanmayan hər hansı kitab, məqalə və sənədli filmlərə inanırsınız mı? İsa haqqındakı tarixi məlumatları digər şəxslər haqqındakı tarixi məlumatlarla müqayisə edə bilərsiniz mi?

I əsrə aid olduğu halda, digər iyirmi müjdə 120–250-ci illər arasında, yəni İsa Məsihin həyatından ən azı üç nəsil sonra yazılmışdır.

Bu müjdələrdəki mətnlər dörd ənənəvi müjdədən çox gec yazıldığı üçün çətin ki, orada İsa

Məsih haqqında yeni nəşə olsun. Beləliklə, Əhdi-Cədid üzrə professor Kreyq İvens nəticəyə gəlir: «Düzünü desək, elmi məlumatlar kanondan kənar müjdələrin istifadəsi üçün çaşıdırıcı xarakter daşıyır... Biz aşkar etdik ki, kanondan kənar müjdələr özündə qədim, həqiqi ənənələri saxlamır». [75]

Çox vaxt qeyri-məsihçilər mənə deyirlər ki, biz Müqəddəs Kitabda yazılanlara inana bilmərik. Onlar deyir:

«Qulaq asın, axı bunlar iki min il öncə yazılıb. Orada xeyli səhv və uyğunsuzluqlar var». Mən isə cavab verirəm ki, Müqəddəs Yazılara inanmaq olar. Sonra mən tarix dərində mühazirə zamanı baş verən hadisəni təsvir edirəm. Mən Əhdi-Cədidin şəhadətlərinin onlarla istənilən klassik ədəbi əsərlərin hamısından daha çox etibarlı olduğunu deyirəm.

Kündə əyləşmiş professor sanki gülümsəyərək deyirdi: «Bəli, bəli, davam edin. Axı siz bu bəyanatları ciddi qəbul edə bilməzsiniz!». Mən ondan nə üçün gülümsədiyini soruşdum. O, cavab verdi: «İnana bilmirəm ki, siz tarix dərində Əhdi-Cədidin etibarlılığından danışmağa cəsə-rət edirsiniz! Bu, çox gülüncdür!».

Müzakirəni davam etdirmək arzusu ilə ona belə sual verdim: «Zəhmət olmasa deyın, bir tarixçi kimi sizdə tarixi əsərlərin dəqiqliyini və etibarlılığını müəyyən etmək üçün hansısa meyarlarınız varmı?». Aydın olanda ki, onda buna aid heç bir meyar yoxdur, mən təəccübləndim. Lakin mən bu suala müsbət cavab verə bildim. «Mənim isə meyarlarım var» — dedim. Onda qətiyyətlə dedim: digər tarixi sənədlərin etibarlı olduğu necə yoxlanılırsa, Müqəddəs Yazıların da etibarlılığını bu baxımdan araşdırıq. Hərbi tarixçi Çonsi Senders istorioqrafiyanın üç əsas prinsipini izah edir: *bibliografik, zahiri və daxili dəlillər*. [76] Gəlin hər üç prinsipə nəzər salaq.

Bibliografik prinsipi

Bibliografik prinsip — bizə gəlib çatan qədim sənədlərin mətninin öyrənilməsidir. Başqa sözlə desək, əlimiz-

də original əlyazmalar olmadığı üçün belə suallara müraciət etməliyik: əlimizdə olan surətlər nə dərəcədə etibarlıdır? Neçə əlyazma saxlanılıb? Nə dərəcədə onlar bir-birini təsdiqləyirlər? Originalla saxlanılmış surətlər arasında zaman intervalı nə qədərdir?

Əhdi-Cədidin əlyazmalarının dəqiqliyini əlimizdə olan, artıq təsdiqlənmiş qədim əsərlərlə müqayisə etdikdə

onun etibarlılığını qiymətləndirmək imkanı qazanırıq.

Fukididin tarixi əsərinin (b.e.ə. 460–400-cü illər) 900-cu ildə yazılmış yalnız səkkiz nüsxə əlyazması bizə gəlib çatmışdır, yəni bu əsərin yazılmasından min üç

Saxlanılan qədim əlyazmaların originaldan 1300 il sonrakı tarixə istinad etməsinə baxmayaraq, heç bir klassik ədəbiyyat tədqiqatçısı Herodotun və Fukiditin əsərlərinin etibarlılığına aid etirazları qəbul etməz.
(F. F. Bryus)

yüz il sonra. Herodotun tarixi əsərinin əlyazmaları yazılmasından daha gec müddətə aiddir və nüsxələri azdır. Lakin Mançestr Universitetinin ekzeqetika üzrə professor və Müqəddəs Kitab tənqidiçisi F. F. Bryus deyir:

Saxlanılan qədim əlyazmaların originaldan 1300 il sonrakı tarixə istinad etməsinə baxmayaraq, heç bir klassik ədəbiyyat tədqiqatçısı Herodotun və Fukiditin əsərlərinin etibarlılığına aid etirazları qəbul etməz. [77]

Aristotelin «Poetika» əsəri b.e.ə. təxminən 343-cü ildə yaranmışdır. Lakin onun ən qədim əlyazmalarının su-

rətləri b.e. 1100-cü ilə aiddir (təxminən min dörd yüz il sonra). Bizə bu əsərin qırx doqquz əlyazması gəlib çatmışdır.

Sezar özünün Qal müharibələri tarixi əsərini b.e.ə. 58–50-ci illərdə yazmışdır. Bu əsərin onun ölümündən min il sonra yazılmış doqquz və ya on surəti bizim dövrümüzə gəlib çatmışdır.

Əhdi-Cədidin əlyazmalarının həqiqiliyinə həsr olunmuş əlli kitabın müəllifi və redaktoru Bryus Metçqer I əsrə aid məşhur əsərlərdən nümunə gətirir:

Roma tarixçisi, «Roma imperiyasının salnamələri» b.e. 116-cı ildə yazılmış əsərinin müəllifi Tasit haqqında düşünün. Əsərin ilk altı kitabı bu gün yeganə əlyazma formasındadır və b.e. 850-ci ilə aiddir. Onbirdən on altıncı kitaba qədər isə XI əsrə aid digər əlyazma şəklində qorunub saxlanılır. Yeddidən onuncuya qədər kitablar isə itirilmişdir. Tasitin məlumatları topladığı və yazdığı müddətlə yeganə qorunub saxlanılmış surətlərin yaradıldığı müddət arasında necə böyük interval var.

I əsr tarixçisi İosif Flavini xatırlayaq: bizim əlimizdə onun yunan dilində yazılmış «Yəhudi müharibələri» əsərinin doqquz əlyazması var. Bu surətlər X, XI, XII əsrlərə aiddir. Bu əsərin latın dilindəki tərcüməsi IV əsrə və orta əsr rus dilində tərcüməsi isə XI yaxud XII yüzilliyə istinad edir.

Metçqer etiraf edir: «Əhdi-Cədidin əlyazmalarının sayının çoxluğu isə başqa qədim əsərlərlə müqayisədə daha heyranedicidir». [78]

1977-ci ildə mən bu kitabın ilk nəşrin üzərində işləyəndə Müqəddəs Kitabın yunan dilində dörd min altı yüzdən çox əlyazmasını

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Necə fikirləşirsiniz, Müqəddəs Kitaba qədimliyinə görə etibar etmək olarmı? İnandığınız başqa qədim mətnlər varmı?

sadalamışdım. Bu əlyazmalar digər istənilən qorunub saxlanılmış qədim kitabların sayından daha çoxdur. O vaxtdan etibarən daha çox yunan

dilində əlyazmalar tapılmışdır. İndi onların sayı artıq beş min altı yüzdür.

Əhdi-Cədidin əlyazmalarının və yunan mətnlərinin araşdırılması üzrə mütəxəssislərdən biri, Dallas İlahiyyat seminariyasının professoru Daniel Uelles təsdiq edir:

1975-ci ildə Ərəbistan yarımadasında müqəddəs Georgi qalasında gizli otaq aşkar olunanda 200-dən çox Müqəddəs Kitabın əlyazmalarına rast gəlinmişdir. Onlardan 90-nı Əhdi-Cədid əlyazmalarıdır. Bunlardan bəziləri çox qədimdir. Yeni tapılmış bu əlyazmalar Əhdi-Cədidin məzmunu dəqiq nəql olunduğunu təsdiqləyir və Allah onu təhrif olunmaqdan qorumağa qadirdir. Bunlardan başqa kiçik qutularda 50 000-dən çox əlyazmalardan parçalar tapılmışdır. Alimlər bu parçalarla tanış olanda Əhdi-Cədidin 30 ayrı əlyazmasını toplaya bilmişdilər. Onlar belə hesab edirlər ki, onların sayı daha çox ola bilər. [79]

Söhbət Əhdi-Cədidin əlyazmalarının etibarlılığından gedəndə materialların çoxluğu digər klassik mətnlərin əlyazmaları ilə müqayisədə heyranedicidir. Məsihin döv-

rü ilə II əsr arasındakı boşluğu dolduran qədim əlyazmalar tapıldıqdan sonra çoxlu sayda digər əlyazmalar da tapılmışdır. 2009-cu ildə artıq Əhdi-Cədidin iyirmi mindən çox surəti müəyyən olunmuşdu. Əhdi-Cədidən sonra ikinci mövqedə olan «İliada»nın qorunub saxlanılan əlyazmalarının sayı 643-ə bərabərdir.

Yəhudi alimi Yakob Klauzner deyir: «Əgər əlimizdə İsgəndər yaxud Sezar haqda qədim tarixi

mənbələrin sayı Müjdənin mənbələrini sayı qədər olsaydı biz heç vaxt onlara şübhə ilə yanaşmazdıq». [80]

Keçmin direktor və Britaniya muzeyinin baş kitabxanaçısı qədim əlyazmalar üzrə mütəxəssis cənab Frederik Kenyon nəticəyə gəlir:

Yazılma tarixi ilə qədim təsdiqləyici qorunub saxlanılan əlyazmaların arasındakı interval o qədər azdır ki, buna əhəmiyyət verməmək də olar. Şübhə yoxdur ki, Müqəddəs Yazılar hansı formada yazılmışdırsa, bizə də eyni formada gəlib çatmışdır. Buna görə də Əhdi-Cədidin həqiqiliyi və ümumi etibarlılığı sübut olunmuş hesab olunmalıdır. [81]

Digər alimlər də onunla razıdır. İngiltərəli yepiskop və Əhdi-Cədid tarixçisi Stiven Nil hesab edir ki: «Əhdi-Cədidin mətni qədim əsərlərə nisbətən daha yaxşı qorunub saxlanılıb və çox etibarlıdır». [82]

2009-cu ildə artıq Əhdi-Cədidin iyirmi mindən çox surəti müəyyən olunmuşdu. Əhdi-Cədidən sonra ikinci mövqedə olan «İliada»nın qorunub saxlanılan əlyazmalarının sayı 643-ə bərabərdir.

İngiltərə Kembric universitetinin keçmiş baş tədqiqatçısı, indi isə Denver seminariyasının Əhdi-Cədid üzrə professoru Kreyq Blomberq izah edir ki, Əhdi-Cədidin mətni «digər qədim sənədlərlə müqayisədə daha çox sayda və daha yaxşı qorunub saxlanılmışdır». Blomberq hesab edir ki, «Əhdi-Cədid 97–99% heç bir əsaslı şübhə olmadan bərpa etmək mümkündür». [83]

Yunan dilində yazılmış Əhdi-Cədid üzrə mütəxəssis C. Harold Qrinli əlavə edir:

Alimlər qədim müəliflərin əsərlərini etibarlı hesab edirlər. Halbuki, bu əsərlərin qorunub saxlanılmış əlyazmaların ən qədim nümunəsi originldan çox illər keçdikdən sonra yaradılıb və onların sayı azdır. Belə olan halda isə Əhdi-Cədidin etibarlı olmasına şübhə etmək olmaz. [84]

Beləliklə, bibliografik prinsipi Əhdi-Cədidə tətbiq etməklə biz anlayırıq ki, onun əlyazmaları hər hansı digər qədim ədəbi əsərlərlə müqayisədə çox etibarlıdır. Son 130 ildə Əhdi-Cədidin mətninin intensiv tənqidi tədqiqə məruz qaldığını nəzərə alsaq əminliklə deyə bilərik ki, bizim əlimizdəki həqiqi Əhdi-Cədidin məzmunudur.

Bəs fikir ayrılığı necə?

2005-ci ildə tənqidçi Bart Erman özünün «İsa Məsihin sözlərinin təhrifi» adlı bestsellerini nəşr etdirəndə qızğın mübahisəyə başladı. O, daha da irəli gedərək: «Müqəddəs Kitabın əlyazmalarında səhvlərin çoxluğu original məzmunun bərpasını qeyri-mümkün edir» bəyanatını verdi. Onun fikrinə görə bu səhvlərin bəziləri təsadüfən,

bəziləri isə qəsdən edilmişdir. Hər halda bizə məlum olan bugünkü Əhdi-Cədidi həqiqi hesab etmək olmaz.

Ermanın bu mövqeyinin əsas səbəbi Əhdi-Cədidin əlyazmaları arasında 300 000-dən 400 000-dək ziddiyyət olmasıdır. Əlyazmaların hər cütünü öz aralarında nə iləsə fərqlənir. Nəzərə alsaq ki, bu gün əlimizdə olan yunan dilindəki Əhdi-Cədid təxminən 138 000 sözdən ibarətdir. Onda ziddiyyətlərin sözlərdən iki və ya üç dəfə artıq olması bizi narahat etməyə bilməz. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, çoxlu sayda variantların mövcudluğu bizə gəlib çatan Əhdi-Cədid əlyazmalarının sayının da çox olmasına səbəb olmuşdur. Bu qədər çox sayda digər əsərlərin qədim əlyazmaları qorunub saxlanılmamışdır. Əlyazmaların sayı nə qədər çox olarsa, variantlar da bir o qədər çox olar və yaxud da əksinə. Lakin hər şey bu qədər də sadə deyil. Əgər variantları təfəssilatı ilə araşdırsaq, onda başqa bir mənzərə canlanır.

Variantların çox olması sözlərə istinad edir. Məsələn, Filip adı ya bir «p» ya da iki «pp» ilə yazıla bilər. Aydın ki, bu, mətnin mənasına təsir göstərmir. Bütün variantlarda sözlərin müxtəlif cür yazılması təxminən 75% təşkil edir. [85] Başqa sözlə, bu, 225 000-dən 300 000-dək olan variantların hesabıdır! Digər variantların müxtəlifliyi — sinonimlərdir. Məsələn, bəzi variantlarda İsa Məsih adı ilə, bəzilərinde «Rəbb», bəzilərinde isə sadəcə «O» ilə ifadə oluna bilər. Bu cür ziddiyyətlər mətnin mənasının dəyişdirilməsinə şübhə yaratmır.

Əgər bütün variantları dəqiqliklə araşdırsaq, onda bu müxtəlifliyin mətnin mənasına təxminən bir faiz təsir göstərdiyi aydınlaşar. Lakin bir faiz də şişirdilmiş

rəqəmdir. Məsələn, Yəhyanın birinci məktubu 1:4 yazılanlara aid mübahisələr var ki: «Biz bunları yazırıq ki, *sevincimiz* kamil olsun», yoxsa «Biz bunları yazırıq ki, *sevinciniz* kamil olsun» yazılmalıdır. Bu ziddiyyət mətnin mənasına təsir etsə də, lakin məsihçilik təliminin əsasını dəyişmir. Buna görə də «İsa Məsihin sözlərinin təhrifi» kitabının müəllifləri nəticəyə gəlirlər: «Əgər bu ziddiyyətlərin ilahi həqiqətə təsir edib-etməməsi sualına qısaca cavab versək, bizim cavabımız «xeyr» olacaq». [86] Beləliklə, araşdırdığımız fəsildən gördüyümüz kimi biz tam əminliklə Müqəddəs Yazılara etibar edə bilərik.

Daxili dəlillər

Bibliografik prinsip bizə gəlib çatan mətnlərin originala müvafiq olub-olmadığını göstərir. Lakin əvvəlcə müəyyən etmək lazımdır ki, original mətnə nə dərəcədə inanmaq olar. Çonsi Senderse görə daxili tənqidin – ikinci prinsipin məqsədi etibarlılığın yoxlanılmasıdır.

Məddah Con U. Montqmeri bizə xatırladır:

Tarixi və ədəbi tədqiqatçılar Aristotelin düzgün prinsipinin ardınca getməyə davam edirlər: şübhələr tənqidçilərin yürütdüyü əsassız ehtimallar səbəbindən deyil, sənədlərin özündə olan səhvlər nəticəsində əsaslı ola bilər.

Montqmeri əlavə edir:

Əgər mətnin müəllifi ziddiyyətlər, yaxud da aşkar faktlarla özünü nüfuzdan salmırsa, onda biz sənəddə ya-

lan, ya səhv axtarmamalıyıq, orada deyilənləri analiz etməliyik. [87]

Çikaqo universitetinin tarix üzrə keçmiş professoru Luis Qottşalk özünün tarixi tədqiqatlarda geniş istifadə olunan metodunu kitabında şərh edir. O qeyd edir ki, müəllifin və ya şahidin həqiqəti nəql etmək bacarığı (hətta bu şəhadət sənədin özündə varsa, ya güc tətbiq olunmaqla yaxud yalanla, ya mübahisə nəticəsində, ya şahidin yaltaqlığı sayəsində, ya da şayiə əsasında əldə olunubsa) tarixçilərə sənədin etibarlılığını müəyyən etməyə kömək edir. [88]

Şahidin hadisələri düzgün faktlarla təsvir etmək bacarığı ilə coğrafi və xronoloji xüsusiyyətlər sıx əlaqəlidir. İsa Məsihin həyatı və təlimi haqqında Əhdi-Cədid hekayəsi Onun həyat və təliminin canlı şahidi olmuş, eləcə də bu şahidlərin ifadələrinə əsasən ardıcılar tərəfindən yazılmışdır. Əhdi-Cədidin bu bəyanatına diqqət yetirin:

Hörmətli Teofil, çoxları aramızda baş vermiş hadisələrin tarixçəsini yazmağa cəhd göstərib. Əvvəldən bəri Kəlamı öz gözləri ilə görənlər və Onu xidmət edənlər bu hadisələri bizə nəql etdiyi kimi mən də əvvəlcədən hər şeyi diqqətlə araşdırıb bunları sənə ardıcılıqla yazmağı münasib bildim. Belə ki sən öyrəndiyin şeyləri doğru olduğunu biləsən (Luka 1:1–4).

Alimlər Lukanın kitabının tarixi nöqtəyi-nəzərdən dəqiqliyini etiraf ediblər. Uiton kollecinin arxeologiya və

Əhdi-Cədid üzrə professoru Con Makrey vurğulayır: «Həm liberal, həm də mühafizəkar alimlər Lukanın bir tarixşünas kimi dəqiq olduğu ilə razıdırlar». O, Luka haqqında öz qeydlərinə davam edir:

O, savadlı və natiqdir. Onun yunan dilində nitqi klassik üsluba yaxındır. O, savadlı insan kimi yazır. Arxeoloji tədqiqatlar isə bir daha Lukanın öz nəqlində dəqiq olduğunu göstərir. [89]

Luka Müqqədəs Yazılardakı hadisələrin dəqiq ötürülməsində maraqlı olan yeganə müəllif deyildi. Başqa şəhadətlərə də diqqət yetirək:

Rəbbimiz İsa Məsihin qüdrətini və zühurunu sizə bildirərkən uydurma əfsanələrə əsaslanmadıq. Amma öz gözümüzlə Onun ululuğunun şahidləri olduq. (2 Peter 1:16).

Biz sizə gördüyümüzü və eşitdiyimizi elan edirik ki, sizin də bizimlə şərikliyiniz olsun; bizim şərikliyimiz də Ata və Onun Oğlu İsa Məsihlədir (1 Yəhya 1:3).

Bunu görəndə adam özü şəhadət edir və onun şəhadəti doğrudur, sizin də iman etməyiniz üçün həqiqəti söylədiyini bilir (Yəhya 19:35).

Ölüm əzabının çəkəndən sonra həvarilərə çoxlu inandırıcı dəlillərlə Özünü diri olaraq göstərdi. O, qırx gün ərzində onlara görünərək Allahın Padşahlığı barədə danışdı (Həvarilərin İşləri 1:3).

Axı eşidib-gördüklərimizi deməyə bilmərik (Həvarilərin İşləri 4:20).

Mədhiyyəçi professor Linn Qardner altı şəhadəti (Mat-ta, Yəhya, Paul, Peter, Yaqub və Yəhuda) araşdırdıq-dan sonra belə nəticəyə gəlir ki, digər qədim ədə-bi əsərləri etibarlılığı ilə müqayisədə «Nazaretli İsa Məsih haqda mənbə-lərdə daha çox etibarlıdır».[90]

Hadisələrin üstündən çox keçmədən yazılmış bu faktlar onların şəha-dətlərinin etibarlı olduğuna tutarlı dəlildir. Onların xa-tirələri hələ də öz təsir gücünü qoruyub saxlamışdı. La-kin tarixçilər hadisələrin şahidi olan elə insanlara da rast gəlirlər ki, onlar ya qəsdən, ya da təsadüfən həqiqətləri söyləmişlər.

Cənubi Müjdə seminariyasının təsisçisi doktor Nor-man Qizler şahidlərin şəhadəti haqqında belə deyir:

İsa haqqında müstəqil nəqllərin böyük hissəsi... eləcə də şahidlərin təbiəti və düzgünlüyü Məsih haqqında şə-hadətlərdə bizə şübhə üçün əsas vermir. [91]

Əhdi-Cədidin Məsih haqqında şəhadətləri Onun müa-sirləri hələ sağ ikən yayılırdı. Onunla bir dövrdə yaşamış həmin insanlar bu nəqllərinin həqiqiliyini ya təsdiqləyə, ya da inkar edə bilərdilər. Həvarilər bir çoxlarının İsa Məsihi gördüyünə istinad edərək Müjdəni yayırdılar (ən ciddi opponentlərə etiraz edərək). Onlar nəinki «Biz bunu görmüşük» və ya «Biz bunu eşitmişik» deyirdilər,

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Siz Müqəddəs Kitabda göstərilən altı şəhadəti oxudunuz. Hansı söz və ifadələr müəlliflərin yazılarında əminliyini göstərir? Onların danışışlarında hansı hisslər müşahidə olunur?

hətta, açıq şəkildə tənqidçilərin üzünə: «Siz də bundan xəbərdarsınız. Siz özünüz də bunu görmüsünüz və bu haqda bilirsiniz». Növbəti ayələrə diqqət yetirin:

Ey İsraililər, bu sözlərimə qulaq asın! Bildiyiniz kimi Allahın aranızda Nazaretli İsa vasitəsilə yaratdığı möcüzələr, xariqələr və əlamətlər aydın göstərdi ki, O, Allahdan gələn Şəxsdir (Həvarilərin İşləri 2:22).

Paul özünü bu cür müdafiə edəndə Fest bərkdən dedi: «Paul, dəlilik edirsən, çox oxumaqdan başın xarab olub». Paul dedi: «Hörmətli Fest, mən dəlilik etmirəm, həqiqəti və ağlabatan sözləri danışiram. Padşahın bu barədə məlumatı olduğu üçün onunla cəsarətlə danışiram. Əminəm ki, olanların heç biri padşahın nəzərindən qaçmayıb. Çünki bu işlər künc-bucaqda görülən işlər deyil» (Həvarilərin İşləri 26:24–26).

Öz opponentlərinizə «Siz də bundan xəbərdarsınız» — deyəndə ehtiyatlı olmalısınız. Çünki hamının

Əhdi-Cədidin Məsih haqqında şəhadətləri Onun müasirləri hələ sağ ikən yayılırdı. Onunla bir dövrdə yaşamış həmin insanlar bu nəqllərinin həqiqiliyini ya təsdiqləyə, ya da inkar edə bilərdilər.

hadisələrin gedişindən təvsiilatı ilə məlumatı olmadıqda, bu cür ifadələr sizə zərər yetirə bilər.

Əhdi-Cədidin dəyəri haqda əsas mənbədən danışdıqda F. F. Bryus qeyd edir:

Müjdəni ilk təbli edənlər yalnız mehriban şahidlərlə rastlaşmırdılar. Onlar hətta İsa Məsihin xidmət və

ölümündən məlumatlı olan əleydarlarla da üzləşirdilər. Müjdəni təbli edərkən, şagirdlər yalnızlığa yol verə bilməzdilər. Çünki şəhadətlərin dəqiq olmaması hadisələrin bu cür dəyişməsindən istifadə etmək istəyənlərin xeyrinə ola bilərdi. Həvarilərin müjdənin yayılmasında ən böyük silahı onları dinləyən insanların hadisələrdən xəbərdar olmaları idi. Onlar sadəcə demirdilər «biz gördüyümüz kimi». Onlar deyirdilər: «Bildiyiniz kimi» (Həvarilərin İşləri 2:22). Əgər həvarilər faktlardan kənara çıxsaydılar, onda qarşı çıxan şahidlər mütləq onları ifşa edəcəkdilər. [92]

Müqəddəs Peter kollecindən Lorens C. Makqinli vurğulayır ki, düşmən mövqedən çıxış edən şahidlərin mövcudluğu şəhadətlərin dəyərini sübut edir:

Müjdə formalaşana qədər hadisələrin şahidləri hələ sağ idilər. Bu şahidlər arasında yeni dini hərəkətin qəddar düşmənləri də var idi. Lakin şəhadətlər hamıya yaxşı məlum olan hadisələrdən nəql edir və camaat qarşısında açıq elan olunurdu. Bu şəhadətlər təbliğ olunduğu zaman uydurma hekayələr yarana bilərdi. Ancaq bu uydurmalar doğru şəhadətlər vasitəsilə təkzib olunacaqdı. [93]

Buna görə də Brendeyss Universitetinin tarix üzrə professoru və görkəmli tarixçi Devid Xakett Fişer qeyd edir ki, «ən etibarlı şəhadətlər» — həvarilərin şəhadətləridir. [94]

Çikaqo Universitetinin Əhdi-Cədid üzrə tədqiqatçı Robert Qrant belə qənaətə gəlir:

Müjdələr yazıldığı vaxt hadisələrin şahidləri hələ öl-məmişdilər. Bu faktı nəzərə almamaq qeyri-mümkündür. Bu da o deməkdir ki, müjdələr Məsihin həyatı, ölümü və dirilməsi haqda doğru şəhadət etməli idi. [95]

Bütün ömrünü qədim mənbələrin araşdırılmasına həsr edən və tarixi tədqiqatlar üzrə mütəxəssis, tarixçi Uil Dyuran yazır:

Mənfi rəylərə və müjdəçilər haqqında yalnız ilahi təsəvvürlərə baxmayaraq, onlar yalançıların susacağı bir çox hadisələrdən nəql edirlər: Səməvi Səltənətdə kimin daha böyük olacağı haqda həvarilərin mübahisə-lərindən, İsa Məsihin həbsindən sonra onların aradan çı-xması, Peterin inkarı, Qalileyada İsanın möcüzə göstərə bilməməsi, bəzi dinləyicilərin İsanı ağılsız kimi qəbul etməsi, Onun ölümqabağı həyacanı, Onun gələcəkdə baş verəcək hadisələrin bəzilərinin bilməməsini etiraf etməsi, Onun məyusluğu və Onun çarmıxdakı çağırışı. Bu yazıları oxuyan kimsə onun doğru olduğuna şübhə edə bilməz. Əgər bir neçə sadə insan bir nəsil ərzində bu qədər təsir edən və cəzbedici Şəxsiyyəti, yüksək və etik sistemi, ruhlandırıcı təsirə malik bəşəri qardaş-lığı uydura bilsəydi, onda bu, daha kiçik möcüzə olar-dı, nəinki müjdələrdə təsvir olunanlar. Tənqidçilərin iki əsrlik gərgin əməyinə baxmayaraq, Məsihin həyatı, xüsusiyyəti və təlimi aydın və başadüşülən olaraq qalır. Onlar özlüyündə qərbin intibah tarixində ən maraqlı sə-hifədir. [96]

Zahiri dəlillər

Tarixi etibarlılığın yoxlanılmasının üçüncü prinsipi — zahiri dəlillərdir. Burada söhbət digər tarixi materialların daxili şəhadətə aid sənədləri sübut edib-etməməyindən gedir. Başqa sözlə desək sənədin özündən əlavə digər mənbələr dəqiqliyini, həqiqiliyini və etibarlı olub-olmadığını təsdiqləyirmi?

Luis Qottşalk qeyd edir ki: «digər tarixi və elmi faktlarla uyğunluq və razılıq həqiqətin təsdiqlənməsi üçün əsas amillərdən biridir. Burada söhbət bir və ya bir neçə şəhadətdən gedir». [97]

Həvari Yəhyanın iki dostu və tələbəsi onun müjdəsində oxuduğumuz daxili şəhadəti təsdiqləyirlər. Onlardan bir Hierapolis yepiskopu Papiy idi (b.e. 130-cu il). Tarixçi Yevseviy Papiyin əsərindən bir parçanı qeyd edir:

Ağsaqqal (həvari Yəhya) adətən belə danışardı: «Peterin tərcüməçisi Mark onun (Peterin) İsa Məsihin bəyanatları və xidmətindən xatırladığı hər şeyi ardıcıl olmasada, dəqiq yazırdı. Çünki Mark özü Rəbbin təlimini nə eşitmiş, nə də müşahidə etmişdi. O, Rəbbin təlimini sadəcə məcmuə toplusu kimi deyil, bu təlimdən tələb olunduğu tək istifadə edən Peteri müşayiət edirdi. Buna görə də Mark Peterin xatırladığı hər şeyi qeyd etməkdə səhv etmirdi. Çünki o, bir şeyə böyük diqqət

Tarixi etibarlılığın yoxlanılmasının üçüncü prinsipi — zahiri dəlillərdir. Burada söhbət digər tarixi materialların daxili şəhadətə aid sənədləri sübut edib-etməməyindən gedir.

yetirməyə — eşitdiklərindən heç nəyi qaçırmamağı və əlavə uydurmalar yazmamağa çalışırdı». [98]

Yəhyanın ikinci dostu — onun şagirdi Polikarp idi. O, İzmir yepiskopu olmuş və səksən altı il Məsihin ardıcılı olmuşdu. Polikarpın şagirdi Lion yepiskopu İriney (b.e. 180-cı il) müəllimindən (Yəhyanın şagirdi Polikarp) öyrəndiklərini təsvir edirdi:

Matta Müjdəni ibrənilərə (yəni yəhudilərə) onların doğma dilində elan etmişdi. Paul və Peter isə Müjdəni Romada təbliğ edir və orada məbədlərin əsasının qoymuşdular. Onların ölümündən sonra (rəvayətə görə b.e. 64-cü ildə imperator Neronun məsihçiləri təqib etdiyi dövürdə) Peterin şagirdi və tərcüməçisi Mark onun (Peterin) vəzlərini özü yazılı şəkildə bizə ötürdü. Luka Paulun şagirdi öz müjdəsində müəlliminin (Paulun) vəz etdiklərini ifadə etmişdi. Sonra isə Rəbbin sinəsinə əyilmiş şagirdi Yəhya (bu sitat Yəhya 13:25 və Yəhya 21:20 qeyd olunub) Asiyada Efesdə yaşadığı vaxt öz müjdəsini yazmışdı. [99]

Qeri Habermas «Tarixi İsa: Məsih haqqında qədimi şəhadətlər» kitabında İsa Məsih haqqında müntəzəm şəkildə qeyri-biblik şəhadətləri sadalayır. Yunan, Roma və İbrani dilində sənədlər Məsihin həyatı, xidməti və ölümü haqqındakı məlumatların əsasını təsdiqləyir. Bu şəhadətlər bir neçə vacib məqamlara toxunur: 1) Məsihin romalılar tərəfindən çarmıxa çəkilməsi; 2) İsaya Allah kimi səcdə edilməsi; 3) İsanın həqiqətən Yaqubun qardaşı olması; 4) Məsihin ölülərdən dirilməsinə iman; və 5) boş

qəbir. Habermas nəticəyə gəlir ki, qədim qeyri-biblik mənbələr Məsihin həyatı və ilk məsihçiliyin təbiəti haqqında özündə son dərəcə ətraflı məlumatlar qoruyub saxlayır». [100]

Arxeologiya da əsaslı zahiri dəlillər təqdim edir. O, Müqəddəs Kitabı ruhani və vəhy sahəsində tədqiq etməkdə deyil, orada yazılan hadisələrin dəqiqliklə təsdiqlənməsində zənginləşdirici xüsusiyyətə malikdir.

Arxeoloq Jozef Fri yazır: «Arxeologiya tənqidçilər tərəfindən inkar edilən dəqiq faktlara aid saysız-hesabsız yerlər göstərmişdir». [101]

Məlum olduğu kimi, arxeologiya cənab Uilyam Remsini Lukanın tarixiliyinə müvafiq öz əvvəlki neqativ iddialarının dəyişməsinə böyük təsir göstərmişdir. Bunun nəticəsidir ki, o, Kiçik Asiya cəmiyyəti, onun coğrafi mövqeyi və qədim ənənələrinin təsvir olunması baxımından Həvarilərin İşləri kitabının dəqiq olduğunu təsdiqləyir.

F. F. Bryus qeyd edir ki, «Lukanı qeyri-dəqiq olduğunu düşündüyümüz an, hətta, qeyri-biblik şəhadətlər belə onun dəqiqliyini təsdiqləyə bilər. Buna görə əminliklə deyə bilərik: arxeologiya Əhdi-Cədidin mətnlərini təsdiqləyir». [102]

Klassik dövr tarixçisi E. N. Şeruin-Uayt yazır: «Həvarilərin İşləri kitabının tarixililiyinin təsdiqi valehedici-

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Arxeoloji sübütə baxmayaraq, tənqidçilər Müqəddəs Kitabın tarixi nöqtəyi-nəzərdən dəqiq olmadığını israr edirlər. Necə fikirləşirsiniz, səbəb nədir? Təzkibedilməz kimi görünən şəhadətlər varmı?

dir». Daha sonra o, qeyd edir ki: «onların tarixililiyinin həтта, xırdalıqda belə inkar edilməsinə yönəlmiş hər bir cəhd boş və mənasızdır. Roma tarixçiləri onu xeyli öncədən təsdiqləmişdilər». [103]

Həтта, mən özüm də Müqəddəs Yazıların tarixililiyini inkar etməyə cəhd göstərmişəm, lakin onların tarixi cəhətdən doğru olduğu qənaətinə gəlməyə məcbur olmuşam. Əgər insan Müqəddəs Kitabın tarixililiyinə şübhə edib, onu inkar edirsə, onda gərək o, bütün qədim ədəbiyyatı inkar etmiş olsun. Elə bir başqa sənəd yoxdur ki, onun etibarlılığına dair bu qədər təsdiqləyici dəlillər olsun. Bir

çoxları dünya ədəbiyyatını bir standartla, Müqəddəs Kitabı isə digər standartla ölçürlər. Bu da tez-tez rastlaşdığım problemlərdən biridir. Lakin qəbul etməliyik ki, dünya

Əgər insan Müqəddəs Kitabın tarixililiyinə şübhə edib onu inkar edirsə, onda gərək o, bütün qədim ədəbiyyatı inkar etmiş olsun.

ədəbiyyatının tədqiq olunmasına hansı qaydaları tətbiq olunursa, dini ədəbiyyatın da araşdırılmasına həmin qaydaları tətbiq olunmalıdır. Belə etməklə əmin oldum ki, Müqəddəs Kitab etibarlıdır və İsa Məsih haqqında doğru tarixi şəhadətləri göstərir.

Makmaster İlahiyyat Kollecinin sistematik dini nəzəriyyələr üzrə professor Klark H. Pinnok deyir:

Etibarlılığının təsdiqlənməsi üçün bu qədər çox sayda tarixi şəhadətlər və məlumatlar olan başqa belə qədim sənəd yoxdur. Məhz bu etibarlı tarixi şəhadətlər və məlumatlar əsasında doğru qərar çıxarmaq mümkün-

dür. Şüurlu insan bu cür etibarlı mənbələri inkar edə bilməz. Skeptisizm məsihçiliyin tarixi etibarlılığına dair fəvqəltəbii hadisələrə qarşı düşüncəsiz mənfi rəyə əsaslanır. [104]

Denver Seminariyasında dini fəlsəfə kafedrasının müdiri və fəlsəfə üzrə professor Duqlas Qrutuis qeyd edir: «Əhdi-Cədid qədim əlyazmalar vasitəsilə daha yaxşı təsdiqlənib, nəinki digər istənilən qədim ədəbi əsərlər». [105]

Yeddinci fəsil

YALAN UĞRUNDA KİM HƏYATINI QURBAN VERƏ BİLƏR?

Məsihciliyi qəbul etməyənlər bir vacib şəhadətə diqqət yetirmirlər — İsa Məsihin həvarilərinin dəyişməsinə. Bu insanların həyatı kökündən dəyişmişdir. Bu da İsanın bəyanatlarının həqiqiliyinin əsaslı olduğunu təsdiqləyir.

Məsihcilik tarixi fakt olduğuna görə biz yazılı və şifahi şəhadətlərə istinad etməliyik. Belə şəhadətlər olmadan istər məsihciliyi, istərsə də digər tarixi hadisələri öz təsəvvürlərimizdə canlandırma bilməyəcəyik. Əslində dünya tarixi şəhadətlərə əsaslanan keçmişdə baş verənlər haqqında biliklərdən ibarətdir. Əgər bu şəhadətlərə inamınız etibarsızdırsa, onda keçmiş haqqında məlumatları necə əldə edə bilərik? Napoleonun tarixən mövcud olmasını haradan bilərsiniz? Bizlərdən heç kim o dövrdə yaşamayıb. Biz onunla nə görüşmüşük, nə də onu görmüşük. Məhz bu səbəbdən biz şəhadətlərə əsaslanmalıyıq.

Tarixi biliklərdə bir vacib problem mövcuddur: şəhadətlər etibarlıdır mı? Bir halda ki, məsihcilik haqqında məlumatımız uzaq keçmişdəki şəhadətlərə əsaslanır, onda onun nə qədər dəqiq olduğunu müəyyən etmək üçün bu

sualı vermək məcburiyyətindəyik. İsa Məsih haqqındakı ilkin şifahi şəhadətlər həqiqidirmi? İsanın bəyanatları və xidmətinin bizə doğru çatdırıldığına inana bilərikmi? Düşünürəm ki, inana bilərik.

Mən həvarilərin şəhadətlərinə inanıram. Çünki on iki şagirddən on biri iki həqiqəti — Məsihin İlahiliyi və Onun ölülərdən dirilməsini — bəyan edərək şəhid olublar. Onlara əzab verir və qamçılıyırdılar. Daha sonra amansız işgəncələrlə edam edirdilər. [\[106\]](#)

1. Şimon adlanan Peter çarmıxa çəkilmişdir.
2. Andrey çarmıxa çəkilmişdir.
3. Zavday oğlu Yaqub qılıncla öldürülmüşdür.
4. Zavday oğlu Yəhya öz əcəli ilə ölmüşdür.
5. Filip çarmıxa çəkilmişdir.
6. Bartalmay çarmıxa çəkilmişdir.
7. Tomas nizə ilə öldürülmüşdür.
8. Matta qılıncla öldürülmüşdür.
9. Halfay oğlu Yaqub çarmıxa çəkilmişdir.
10. Tadday oxlarla öldürülmüşdür.
11. Millətçi adlanan Şimon çarmıxa çəkilmişdir.

Adətən, mənə belə cavab verirlər: «Onlar yalan uğrunda da ölə bilərdilər. Çoxları yalan uğrunda həlak olub və bu nəşə sübut edir?».

Bəli, çoxları yalan uğrunda həyatlarını qurban verib, lakin onlar əmin idilər ki, bu, həqiqətdir. Şagirdlərlə isə tamamilə başqa bir vəziyyət idi. Əgər dirilmə olmasaydı, təbii ki, şagirdlər bundan xəbərdar olacaqdılar. Təsəvvürümə belə gətirə bilmirəm ki, bu insanlar həqiqətin nə-

dən ibarət olduğunu bilmirdilər. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, onlar sadəcə yalan uğrunda ölməyiblər, onlar məhz onun yalan olduğunu bilə-bilə həyatlarını qurban veriblər. Bu isə daha vacib məqamdır. Tarixə nəzər saldıqda on bir nəfərin yalan uğrunda bilə-bilə həyatlarının qurban vermələrini təsəvvür etmək çətindir.

Gəlin, onların əqidələrinin sarsılmaz olduğunu təsdiq edən bir neçə amillərə nəzər salaq:

1. Onlar canlı şahid idilər

2006-cı ildə Əhdi-Cədid üzrə tədqiqatçı Riçard Baukhem dörd Müjdənin etibarlı şəhadətlərə əsaslandığını sübut edən «İsa Məsih və şahidləri» adlı kitab yazdı. [107]

Həvarilər və digər şagirdlər hadisələri şahidlər kimi təsəvvür edir və danışdılar. Peter deyir: «Rəbbimiz İsa Məsihin qüdrətini və zühurunu sizə bildirərkən uydurma əfsanələrə əsaslanmadıq. Amma öz gözümlə Onun

ululuğunun şahidləri olduq» (2 Peter 1:16). Təbii ki, həvarilər əfsanələr, uydurmalar və həqiqət arasındakı fərqi yaxşı dərk edirdilər.

Yəhya birinci məktubunda qeyd edir ki, həvarilərin bütün bilikləri

Çoxları yalan uğrunda həyatlarını qurban verib, lakin onlar əmin idilər ki, bu, həqiqətdir. Şagirdlərlə isə tamam başqa bir vəziyyət idi. Əgər dirilmə olmasaydı, təbii ki, şagirdlər bundan xəbərdar olacaqdılar.

onların şəxsi müşahidələrinə əsaslanır. O, və digər şagirdlərin İsa Məsihin təlimi və əməlləri haqqında necə məlumatlı olduqlarını izah edir: «Biz Həyat Kəlamını elan

edirik; bu, həmin Kəlamdır ki, başlanğıcdan var idi və biz Onu eşitdik, gözlərimizlə gördük, seyr etdik və əllərimizlə hiss etdik. Həyat zahir oldu, biz də onu görüb şahidlik edirik və Ata ilə birlikdə olub bizə zahir olan əbədi həyatı sizə elan edirik. Biz sizə gördüyümüzü və eşitdiyimizi elan edirik ki, sizin də bizimlə şərikliyiniz olsun; bizim şərikliyimiz də Ata və Onun Oğlu İsa Məsihlədir» (1 Yəhya 1:1–3). O, öz Müjdəsinə belə yekun vurur: «İsa şagirdlərinin gözü önündə bir çox başqa əlamətlər də göstərdi ki, bu kitabda yazılmayıb» (Yəhya 20:30).

Luka isə yazır: «Hörmətli Teofil, çoxları aramızda baş vermiş hadisələrin tarixçəsini yazmağa cəhd göstərüb. Əvvəldən bəri Kəlamı öz gözləri ilə görənlər və Ona xidmət edənlər bu hadisələri bizə nəql etdiyi kimi mən də əvvəlcədən hər şeyi diqqətlə araşdırıb bunları sənə ardıcılıqla yazmağı münasib bildim» (Luka 1:1–3).

Həvarilərin İşləri kitabında isə Luka İsa Məsihin ardıcıllarının Onun dirilməsindən qırx gün sonra müşahidə etməsini təsvir edir: «Ey Teofil, birinci yazıların İsanın göyə qaldırdığı günədək başladığı işlər və öyrətməyə başladığı tam təlim bərəsindədir. Göyə qaldırılmazdan əvvəl İsa seçdiyi həvarilərə Müqəddəs Ruh vasitəsilə əmrlər verdi. Ölüm əzabını çəkəndən sonra həvarilərə

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Siz nəyə, yaxud kimə görə öl-məyə hazırsınız? Nə üçün?

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Olubmu ki, hər hansı bir hadisənin şahidi olmusunuz və kimə sə bu barədə danışmışınız? Sizə inanıblarmı? Şahidi etibalı edən nədir?

çoxlu inandırıcı dəlillərlə Özünü diri olaraq göstərdi. O, qırx gün ərzində onlara görünərək Allahın Padşahlığı barədə danışdı» (Həvarilərin İşləri 1:1–3).

Şahidlərin növbəti şəhadətində əsas mövzu — İsa Məsihin dirilməsidir. Həvarilər Onun dirilməsindən sonrakı həyatının şahidləridir.

2. Onlar böyük əməniliyə sahib olmalı idilər

İsa Məsih çarmıxda öləndə, həvarilər hər şeyin bitdiyini düşündülər. Onu həbs edəndə onlar qaçıb gizləndilər (bax. Mark 14:50). Qəbrin boş olduğunu deyəndə, onlar inanmadılar (bax. Luka 24:11). Onlar yalnız çoxsaylı və inandırıcı dəlillərdən sonra inandılar. Tomas deyirdi ki, Məsihin yaralarına toxunmasa, Onun ölülərdən dirilməsinə inanmaz. Bir qədər sonra isə Tomas Məsih uğrunda şəhid oldu. Sizcə, Tomas aldanmışdı? O, həyatına and içə bilərdi ki, aldanmayıb.

Daha sonra Peter. O, bir neçə dəfə Məsih mühakimə olunarkən Onu inkar edərək tərک etmişdi. Lakin qeyri-adi nəşə baş verdi və o, özündə cəsarət tapdı. İsa Məsihin ölümü və dəfnindən sonra Peter həyatını təhlükəyə ataraq cəsarətlə Yerusəlimdə İsanın vəd olunmuş Məsih və ölülərdən dirildiyini bəyan edirdi. Daha sonra onu da Məsihə görə çarmıxa çəkmişdilər (tarixi mənbələrə görə onu başaşağı çarmıxa çəkmişdilər). Bu qorxaq fərarinin İsa Məsihin mübariz döyüşçüsünə çevrilməsinə nə səbəb oldu? Səbəb nə idi ki, o, Məsih uğrunda ölümə hazır olduğunu vurğuladı? O da aldanmışdı? Çox güman

ki, xeyr. Məni qane edən yeganə izahı biz 1 Korinflilərə 15:5-də oxuyuruq: Məsih diriləndən sonra «əvvəl Kefaya... göründü». Peter ölülərdən dirilən Rəbbi gördü və öz imanını uğrunda həlak olmağa hazır olacaq qədər iman etdi.

Daha bir klassik misal göstərək. Bu da bütün iradəsi ilə qarşı çıxan, lakin sonradan iman edən İsa Məsihin qardaşı Yaqubdur (bax. Matta 13:55; Mark 6:3). Baxmayaraq ki, Yaqub öncədən on iki şagird arasında deyildi (bax. Matta 10:2–4), sonra o, Paulla Barnaba kimi həvari oldu (bax. Qalatiyalılara 1:19; Həvarilərin İşləri 14:14). İsa Məsih boya-başa çatdıqdan sonra xidmətə başlayanda Yaqub, yəni İsanın qardaşı, Onun Allahın Oğlu olduğuna inanmırdı (bax. Yəhya 7:5). Şübhəsiz ki, Yaqub digər qardaşlarla birlikdə İsayə rişxənd edirdilər: «İnsanların Sənə inanmasını istəyirsən? Nə üçün Sən Yerusəlimə gedib möcüzə və şəfalarını göstərərək böyük səs-küyə səbəb olmayasan?». Ola bilər ki, qardaşı Özü haqda qeyri-adi bəyanatlar «Yol, həqiqət və həyat Mənəm. Mənim vasitəm olmadan heç kim Atanın yanına gələ bilməz» (Yəhya 14:6); «Meynə Mənəm, sizsə budaqlarsınız» (Yəhya 15:5); «Yaxşı çoban Mənəm... özümünküləri tanıyıram, özümünkülər də Məni tanıyır» (Yəhya 10:14) verəndə Yaqub özünü çox alçalmış hiss edirdi. Sizin də qardaşınız şəhərdə gəzərkən belə fikirlər söyləsəydi, siz nə düşünərdiniz?

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Qardaşları İsa Məsihin dediklərinə və əməllərinə qarşı çıxırdılar. İnsanlarda baş verən dəyişikliklərə qarşı çıxan ən çox qo-humlar olur. Necə düşünürsünüz, səbəb nədir?

Lakin sonra Yaqubla da qeyri-adi hadisə baş verdi. İsa Məsih çarmıxa çəkilib dəfn olunandan sonra, o, Yerusəlimdə təbliğ etməyə başladı. O deyirdi ki, Məsih bizim günahlarımıza görə öldü, dirildi və yaşayır. Zaman ötdükcə Yaqub Yerusəlim məbəbində əsas şəxsə çevrilir və «Yaqubun məktubu» kitabını yazır. Bu məktub belə sözlərlə başlayır: «Allahın və Rəbb İsa Məsihin qulu mən Yaqubdan millətlər arasına səpələnmiş on iki

İsa Məşin İlahiliyini müdafiə edərək ölməyə hazır olan rixəndçi Yaqubun dəyişməsinə səbəb nə oldu? Yaqub ölülərdən diriləni gözləri ilə gördü və Ona iman etdi.

qəbiləyə salam» (Yaqub 1:1). Sonralar Yaqub baş kahin Xananyanın əmri ilə daşqalaq edilmişdir. [108] İsa Məşin İlahiliyini müdafiə edərək ölməyə hazır olan rixəndçi Yaqubun dəyiş-

məsinə səbəb nə oldu? O, aldana bilərdimi? Yeganə mətniqli izahı biz 1 Korinflilərə 15:7-də tapırıq: «Məsih daha sonra (diriləndən sonra) Yaquba... görünürdü». Yaqub ölülərdən diriləni gözləri ilə gördü və Ona iman etdi.

Talbota ilahiyyat məktəbinin fəlsəfə üzrə professoru C. P. Morlend İsanın qardaşı Yaqubun Onu Məsih kimi qəbul etməsi faktını izah edir:

Kəlam deyir ki, Məsihin ailəsi, o cümlədən Yaqub, İsanın Özü haqda bəyanatlarını eşitdikdə çox pərt olmuşdular. Onlar Ona inanmır və qarşı çıxırdılar. Qədim yəhudi cəmiyyətində müəllim üçün ailəsi tərəfindən qəbul edilməmək böyük alçalma idi, əks halda müjdənin

müəllifləri bu haqda yazmasının heç bir əhəmiyyəti olmazdı. Tarixçi İosif Flavi qeyd edir ki, İsa Məsihin qardaşı və Yerusəlim məbədinin başçısı Yaqub öz imanına görə daşqalaq edilərək öldürülmüşdür. Yaqubun əqidəsinin dəyişməsinə səbəb nə oldu? Paul deyir ki, İsa Məsih ölüb diriləndən sonra ona görünüb. Başqa izahat ola bilməz. [109]

Əgər dirilmə yalan olsaydı, həvarilər mütləq bundan xəbərdar olacaqdı. Bəlkə onların hamısı yalanda iştirak edirdilər? Lakin onların həyat tərzinə nəzər saldıqda bütün bunlar ziddiyyət təşkil edir. Sözsüz ki, onlar yalanı mühakimə edir və dürüst olmağın vacibliyini elan edirdilər. İnsanları həqiqəti qəbul etməyə səsləyirdilər. Tarixçi Edvard Hibbon «Tarixin tənəzzülü və Roma imperiyasının süqutu» əsərində «ilk məsihçilərin dürüstlüyündən və təmiz əxlaqından» danışır. Məhz bu amilin məsihçiliyin sürətlə yayılmasına böyük təsir göstərdiyini qeyd edir. [110] Oksford universitetində Uiklifhollun baş tədqiqatçısı Maykl Qrin qeyd edir ki,

Dirilməyə olan iman çarmıxa çəkilən Müəllimin məyus davamçılarını cəsarətli şahidlərə və ilk cəmiyyətin şəhidlərinə çevirdi. İsa Məsihin ardıcıllarını yəhudilərdən fərqləndirən məhz bu iman idi. Bu iman onların dirilməyə iman edən cəmiyyəti formalaşdırmasına səbəb oldu. Onlar döyülə, qamçılana, hətta öldürülə bilərdilər. Lakin bütün bunlar onları İsa Məsihin üçüncü gün dirilməsinə olan imandan döndərə bilməzdi. [111]

3. Onlar cəsarətli oldular

İsa Məsihin ölüb dirilməsinə əmin olan həvarilərin cəsarəti yalanı rədd edir. Bu cəsarət bir gecədə yarandı. Məsihi inkar edən Peter İsanın dirilməsindən sonra Onun diri olduğunu bəyan edərək həyatını təhlükəyə atırdı. Hakimiyyət nümayəndələrinin Məsihin ardıcılarını dəfələrlə həbs etmələrinə və qamçılatdırmalarına baxmayaraq, onlar yenidən şəhərlərə qayıdaraq İsa haqqında təbliğ edirdilər (bax. Həvarilərin İşləri 5:40–42). Dostları onların əqidələrinə, düşmənləri isə cəsarətlərinə heyran olurdular. Unutmayın ki, həvarilər hansısa uzaq şəhərdə deyil, Yerusəlimdə müjdəni vəz edirdilər.

İsanın ardıcılları Onun dirilməsinə əmin olmamışdan öncə əzab-əziyyətlərə qatlaşmaq və ölümə getmək fikrində deyildilər. Onların əqidə və davranışlarındakı həmrəylik heyranedicidir. Adətən, bu cür inanılmaz fakt müzakirə olunarkən izdiham daxilində fikir ayrılıqları yaranır. Lakin onlar dirilmənin olması həqiqəti ilə razılaşırdılar.

Əgər onlar hamısı yalançı idilərsə, onda onların bu cür təzyiqlərə tab gətirmələrini izah etmək olduqca çətindir.

Fransız filosofu Blez Paskal yazır:

İsanın ardıcılları Onun dirilməsinə əmin olmamışdan öncə əzab-əziyyətlərə qatlaşmaq və ölümə getmək fikrində deyildilər. Onların əqidə və davranışlarındakı həmrəylik heyranedicidir.

Həvarilərin yalançı olduqlarını zənn etmək böyük ağılsızlıqdır. Gəlin, bu itihamı məntiqi araşdıraraq: təsəvvür edək ki, İsa Məsihin

ölümündən sonra on iki nəfər Onun dirildiyini elan etmək qərarına gəldilər. Nəticədə onlar vətəndaşların və din hakimlərinin hücumlarına məruz qaldılar. İnsanlar təbiətlərinə görə dəyişkəndilər. Onları vəd və maddi maraqlarla tovlamaq mümkündür. Əgər bu insanlardan biri tamahlınsaydı və həbsxanadakı əziyyətlərdən qorxsaydı, onların hamısının əqidələri məhv olardı. [112]

Doktor C. P. Morlend izah edir:

İsa Məsih çarmıxa çəkiləndə Onun ardıcılıarı məyus oldular və səpələndilər. Onlar daha İsanın Allah tərəfindən göndərildiyinə inanmırdılar, çünki çarmıxa çəkilən insanlar lənətlənmiş hesab olunurdular. Onlar təlim almışdılar ki, Allah Öz Məsihinin ölümünə imkan verməz. Buna görə də onlar səpələndilər. İsa Məsihin ardıcılarının hərəkəti dayandı. Qəflətən qısa aradan sonra onlar öz məşğuliyyətlərini kənara atıb yenidən toplaşdılar və qeyri-adi müjdə yaymağa başladılar — çarmıxda ölən İsa vəd olunmuş Məsihtir. O, ölüldən dirilmiş və onlara diri görünmüşdür. Onlar müjdəni insandan heç bir mükafat gözləmədən həyatlarının sonunadək təbliğ etməyə hazır idilər. Çətin ki, bu müjdəyə görə Aralıq dənizi sahillərində onlara nəşə ödəyən tapılardı. Onları çox çətin həyat gözləyirdi. Tez-tez onlar ac qalır, açıq havada yatır,

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Öz əqidələrinə görə ölməyə hazır olan insanlar sizi heyran edirmi? Onlarda sizi cəlb edən nədir? Bəs qorxudan nədir? Onlardan örnək götürə bilərsinizmi?

rişxəndlərə məruz qalır, qamçılanır və həbsə atılırdılar. Nəhayət, onlardan bir çoxları dəhşətli işgəncələrə məruz qalaraq edam olunmuşdular. Sizcə, səbəbsiz yerə? Xeyr. Çünki onlar tam əmin idilər. İsa Məsihi diri gördüklərinə zərrə qədər də şübhə etmirdilər. Dirilmiş Məsihi görməsəydilər, onların bu cür imana malik olmalarını izah etmək çətin olardı. Başqa adekvat izahat mövcud deyil. [113]

«Onlar bir gecəyə hər yerdə Məsihi və ölülərdən dirilməni təbliğ edən, cəsarətlə ədəbsizliyə, rişxəndlərə, çətinliklərə, həbslərə və ölümə üç istiqamətdə qarşı çıxan, tabe olmayan entu-

ziast dəstəyə necə çervilə bilərdilər?» — deyə Maykl Qrin soruşur. [114]

Bir müəllif həvarilərin həyatındakı dəyişikliyi belə təsvir edir:

İsanın çarmıxa çəkildiyi gün onlar kədər içində idi-

lər. Lakin həftənin birinci günü isə sevinirdilər. Çarmıxa çəkilmə günü onlar ümidlərini itirmişdilər. Ancaq həftənin birinci günü qəlbləri əminlik və ümidlə dolmuşdu. İlk dəfə Məsihin dirildiyini eşitdikdə inanmamışdılar və onları əmin etmək çətin idi. Lakin əmin olduqdan sonra daha heç vaxt şübhə etmirdilər. Qısa müddət ərzində onların bu cür möcüzəli şəkildə dəyişməsi necə izah oluna bilər? Təbii ki, Məsihin cəsədinin qəbirdə itməsi onların

İsa Məsihin ardıcılardan çoxu dəhşətli işgəncələrə məruz qalaraq edam olunmuşdular. Sizcə səbəbsiz yerə? Xeyr. Çünki onlar tam əmin idilər. İsa Məsihi diri gördüklərinə zərrə qədər də şübhə etmirdilər.

təbiətlərinə və ruhlarına bu dərəcədə təsir göstərə bilməzdi. Əfsanələrin təsiri altına düşmək üçün üç gün kifayət deyil. Əfsanələrin yayılması üçün vaxt tələb olunur. Bu, ətraflı izahat tələb edən psixoloji faktıdır. Bütün dünyaya ən yüksək əxlaqi qaydaları bəxş edən, hətta, düşmənlərini sözlərinə görə özləri də bu əqidə ilə yaşayan kişi və qadınların xüsusiyyətləri haqqında düşünün. Nəzərə alın ki, bu, psixoloji cəhətdən nə qədər maraqlıdır. Təsəvvür edin ki, məğlubiyyətə uğramış kiçik qrup bir otaqda gizlənilir. Bir neçə gündən sonra işə heç bir təqibin susdura bilmədiyi icmaya çevrilirlər. Bu dramatik dəyişikliyi bütün dünyanı aldatmaq istəyən miskin əfsanələrlə izah etməyə çalışın. Bu, sadəcə ağılsızlıqdır. [\[115\]](#)

Kilsə tarixçisi Kennet Skott Laturett yazır:

Dirilmənin baş verməsi və Müqəddəs Ruhun şagirdlərin üzərinə enməsi çox vacib məqamdır. İsanın İsrailin Xilaskarı olduğuna ümid edərək keçmişə xatırlayan məyus olmuş insanlar entuziast şahid dəstəsinə çevrildilər. [\[116\]](#)

Oksford universitetinin Əhdi-Cədid üzrə keçmiş professoru N. T. Rayt izah edir:

Tarixçilər özlərinə bu sualı verməyə məcburdular: «Baxmayaraq ki, İsa Məsih çarmıxa çəkilmişdir, Onun haqqındakı müjdənin alov kimi sürətlə yayılmasını necə izah etmək olar?». Yalnız bir cavab mümkündür: Çünki O, ölüldən dirilmişdir. [\[117\]](#)

Üçlük ilahiyyat məktəbində professor Pol Littl soruşur:

İctimaiyyətin mənəvi-əxlaqi dəyərlərini təsis etməyə kömək edən bu insanlar fırldaqçı və azdırılmış axmaqlar ola bilərdimi? Buna inanmaq, dirilməyə inamdan daha çətinidir. Bu faktı təsdiq etmək üçün isə əlimizdə heç bir sübut yoxdur. [118]

Ölümqabağı həvarilərin inadkarlığını başqa cür izah etmək qeyri-mümkündür. Britaniyanın ensiklopediyasına əsasən Origen Peterin başasağı çarmıxa çəkilməsindən danışır. Kilsə tarixçisi Herbert B. Uorkman həvarinin ölümünü təsvir edir:

Rəbbimizin dedyi kimi Peter əlləri bağlanaraq Avri-liya yolu ilə bir çox qardaşların edam olunduğu Vatikan təpəsindəki Neron bağlarına ölümə aparılırdı. Öz xahişi ilə o, başasağı çarmıxa çəkilməmişdir, çünki Müəlliminin edam olunduğu tərzdə edam olunmağa özünü layiq bilmədi. [119]

Lids universitetinin professoru Harold Metting öz tarixi əsərində yazır: «Mömin Peter və Paul öz şəhadətlərini qanları bahasına imzaladılar». [120] Tertualian qeyd edir: «kimsə həqiqət kimi qəbul etmədiyi bir şey uğrunda ölməyə hazır ola bilməz». [121] Harvardda şahiddən necə doğru məlumat əldə etməyə dair mühazirələr oxuyan hüquq elmləri üzrə professor Saymon Qrinlif belə nəticəyə gəlir:

Tarix boyu müharbələrə çətin ki, bu qədər qəhrəman-casına rəşadətlik, dözümlük və yenilməz cəsarətə rast gəlmək olar. Onların öz əqidələrinin təməlinə və şahidləri olduqları faktların həqiqiliyinə yenidən baxmağa və bu barədə düşünməyə kifayət qədər səbəbləri var idi. [122]

Tarix üzrə professor doktor Linn Hardner düzgün sual verir:

Onların yalan hesab etdikləri uğrunda ölmələrinə səbəb nə idi? İnsan aldandığı vaxt yalan uğrunda ölə bilər. Lakin həvarilər dirilmə haqqında həqiqəti bilməli idilər. Onlar Ona görə öldülər. [123]

Kaliforniya Vəkillər İttifaqının keçmiş prezidenti Tom Anderson yazır:

Zənn edək ki, İsanın dirilməsindən sonra insanlara görünməsi haqqındakı yazılar həqiqət deyil. Belə olan təqdirdə bir sual vermək istəyirəm. Əgər bu hadisə belə geniş yayılmışdırsa, onda hər hansı tarixçi, hər hansı şahid, ya da məsihçiliyin düşməni olan hər hansı bir adamın Məsihin cəsədini gördüyü barədə fikirlərini gözləmək məntiqli olmazdı? Tarixdə dirilməni inkar edən heç bir şəhadət yoxdur. [124]

C. P. Morlend qeyd edir: «Tanıdığım tarixçilər arasında heç biri məsihçilik hərəkatının Məsihin ölümündən bir neçə həftə sonra Yerusəlimdə başlaması–

} **Tarixdə dirilməni inkar edən
heç bir şəhadət yoxdur.**

na şübhə etmir». [125] Məsihcilik hərəkəti səbəbsiz yerə Yerusəlimdə başlamadı. Tolbota İlahiyyat məktəbində fəlsəfə üzrə professor doktor Uilyam Leyn Kreyq belə nəticəyə gəlir:

İsa Məsihin məzarının yeri yəhudilərə və məsihçilərə yaxşı məlum idi. Əgər qəbir boş olmasa idi, onda dirilməyə əsaslanan imandan yaranan hərəkət Məsihin camaat qarşısında edam olunduğu və dəfn edildiyi şəhərdə başlaya bilməzdi. [126]

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Hesab edirsinizmi ki, həvarilər imanlarının həqiqiliyini təsdiqləmək üçün özlərini qurban vermişdilər? Onlar səmimiliklərini sübut etmək üçün daha böyük şeylər edə bilərdilərmidi?

Həvarilər təbliğ etdiklərinin həqiqiliyini təsdiqləmək üçün ölüm sınağından keçdilər. Mənim fikrimcə, onların şəhadətləri indiki qarşılaşdığım insanların şəhadətlərindən daha etibarlıdır.

Təəssüf ki, bu gün bir çox insanların öz əqidələri uğrunda nəinki ölməyə, hətta, bir yerdən başqa yerə keçməyə cəhdə əminlikləri çatmır.

Səkkizinci fəsil

ÖLÜ MƏSİHDƏN NƏ FAYDA?

Bəzi insanlar öz inancları uğrunda canlarından belə keçiblər. 1960-cı ildə bir çox buddist bütün dünyanın diqqətini Cənub-Şərqi Asiyada baş verən haqsızlıqlara cəlb etmək məqsədilə özlərini yandırmışdı. 70-ci illərin əvvəlində San-Dieqodan olan bir tələbə Vyetnamdakı müharibəyə qarşı çıxaraq özünü yandırmışdı. 2001-ci ilin sentyabrında müsəlman ekstremistləri öz dinlərinin düşməni hesab etdikləri ölkəyə zərbə yetirmək məqsədilə təyyarəni girov götürərək Ümumdünya ticarət mərkəzinə və Pentaqona çırpmışdılar.

Həvarilər xeyirxah əməlləri dəstəklədiklərinin fərqiində idilər, lakin Müəllimlərini çarmıxda ölmüş görəndə bərk sarsılmışdılar. Onlar Onun Məsih olduğuna inanmışdılar. Lakin Onun bir gün öləcəyini heç ağıllarına belə gətirməmişdilər. Onlar əmin idi ki, O, Allahın Padşahlığını bərqərar edəcək və İsrail xalqını idarə edəcək. Amma Onun ölümü onların ümidlərini puç etdi.

Həvarilərin Məsihə olan münasibətini və Onun çarmıxdakı ölümünü ağıllarına belə gətirməmələrini dərk

etmək üçün İsanın dövründə yəhudi xalqının Məsihə olan münasibətini başa düşməyiniz mütləqdir. O vaxtlar İsanın həyatı və təlimi yəhudi xalqının Məsih haqqında olan təsəvvürlərinə tamamilə zidd idi. Uşaqlıqdan yəhudilərə belə təlqin olunurdu ki, gələcək olan Məsih məğlubedilməz siyasi rəhbər olacaq. O, yəhudiləri romamalıların əsarətindən azad edəcək və bütün dünyaya məşəl olacaq

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Nə vaxtsa Məsih iddiasında olan insanlar haqqında eşitmisiniz? Bunun nə olduğunu izah edə bilərsinizmi? İsa Məsihin həyat tərzi ilə insanların Ondan gözlədikləri nə ilə fərqlənirdi?

İsrailə hüquqi müstəqilliyini qaytaracaqdı. Əzabkeş Məsih — «yəhudilərin Məsih haqqında təsəvvürünə tamamilə yad bir obraz idi». [127]

İlahiyyat seminariyasının professoru E. F. Skott Məsihin dövründə

yaşayanların intizarını bu cür təsvir edir:

Bu, səbirsizliklə gözlənilən bir vaxt idi. Böyük səbirsizliklə öz Xilaskarını gözləyən xalqı din rəhbərləri onların coşqusunu güclə yatırırdılar. Şübhəsiz ki, bu gözlənti tarixdə baş verən bir sıra hadisələrdən sonra daha da gücləndi.

Artıq romalıların bir deyil, bir neçə nəslə yəhudi xalqına zülm edirdi. Onların bu amansızlığının nəticəsi kimi xalqın içindən vətənpərvərlər yetişmişdi. Möcüzəli qurtuluşu gətirəcək Padşah-Məsih haqqında arzu o dönmüş dövründə arzusunun yeni bir mənası var idi. Halbuki bu, özlüyündə yeni bir şey deyildi. Müjdələrdə gördüyümüz o intizar böyük bir dövrü əhatə edirdi.

Xalq üçün Məsih Yeşaya peyğəmbər və onun müasiri — daim qalibiyyət əldə edərək yəhudi xalqının çiçəklənməsinə səbəb olan Davud Oğlu kimi təsəvvürdə canlanırdı. Müjdələr Məsih haqqında gözləntilərin milli və siyasi şüura əsaslandığına dair heç bir şübhə yeri buraxmır. [\[128\]](#)

Yəhudi alimi İosif Klauzer qeyd edir: «Məsih getdikcə nəinki görkəmli siyasi rəhbərə, eyni zamanda Özündə qeyri-adi keyfiyyətləri birləşdirən Şəxsiyyətə çevrildi». [\[129\]](#)

Beynəlxalq yəhudi missiya birliyinin təsisçisi Yakob Qartenxaus İsanın dövründəki yəhudilərin inancını belə təsvir edir: «Yəhudilər Məsihi onları romalıların işğalından azad edəcək birisi kimi gözləyirdilər... Bu ümid milli qurtuluşa əsaslanırdı». [\[130\]](#)

Yəhudi ensiklopediyasında göstərilir ki, yəhudilər

Davudun nəslindən olan vəd olunmuş Xilaskarı gözləyirdilər ki, onları yadellilərin zülmündən qurtaracaq, romalıların haqsız idarəçiliyinə son qoyaraq öz səltənətini sülh və əmin-amanlıq içində bərpa edəcək. [\[131\]](#)

O dövrdə yəhudilər vəd olunmuş Məsihə ümid bəsləyirdilər. Həmçinin həvarilər də ətrafındakı insanlar kimi düşünürdülər. Millar Barrouz deyir ki, «İsa bütün yəhudilərin səbirsizliklə gözlədiyi Davud Oğluna heç bənzəmədiyi üçün şagirdləri də Məsih haqqında olan təsəvvürlərini Onunla heç cürə əlaqələndirə bilmirdilər.» [\[132\]](#) Elə buna görə də şagirdləri İsanın çarmıxa çəkiləcəyi

barədə söylədiklərini qəbul edə bilmirdilər (bax. Luka 9:22). Əhdi-Cədidin Şotlandiyadan olan tədqiqatçısı A. B. Bryus qeyd deyir:

İsa bütün yəhudilərin səbirsizliklə gözlədiyi Davud Oğluna heç bənzəmədiyi üçün şagirdləri də Məsih haqqında olan təsəvvürlərini Onunla heç cürə əlaqələndirə bilmirdilər.

Görünür, onlar elə düşünürdülər ki, O, vəziyyəti həddindən artıq şişirdir... Onun ölüm barədə söylədikləri əsassızdır... çarmıxa çəkilmiş Məsih həvarilər üçün böyük bir rüsvayçılıq

idi. Və Rəbb ölüldən dirilib izzətlə göyə çəkilənə qədər bir çox yəhudilər üçün məhz bu cür də qalmışdı. [133]

Bir vaxtlar Oksford universitetində Septuaqinta haqqında mühazirə deyən Alfred Ederskeym belə bir nəticəyə gəlib ki, «Məsihi ən çox elə Onun Öz dövründə rədd ediblər». [134] Əgər ümidlər doğrulmursa, onda insanların inanması bir qədər çətin olur.

Əhdi-Cədidən həvarilərin Məsihə olan münasibətini aydın görürük. Onlar Məsihdə olan əlamətləri öz gözləntiləri ilə əlaqələndirirdilər. İsa izzətləndirməkdən ötrü Yerusəlimə aparılacağını deyəndə, Yaqubla Yəhya Onun kədərli sözlərinə əhəmiyyət vermədi. Əksinə, Onun Səltənətində sağ və sol tərəfində oturmalarını xahiş etdilər (bax. Mark 10:32). Sizcə, onlar hansı Xilaskar haqqında düşünürdülər: çarmıxda izzətləndirməkdən ötrü? Əlbəttə ki, yox. Onlar İsanı siyasi rəhbər kimi təsəvvür edirdilər. Əslində O, şagirdlərinə Onun tapşırığını düzgün dərk etmədiklərini göstərmişdi. Onlar nə dilədiklərini belə bilmirdilər. Be-

lə ki, İsa aydın şəkildə Öz izzatlıqları və çarmıxa çəkilməyi haqqında onlara bildirsə də, həvarilər Onu dərk edə bilmədilər. Çünki bu, onlar üçün olduqca yad idi (bax. Luka 18:31–34). Aldıqları tərbiyəyə və Məsih haqqında yayılan təlimlərə əsasən, onlar düşünürdü ki, nəşə yaxşı bir şey baş verəcək.

Lakin onları Qolqota gözləyirdi. İsaya — onların Xilaskarına olan bütün ümidlər elə çaxmıxdaca öldü. Onlar evlərinə qayıtdıqları vaxt yalnız bir şey haqqında düşünürdülər: İsa ilə birlikdə keçirdikləri o illər boş çıxmışdı.

Fellur seminariyasının Əhdi-Cədid üzrə professoru, doktor Cors Eldon Ledd yazır:

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Məsih haqqında sonradan sizi tərk edən hansısa fikirləriniz olubmu? Ya da hansısa fikirləriniz təsdiqlənibmi? Necə düşünürsünüz, şagirdlərin Onun Kim olduğunu dərk etmələrinin çətin olmasının səbəbi nə idi?

İsa Məsihi həbs etdikləri vaxt şagirdlərinin Onu tərk etməsi səbəbsiz deyildi. Onlar düşmənləri diz çökdürəcək Xilaskar — qalib haqqında təsəvvürlərə elə dalmışdılar ki, Məsihi aciz, qan-tər içində qamçılanmış vəziyyətdə, Pilatın əlində köməksiz əsir olaraq, cinayətkar kimi çarmıxa çəkildiyini görəndə, şagirdlərin İsaya bəslədikləri ümidləri alt-üst oldu. Sübuta yetirilmiş bir psixoloji fakt var ki, biz eşitməyə hazır olduğumuzu eşidirik. İsanın izzatlıqları və ölümü barəsində söylədikləri onlar tərəfindən qəbul olunmamışdı. Onun xəbərdarlıqlarına baxmayaraq, şagirdlər buna hazır deyildilər... [\[135\]](#)

Yəhudilərin vətənpərvərlik hissi xalqın azadlığı naminə Məsihi gözləməyi tələqin edirdi. Lakin Məsih dünyaya yalnız bir xalqı siyasi əsarətdən qurtarmağa yox, bütün bəşəriyyəti günahın əbədi nəticəsindən azad etməyə gəldi.

Lakin əvvəlki tərəddüdlərə rəmin İsanın çarmıxa çəkilməsindən bir neçə həftə sonra, şagirdləri İsanı Yerusəlimdə yəhudilər arasında Xilaskar və Rəbb kimi bəyan edirdilər. Bu dəyişikliyin yeganə bir açıqlaması var ki, ona da 1 Korinflilərə 15:5-də rast gəlmək

olar: «O əvvəl Kefaya, sonra on iki şagirdə göründü». Çarmıxa çəkilmiş Məsihdən ötrü məyus olmuş şagirdləri başqa hansı bir səbəb iztirablara və ölümə getməyə vadar edə bilərdi? İsa «ölüm əzabını çəkəndən sonra həvarilərə çoxlu inandırıcı dəlillərlə Özünü diri olaraq göstərdi. O, qurx gün ərzində onlara görünərək Allahın Padşahlığı barədə danışdı»(Həvarilərin İşləri 1:3).

Beləliklə, bu insanlar İsanın missiyasının həqiqətini dərk etmiş oldular. Yəhudilər Onu yalnız dərk etmişdilər. Onların milli vətənpərvərlik hissi xalqın azadlığı naminə Məsihi gözləməyi tələqin edirdi. Lakin Məsih dünyaya

yalnız bir xalqı siyasi əsarətdən qurtarmağa yox, bütün bəşəriyyəti günahın əbədi nəticəsindən azad etməyə gəldi. Onların dünyagörüşü olduqca bəsit idi. Və qəflətən onlar həqiqəti bütünlüklə dərk etmiş oldular.

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Olubmu ki, başqa şey gözlədiyiniz halda tamamilə fərqli bir şey baş verib? Necə düşünürsünüz, şagirdlər İsanın ölüldən dirilmiş Məsih olduğunu dərk edəndə, onlarda hansı hisslər özünü biruzə verdi?

Bəli, xeyirxahlıq naminə ölənlər heç də az deyil. Lakin həvarilərin xeyirxahlığı çarmıxla bərabər ölmüşdü. Hərçənd ilk vaxtlar özləri belə düşünürdü. Yalnız Məsih diriləndən sonra Onunla olan ünsiyyət onları Onun həqiqətən Məsih olduğuna əmin etdi. Şagirdlər buna nəinki sözləri və həyatları, həm də öz ölümləri ilə şahidlik etdilər.

Doqquzuncu fəsil

ŞAULUN BAŞINA GƏLƏNLƏRDƏN HEÇ XƏBƏRİNİZ VARMI?

Bir çox universitetlərdə mühazirə deyən məsihçi dostum Cek bir gün bu universitetlərdən birinə gəldiyi vaxt tələbələrinin onun üçün «universitetsayağı ateizm» mövzusunda geniş disput təşkil etdiklərinin şahidi olur. Onun opponenti natiq, fəlsəfə üzrə professor və məsihçiliyin qatı əleyhdarı idi. İlk olaraq Cek çıxış etməli idi. O, Məsihin dirilməsini təsdiqləyən, həvari Paulun imana gəlməsini bildirən bir neçə dəlil gətirdi. Sonra isə universitetdə tələbə olarkən Məsihin şəxsən onun həyatını necə dəyişdirdiyindən bəhs etdi.

Professor danışarkən onun opponenti əsəblərini açıq-aydın biruzə verdirirdi.

Bəs siz nə düşünürsünüz?
Paulun İsa Məsih haqqında fikirləri Onunla görüşdükdən sonra kökündən dəyişdi. Siz də nə vaxtsa bu cür dəyişikliyi müşahidə etmisinizmi? Bəs özünüz bunu yaşamısınızmi?

O, nə dirilmənin təsdiqini, nə də ki, Cekin şəxsi şəhadətini təkzib edə bilmədi. Buna görə də yalnız Paulun Məsihə gəlməsinə radikal münasibətdən yaşıdı. O de-

di ki: «bəzən insanlar kəskin şəkildə qarşı olduqlarına psixoloji şəkildə elə aludə olurlar ki, sonda özləri də bilmədən onun tərəfinə keçirlər».

Dostum nəzakətliliklə gülümsəyərək dedi: «Onda gərək ehtiyatlı olasınız, yoxsa siz də bilmədən məsihçilərin tərəfinə keçərsiniz».

Həvari Paulun tarixçəsi məsihçiliyin həqiqiliyini sübut edən ən tutarlı dəlillərdəndir. İlk məsihçiliyin ən qatı təqibçisi olan Tarslı Şaul yeni hərəkətin ən enerjili və nüfuzlu müdafiəçilərindən birinə, həvari Paula çevrildi. Paul qatı yəhudi dindarı idi. O, Tars şəhərində anadan olmuşdu və o dövrün ən yaxşı təhsilini almışdı. Tars öz alimləri, stoicism fəlsəfəsi və mədəniyyəti ilə məşhur olan bir şəhər idi. Yunan coğrafiyaçısı Strabon Tars şəhərini sakinlərinin təhsilə və fəlsəfəyə maraq göstərən bir şəhər kimi tərifləyir.

Paulun da atası kimi roma vətəndaşlığı var idi. Bu, o dövr üçün böyük imtiyaz sayılırdı. Görünür, o, elliniz mədəniyyəti və düşüncəsinə yaxşı bələd idi. O, yunan dilində səlist danışmaqla yanaşı, həm də böyük səriştəsi var idi. Paul tez-tez çox da məşhur olmayan şair və filosoflardan sitatlar gətirirdi. Təbliğlərindən birində Paul Epimenidin, Arat və Kleanfanın şerlərinə istinad edir: «Axı, biz onda yaşayırıq, hərəkət edirik, mövcuduq. Bəzi şairlərinizin dediyi kimi, “biz də Onun nəslindənik”» (Həvarilərin İşləri 17:28). Öz məktublarında Paul Menadradan sitat gətirir: «Aldanmayın: «pis adamlarla ünsiyyət yaxşı əxlaqı pozur»» (1 Korinfilərə 15:33). Titə məktubunda Paul yenə də Epimeniddən sitat gətirir: «Onlardan biri — öz peyğəmbərlərindən biri belə

demişdir: «Kritlilər daima yalançı, azğın heyvan, tənbel qarınquludur»» (Titə 1:12).

Paul yəhudi təhsili almışdı. O, ciddi fərisey təlimində böyümüşdü. Təxminən on dörd yaşında ikən onu öz dövrünün görkəmli ravvinlərindən olan Qilleliyanın nəvəsi Qamlielin yanına oxumağa göndəmişdilər. Paul təsdiqləyirdi ki, o, fərisey oğlu fəriseydir (Həvarilərin İşləri 23:6). O, «yəhudilərin dinində soydaşlarım arasında yaşıdılarımın bir çoxundan daha irəlidə idim. Atababalarımın adət-ənənələrinin qeyrətini həddindən artıq çəkirdim» deyə öyünə bilərdi (Qalatiyalılara 1:14).

Paulun iman etmə səbəbini bilmək üçün onun məsihçiliyə bu qədər qarşı çıxmasını aydınlaşdırmaq lazımdır. Paulda Məsihə və ilk məbədlərə qarşı bu nifrəti yəhudi qanununa olan sadiqlikdən qaynaqlanırdı. Fransız ilahiyyatçısı Jak Dyupon yazır ki, Paulu

Məsihçi təbliğlərində qıcıqlandıran İsanın Məsih yox, Xilaskar kimi təqdim olunması idi. Bu da qanunun ədalətini zəiflətmiş olurdu. Paulun məsihçi təliminə bu qədər qarşı çıxmasının səbəbi xilas yalnız qanunda görməsindən ibarət idi. [\[137\]](#)

Britaniya ensiklopediyası təsdiqləyir ki, özlərini məsihçi adlandıran yeni yəhudi sekta təlimi yəhudi ənənəsini və Paulun ravvin təhsilinin əsasını sarsıdırdı. [\[138\]](#) Bu sektanın məhvi onun ən böyük arzusu idi (bax. Qalatiyalılara 1:13). Beləcə, Paul məsihçiləri ölümədek təqib edəcəyinə özünü əmin etmişdi (Həvarilərin İşləri 26:9–11). O, məqsədyönlü şəkildə məbədi dağıtmağa başlamışdı (Hə-

varilərin İşləri 8:3). Dəməşqə də İsanın ardıcılarını həbs və mühakimə etməyə əsas verən sənədlərlə yollanmışdı. Burada isə Paulun başına qəribə bir hadisə gəldi.

Şaul Rəbbin şagirdlərinə qarşı hələ də ölüm hədələri yağıdırıdı. Baş kahinin yanına gedib ondan Dəməşq sınaqçılıqlarına yazılan məktublar istədi ki, orada İsa yolunu tutan kişi və qadınlardan kimi tapsa, əl-qolunu bağlayıb Yerusəlimə gətirmək üçün səlahiyyəti olsun.

Dəməşqə yollanıb oraya yaxınlaşanda birdən göydən gələn bir işıq onun ətrafında parladı. Şaul yerə yıxıldı və bir səs eşitdi, ona deyirdi: «Şaul, Şaul, niyə məni təqib edirsən?»

Şaul Ona dedi: «Ey Ağam, Sən kimsən?»

O, cavab verdi: «Mən sənə təqib etdiyini İsayam. Qalx ayağa, şəhərə get və nə etmək lazımdırsa, sənə deyiləcək».

Şaulla birlikdə yola çıxan adamlar yerlərindəcə susub qalmışdı. Səsi eşitsələr də, heç kimi görə bilmədilər. Şaul yerdən qalxdı, amma

gözlərini açanda heç nə görə bilmirdi. Sonra onun əlindən tutub Dəməşqə apardılar.

Özlərini məsihi adlandıran yeni yəhudi sekta təlimi yəhudi ənənəsini və Paulun ravvin təhsilinin əsasını sarsıdırdı.

Üç gün ərzində Şaulun

gözləri görmədi və o nə yedi, nə də içdi.

Dəməşqdə İsanın şagirdlərindən Xananya adlı bir nəfər var idi. Rəbb görüntü vasitəsilə «Xananya!» deyər çağırırdı.

O cavab verdi: «Bəli, ya Rəbb».

Rəbb ona dedi: «Qalx, «Düz Küçə» adlanan küçəyə get və Yəhudanin evində adı Şaul olan Tarsuslu bir adamı soruş. Hal-hazırda orada dua edir. O, görüntüdə görüb ki, yanına Xanaya adlı bir kişi gəlib onun üzərinə əllərini qoyur ki, gözləri açılsın» (Həvarlərin İşləri 9:1–12).

Ardını oxuduqca başa düşəcəksiniz ki, məsihçilərin Pauldan qorxmasının səbəbləri nə idi.

Xananya cavab verdi: «Ya Rəbb, bu kişi barədə çoxlarından eşitmişəm ki, Yerusəlimdə Sənin müqəddəslərinə nə qədər pislik edib. Burada Sənin adını çəkənlərin hər birinin əl-qolunu bağlamaq üçün başçı kahinlərdən səlahiyyət alıb».

Amma Rəbb ona dedi: «Get! Başqa millətlərə, padşahlara və İsrail övladlarına Öz adımla bəyan etmək üçün bu adam seçdiyim alətdir. Mənim adım uğrunda çəkəcəyi əzabın nə qədər böyük olduğunu ona göstərəcəyəm».

Bundan sonra Xananya gedib həmin evə girdi və əllərini Şaulun üstünə qoyub dedi: «Qardaşım Şaul, Rəbb,

yəni bura gələrkən yolda sənə görünən İsa məni göndərdi ki, sənin gözlərin açılsın və Müqəddəs Ruhla dolasan». O andaca Şaulun gözlərindən sanki pulcuqlar töküldü və Şaul təkrar görməyə başladı. O qalxdı və

vəftiz oldu. Sonra yemək yeyib taqətə gəldi (Həvarilərin İşləri 9:13–19).

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Necə fikirləşirsiniz, nə üçün Paulun imana gəlməsi bu qədər dramatik idi? Allahın Paulun həyatı üçün planı onun öz planlarından nə ilə fərqlənirdi?

Bu hadisə Paulun özünü ölürlərdən dirilən Məsihin canlı şahidi hesab etməyinə səbəb oldu. Sonralar o yazırdı: «Rəbbimiz İsanı görməmişəmmi?» (1 Korinflilərə 9:1). Paul İsa Məsihin ona görünməyini Onun dirildikdən sonra həvarilərə görünməsi ilə müqayisə edirdi. «Hamıdan sonra isə vaxtından əvvəl doğulmuş bir uşağa bənzəyən mənə də göründü» (1 Korinflilərə 15:8).

Paul nəinki İsanı gördü, o, bu görüntüyə müqavimət belə göstərə bilmədi. O, Müjdəni belə bir seçim etdiyinə görə deyil, sadəcə başqa cür edə bilməyəcəyi üçün təbliğ edirdi «Müjdəni yaymaqsa fəxr etməyim üçün əsas deyil. Çünki bu, mənim mühüm borcumdur» (1 Korinflilərə 9:16).

Fikir verin ki, Paulun İsa ilə görüşü və sonradan iman etməsi tamamilə gözlənilmədən oldu. «...birdən-birə göydən böyük bir işıq ətrafımda parladı» (Həvarilərin İşləri 22:6). O, göydən olan bu əlamətin nə olduğunu özlüyündə müəyyən edə bilmədi. Elə ki, eşitdiyi səs Nazaretli İsa olduğunu bəyan etdi, Paul bərk sarsıldı və titrəməyə başladı.

Biz əslində Dəməşq yolunda Paulun başına gələnlərin təfərrüatlarından, yaxud psixoloji incəliklərdən xəbərsizik. Lakin bu hadisənin onun həyatını tamamilə dəyişdirdiyinə əminik.

Birincisi, Paulun xasiyyəti qəfildən dəyişildi. Britaniya ensiklopediyasında Paul səbirsiz, qəddar təqibçi, məğrur və qatı dindar fanat kimi təsvir edilir. İmana gəldikdən sonra isə səbirli, mehriban, təmkinli və özünü fəda etməyə hazır birisi kimi səciyyələndirilir. [139] Kennet Skott Laturret qeyd edir ki, «Paulun həyatında baş verənlər onun inadı-

nı dərindən sarsıtmışdı. Və bu təsir onun dini dünyagörüşünü kökündən dəyişdi». [140]

İkincisi, Paulun İsanın ardıcılalarına olan münasiəti dəyişildi. Onlar artıq ondan qorxmurdular. «Bir neçə gün Şaul Dəməşqdə olan şagirdlərin yanında qaldı» (Həvarilərin İşləri 9:19). O, həvarilərlə görüşdüyü vaxt dostcasına bir-birilərinin əlini sıxdılar (Həvarilərin İşləri 9:27–28).

Üçüncüsü, Paulun məqsədi dəyişildi. O, yəhudi adət-ənənələrinə hörmətlə yanaşmaqla yanaşı, eyni

zamanda məsihçiliyin qatı əleyhdarından onun cəsarətli müdafiəçisinə çevrildi. «Dərhal sinaqoqlarda İsanın Allahın Oğlu olduğunu vəz etməyə başladı» (Həvarilərin İşləri 9:20). Onunu

Biz əslində Dəməşq yolunda Paulun başına gələnlərin təfərrüatlarından, yaxud psixoloji incəliklərdən xəbərsizik. Lakin bu hadisənin onun həyatını tamamilə dəyişdirdiyinə əminik.

intellektual əqidəsi dəyişmişdi. Baş verənlər onu Məsih haqqında fərisey təliminin əksinə olaraq İsanın Xilaskar olduğuna inandırmışdı. Məsih haqqında yeni təsəvvür Paulun düşüncələrində demək olar ki, inqilab yaratmışdı. [141] Jan Dyüpon qeyd edir ki, Paul əvvəllər «çarmıxa çəkilənin Xilaskar olduğunu inadkarlıqla rədd edirdi. Lakin indi başa düşdü ki, İsa həqiqətən vəd olunmuş Məsihdir. Beləliklə də, bu, onun Məsih haqqındakı təsəvvürlərini alt-üst etdi». [142]

Paul eləcə də anladı ki, Allahın cəzası kimi qiymətləndirilən çarmıxdakı ölüm əslində Məsih vasitəsilə Allahı dünya ilə barışdırdı. Paul dərk etdi ki, çarmıx

vasitəsilə Məsih günahlarımızın lənətini Öz üzərinə götürdü (bax. Qalatiyalılara 3:13). Allah «Günahla əlaqəsi olmayan Məsihi Allah bizim uğrumuzda günah qurbanı

verdi ki, biz Onda Allahın salehliyinə nail olaq» (2 Korinflilərə 5:21). Məsihin ölümü artıq Paul üçün məğlubiyyət deyildi. Bu, dirilmə ilə nəticələnən böyük qələbə idi. Çarmıx artıq büdrəmə

Məsihin ölümü artıq Paul üçün məğlubiyyət deyildi. Bu, dirilmə ilə nəticələnən böyük qələbə idi. Çarmıx artıq büdrəmə daşı yox, Allahın satınalma mahiyyətini daşıyırdı.

daşı yox, Allahın satınalma mahiyyətini daşıyırdı. Paulun həvari kimi təbliğlərinin xülasəsi məhz bundan ibarət idi: «Məsihin əzab çəkərək ölüb ölümlər arasında dirilməsi lazım idi və dedi: «sizə elan etməkdə olduğum bu, İsa Məsihdir!» (Həvarilərin İşləri 17:3).

Dördüncüsü, Paulun missiyası dəyişildi. Qeyri-yəhudilərin qənimindən onların xidmətçisinə çevrilmişdi. Yəhudi vətənpərvərindən digər xalqların müjdəçisinə çevrilmişdi. Paul bir yəhudi və fərisey kimi büt-pərəstlərə yuxarıdan aşağı, Allahın xalqı ilə müqayisədə ikinci dərəcəli insanlar kimi baxırdı. Dəməşq yolunda baş verənlər onu həyatının məqsədi qeyri-yəhudilərə kömək etmək olan sadıq həvari etdi. Paul ona görünən Məsihi bütün dünyanın Xilaskarı kimi tanıdı. Paul missiyası qədim yəhudi ənənələrini qorumaq olan ortodoksal fəriseydən qatı əleydarı olduğu məsihçilik adlanan yeni radikal təriqətin təbliğatçısına çevrildi. Onda baş verən dəyişiklik o qədər böyük idi ki, «onu eşidənlərin hamısı mat qalıb deyirdi: «Yerusəlimdə bu adı çəkənləri dağdan

adam bu deyilmi? Buraya belələrini əl-qolunu bağlayıb başçı kahinlərin yanına aparmağa gəlməmişdimi?» Şaul isə gündən-günə qüvvətlənirdi. İsanın Məsih olmasına dair sübutlar göstərməklə Dəməşqdə yaşayan yəhudiləri çaş-baş saldı» (Həvarilərin İşləri 9:21–22).

Tarixçi Filip Şarf qeyd edir ki:

Paulun imana gəlməsi nəinki onun şəxsi tarixçəsində dönüş idi, həm də həvarilərin məbəd və bütün bəşəriyyətin tarixində vacib dövrün başlanğıcı idi. Bu hadisə Əllinci gün bayramında baş verən möcüzədən sonra ən böyük hadisə idi və özlüyündə bütün məsihçiliyin qələbəsini birləşdirirdi. [143]

Xyuston universitetində nahar vaxtı bir tələbə ilə söhbət edirdim. Biz məsihçiliyi müzakirə edirdik. Tələbə bildirdi ki, məsihçiliyin həqiqiliyini və Məsihin varlığını təsdiqləyən tarixi faktlar demək olar ki, yoxdur. Ondan nə üçün belə düşündüyünü soruşdum. O dedi ki, tarixə maraq göstərir və Roma tarixinə dair oxuduğu dərsliklərdən birində Paula və məsihçiliyə aid fəsilə rast gəlib. Bu fəsildə o, Tarslı Şaulun həyatından başlayan və həvari Paul kimi qurtaran həyat tarixçəsini oxuyub. Kitabda bu iki dövr arasında baş verənlərin səbəbləri göstərilmirdi. Mən Həvarilərin İşləri kitabını açıb ona verilmiş Məsihin Paula necə görünməsindən danışdım. Tələbə anladı ki, Paulun qəfil dəyişilməsinin məntiqli səbəbəi məhz budur. Bu gənc üçün tapmacanın gizli qalan hissəsi öz açıqlamasını tapdı. Çox keçmədi ki, o, Məsihi qəbul etdi.

Kvins ilahiyyat kollecinin keçmiş direktoru Elias Endryus izah edir ki:

«Fəriseylərin fəriseyi» olan şəxsin bu cür radikal-casına dönüşü bu imanın həqiqiliyinə və gücünə olan ən kəsərli dəlildir. Eyni zamanda İsa Məsihin Şəxsiyyətinə verilən ən böyük dəyərdir. [144]

Aberdin universitetinin professoru Arçibald Makbrayd Paul haqqında belə yazır: «İsgəndər və Napoleonun nayiliyyətləri onun nailiyyətləri ilə müqayisədə çox tutqun görünür». [145] İsgəndəriyyə Kliment həvari məbədinin alimi qeyd edir ki, Paul «yeddi dəfə zindana düşüb; Şəqrdə və Qərbdə Müjdəni təbliğ edib; Qərbin sərhədlərində çətin və hakimiyyətin əli ilə şəhid olub». [146]

Paul dönə-dönə deyirdi ki, ölüldən dirilən Məsih onun həyatını kökündən dəyişib. O, Məsihin ölüldən dirilməsinə o qədər əmin idi ki, bu imanına görə, hətta, canından belə keçdi.

Oksfordun iki ali savadlı dostu sayılan — yazıçı Cilbert Ueyst və dövlət məmuru cənab Corc Littlton — məsihçi təliminin əsaslarını sarsıtmaq fikrinə düşdülər. Uest dirilmənin mümkünsüzlüyünü, Littlton isə Tarşlı Şaulun Məsihlə heç bir əlaqəsinin olmadığını sübut et-

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Paul öz dövründə insanların tanıdığı görkəmli şəxsiyyət idi. Bu gün məşhur insan məsihçi olarsa, insanların buna necə münasibət göstərəcək? Məşhur məsihçilər həyat tərzlərinə görə məsuliyyət daşıyırlarmı?

məyə çalışırdılar. Hər ikisi ziddiyyətli nəticə əldə etdi və İsanın sadıq davamçılarına çevrildilər. Cənab Littleton yazır: «Təkcə mömin Paulun iman etməsi və həvariliyi məsihçiliyin ilahi vəhy olduğuna tutarlı sübut kimi qiymətləndirilə bilər». [147] O, belə bir nəticəyə gəlir ki, Paulun Məsihə iman etməsi, Onun uğrunda iyirmi beş illik əzab-əziyyəti və xidməti real idi. Çünki hər şey — nə edirdisə, qəfil baş verən dəyişiklikdən irəli gəlirdi. Bir halda ki, onun imanı həqiqət idi, demək, İsa Məsih ölümlərdən dirilmişdi. Çünki onun etdiyi hər şey ölümlərdən dirilmiş Məsihi gördüyünə şəhadətçilik edirdi.

Onuncu fəsil

SALEH İNSAN ÖLÜLƏRDƏN DİRİLƏ BİLƏRMİ?

Uruqvay universitetində olarkən tələbələrədən biri məndən soruşdu: «Makdaul müəllim, məsihçiliyi təkzib etmək üçün nə əcəb səbəb tapa bilməmişiniz?»

«Çox sadə bir səbəbə görə» — deyə mən cavab vermişdim. — «İsa Məsihin ölülərdən dirilməsi faktının tarixi cəhətdən real olmadığını heç cürə sübut edə bilmədim».

Mən bu mözunun əsaslı tədqiqatına 700 saatdan çox vaxt sərf etdim. Özlüyümdə belə bir nəticəyə gəldim ki, İsa Məsihin ölülərdən dirilməsi bəşəriyyətin tarixində ya günahlı, biabırçı və dəşhətli bir yalan, ya da ki, tarix üçün çox mühüm bir faktdır.

Dirilmə belə bir nəticə hasil edir ki, həqiqətənmi məsihçilik fəlsəfi əhəmiyyətə malikdir və bunun tarixlə nə əlaqəsi var. Məsihçiliyin tarixi əsasları varmı? Dirilməyə inanmanız üçün sizin kifayət qədər dəlilləriniz varmı?

Bu məsələ ilə bağlı iddia edilən bir neçə problemə nəzər salaq: Nazaretli İsa, yəhudilərin Müqəddəs Kitabın-

da vəd olunmuş Peyğəmbər, Özünü Məsih adlandıran bir kəs, həbs olunaraq siyasi cinayətkar kimi mühakimə olunur və çarmıxa çəkilir. Ölümündən və dəfn olunan-

İsa Məsihin ölülərdən dirilməsi bəşəriyyətin tarixində ya günahlı, biabırçı və dəşhətli bir yalan, ya da ki, tarix üçün çox mühüm bir faktdır.

dan üç gün sonra bir neçə qadın Onun qəbrini ziyarətə gəldikləri vaxt cəsədi yerində tapmırlar. Məsihin şagirdləri bəyan edirdilər ki, Allah Onu ölülərdən diriltmiş və

göylərə çəkilməmişdən öncə bir neçə dəfə diri olaraq onlara görünmüşdü.

Bu əsasla da məsihçilik bütün Roma imperiyasına yayılmış və son dövrlərdə dünyanın hər yerinə öz təsirini göstərməkdədir.

Əsas məqam da elə budur: dirilmənin yeri var idimi?

İsanın ölümü və dəfni

İsa Məsihi ölümə məhkum edəndə, Roma adət-ənənəsinə uyğun olaraq Onun paltarını soyundurmuş və çarmıxdan öncə qamçılamışdılar.

Mayami universitetinin həkimlik, İngiltərənin Bristol universitetinin mühəndislik diplomunu almış Aleksandr Meterell romalılar tərəfindən Məsihin qamçılanmasını dərinlən araşdırmışdır. O, bunun necə baş verdiyini izah edir:

Əsgərlər ucluğunda metal kürəcik olan dəridən hörülmüş qamçıdan istifadə edirdilər. Qamçı ilə bədənə vuranda

bu kürəciklər bədəni zədələyir və təkrar ikinci dəfə vuran-
da açıq yaralarda qançıra dönürdü. Qamçılara həmçinin bə-
dənə batırmaq üçün sümük qırıntıları da hörülürdü.

Adətən, qamçılanan adamın kürəyi dərin yaralarla ört-
ülürdü. Adam kürəyindən tutmuş qurşağacan və baldıra
kimi qamçılanırdı. Bu, dəhşətli idi.

Romasayağı qamçılamanı tədqiq edən bir həkim qeyd
edirdi ki: «Əgər qamçılama uzun müddət davam edirdisə,
əzələlər zədələnir və bədənin əti parça-parça sallanırdı».
III əsrin tarixçisi Evseney qamçılamanı bu cür təsvir edir:
«əzabkeşin bütün damarları açılır, əzələsi, vətərləri və
daxili orqanları görünürdü».

Bizə yaxşı məlumdur ki, çarmıxa qədər qamçılanma-
dan ölən insanlar çox olub. Hər halda qurban dəhşətli ağ-
rıdan əzab çəkməli və şok keçirtməli idi. [148]

Əgər qamçılamanın amansızlığına, həm də sonrakı
çarmıxa çəkilməyə nəzər salsaq, onda İsanın ölümünü
təsdiqini tapmış tarixi fakt
kimi dəyərləndirmək olar.
Hətta 1990-cı illərin or-
talarında kifayət qədər
məşhur olan radikal «İsa
haqqında Seminar» təli-
minin ardıcılıları da Onun
ölümünü etiraf edirdilər.
Elə bu səbəbdən də Con
Dominik Krosen deyir ki,
İsanın çarmıxdakı ölümü «təsdiqini tapmış tarixi fakt kimi
heç bir şübhə doğurmur». [149]

Bəs siz nə düşünürsünüz?

*Siz İsa Məsihin ölümü və diril-
məsi haqqında filmlərə baxmı-
sınız mı, məsələn «Məsihin iz-
tirabları»? Onun əzablarını və
çarmıxa çəkilməsini görəndə nə
düşündünüz? Necə fikirləşirsi-
niz, O, bunlara layiq idimi?*

Yəhudi dəfn adət-ənənəsinə görə İsanın cəsədi kətan kəfənə bükülmüşdü. Kəfənləməmişdən qabaq cəsədi 45 kq ətirli kirşanlarla ətirləyirdilər. Bu isə yapışqanlıq yaradırdı (bax. Yəhya 19:39). Sonra cəsədi qayada oyulmuş qəbrə qoyur və girişini iki ton ağırlığında böyük bir daşla örtürdülər. Bu daşı isə yalnız xüsusi ling vasitəsilə tərpətmək mümkün idi (bax. Matta 27:60).

Qəbri xüsusi təlim keçmiş roma əsgərləri qoruyurdu. Bu insanlar cəzalandırılmaqdan elə qorxurdular ki, «öz vəzifələrini layiqincə yerinə yetirməyə çalışırdılar. Xüsusilə də gecə vaxtlarında ayıq-sayıq olurdular». [150] Qəbri roma möhürü ilə möhürlənmişdilər. Bu da onun əhəmiyyətini artırırdı. [151] Möhür amansızlığın qarşısını almaq üçün nəzərdə tutulmuşdu. Kim ki, daşı girişdən tərpətmək fikrinə düşsəydi, möhürü pozmuş olur və Roma qanunlarına görə böyük məsuliyyətə cəlb olunurdu.

Lakin mühafizəçilərə və möhürə baxmayaraq, qəbir boş idi.

Boş qəbir

İsanın davamçıları bəyan edirdilər ki, O, ölülərdən dirilib. Onlar deyirdilər ki, İsa qırx gün ərzində «inandırıcı dəlillərlə» onlara görünmüşdü (məsələn, bax. Həvarilərin İşləri 1:3). Həvari Paul qeyd edir ki, İsa bir dəfə 500-dən artıq davamçısına görünmüşdü. Və əlavə edir ki, onlardan bəziləri bugünədək sağdılar və onun sözünü təsdiqləyə bilərlər (bax. 1 Korinflilərə 15:3–8).

Kenterberskinin arxiyepiskomu Artur Maykl Remsi yazır: «Mən dirilməyə ona görə inanıram ki, əgər o ol-

masaydı, bir çox faktlar təsdiqini itirərdi». [152] Boş qəbir «kifayət qədər məşhur faktdır ki, onu təkzib edəsən». [153] Alman ilahiyyatçısı Pol Altaxaus qeyd edir ki, dirilmə haqqında iddiyaya «əgər boş qəbir faktı olmasaydı, Yerusəlimdə buna nəinki bir gün, heç bir saat ərzində belə inanmazdılar». [154]

Pol L. Mayer belə bir nəticəyə gəlir ki:

Əgər bütün dəlilləri diqqətlə və dərinlən araşdırmaq lazım gəlsəydi, onda tarixi qaydalara əsasən belə bir nəticəyə gəlmək olardı ki, İsanın dəfn olunduğu qəbir Pasxa gününün elə birinci səhərində həqiqətən boş idi. Nə bir tarixi ədəbiyyatda, nə epigraflarda, nə də ki, arxeologiyada bu faktı təkzib edən heç nə yoxdur. [155]

Boş qəbri necə izah edə bilərik?

Tutarlı tarixi dəlillərə əsaslanaraq məsihçilər inanırlar ki, İsa Allahın fəvqəl-təbii qüdrəti sayəsində real vaxt və yerdə cismən ölümlərdən dirilmişdir. Ola bilər ki, bu fakta inanmaq çətindir, lakin inanmamaq daha böyük və ciddi problemlər yaradır.

Dirilmədən sonra qəbrin hansı vəziyyətdə olduğunu nəzərə almaq vacibdir. Roma möhürü sındırılmışdı. Bu isə o deməkdir ki, möhürü sındırmanın cəzası çarmıxa çəkilməkdir. Qəbir daşı sadəcə yerindən tərpə-

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Elə bir hadisə ilə rastlaşmışınız ki, sizdən başqa daha bir qrup bu hadisədə iştirak etsin? Baş verən hadisələr haqqında danışılanlar eyni olubmu? İnsanların bir hadisə haqqında danışdıqlarının fərqli olmasının səbəbi nədir?

dilməmişdir. O, sanki kimsə tərəfindən götürülüb başqa yerə qoyulmuşdu. [156] Keşikçilər qaçmışdı. Şərqi Roma imperiyasının imperatoru Yustinian öz kodeksində 49:16 on səkkiz cinayətə görə keşikçilərin cəzalandırılmalı olduğunu qeyd edir. Sadalanan on səkkiz cinayət arasında postu öz başına tərk etmə və yuxulama da var.

Qadınlar gəldikdə qəbrin boş olduğunu gördülər. Onlar qorxdular və bu haqda şagirdlərə danışmaq üçün qaçdılar. Peter və Yəhya qəbirə doğru qaçdılar. Yəhya birinci çatsa da, içəri girmədi. O, qəbrin içinə baxıb kəfəni boş gördü. İsa yeni həyat üçün sanki Öz məzar geyimlərinin arasından sivişib keçmişdi. Açıq etiraf edək ki, bütün bunları görənlər hər kəs iman edər.

Dirilmənin alternativ nəzəriyyəsi

Bir çox insanlar dirilməni izah etmək üçün alternativ nəzəriyyədən istifadə edirlər. Lakin onlar məsihçilərin bəyanatları ilə müqayisədə məntiqsiz və qeyri-təbiidir. Bu cür bəyanatların əsassız olması insanları dirilməyə inanmağa təlqin edir.

Yalnız qəbir?

Kirsopp Leykin təklif etdiyi nəzəriyyədə vurğulanır ki, həmin səhər qadınlar yalnız qəbrə girmişdilər. Onda belə çıxır ki, onların dediklərinə əmin olmaq üçün şagirdlər də səhv qəbrin yanına gəlmişdilər. Lakin əminik ki, cəsədin oğurlanmaması üçün qəbrin yanında roma keşikçilərinin olmasını xahiş edən yəhudi hakimiyyəti yeri səhv sala bilməzdi. Roma keşikçiləri xahiş olunduğu kimi həmin

qəbri qoruyurdular. Əgər şagirdlər qəbri səhv salsaydı, onda yəhudi hakimiyyəti doğru məzarın yerini göstərərək cəsədi üzə çıxarar və bunula da dirilmə haqqında şayiələr son qoyardı.

Hallyusinasiya?

Dirilməni izah edən daha bir nəzəriyyədə yazılır ki, İsa Məsihin dirilmədən sonra şagirdlərə görünməsi sadəcə insan təfəkkürünün məhsulu və ya hallyusinasiyadır. Bu nəzəriyyə hallyunasiyanı izah edən psixoloji qanunlara ziddir. Qırx gün ərzində beş yüz insanda hallyusinasiyanın davam etməsi qeyri-mümkündür. Hallyunasiya nəzəriyyəsi nə tarixə, nə də həvarilərin əqli vəziyyətinə uyğundur.

Tutarlı tarixi dəlillərə əsaslanaraq məsihçilər inanırlar ki, İsa Allahın fəvqəl-təbii qüdrəti sayəsində real vaxt və yerdə cismən ölüldəndən dirilmişdir. Ola bilər ki, bu fakta inanmaq çətindir, lakin inanmamaq daha böyük və ciddi problemlər yaradır.

Bəs, İsanın cəsədi harada idi və məsihçiliyin əleyhdarları onu niyə təqdim etmədilər?

Özündən getmə?

XIX əsrin alman rəşionalist pastoru Karl Venturini qəşş etmə haqqında nəzəriyyə irəli sürmüşdür. Bu nəzəriyyə bir neçə əsr əvvəl irəli sürülsə də ona indi də müraciət olunur. Nəzəriyyə təsdiqləyir ki, İsa əslində ölməmişdir. O, sadəcə çox qan itirdiyindən zəifləmiş və özündən getmişdi. Hamı Onu ölmüş zənn etmişdi. Lakin sonra O ayılmışdır. Şagirdlər isə Onun dirildiyini düşünürdülər.

Dirilməyə inanmayan alman ilahiyyatçısı Devid Fridrix Ştrauss İsa Məsihin huşunu itirməsini və sonra ayılmasını inkar edir:

Mümkün deyil ki, yarımcan halda dəfn olunan, zəif, yaralarının sarınmasına, müalicəyə, dəstəyə, mərhəmətə ehtiyac duyan, hələ də əzab çəkən bir insan ölümün Qalibi və həyatın Sahibi kimi qəbirdən qalxaraq şagirdlərinə görünsün, eləcə də onların sonrakı xidmətlərinə böyük təsir göstərmiş olsun. Bu cür dirilmə onların həyatına və ölümünə mənfi təsir edəcəkdi. Ən yaxşı halda onlar bu haqda məyusluqla danışacaqdılar. Lakin bu, onların kədərini entuziazma, İsaya olan hörmətlərini isə səcdəyə çevirməyəcəkdi. [\[157\]](#)

Cəsəd oğurlanmışdı?

Daha bir nəzəriyyə təsdiq edir ki, keşikçilər yatdığı zaman şagirdləri İsanın cəsədini oğurlamışdılar. Bu nəzəriyyəyə qarşı ən tutarlı dəlil — şagirdlərin qorxaqlığı və ruh düşkünlüyüdür. Düşünə bilərikmi ki, birdən-birə şagirdlər cəsarətləndilər və qəbrin yanında əli silahlı keşikçilərin olmasına baxmayaraq, cəsədi oğurladılar? Bu iş əl atmaq üçün onların belə bir halı yox idi.

İsa Məsihin cəsədinin oğurlanmasının mümkünlüyünü araşdıran C. N. D. Anderson qeyd edir:

Bu fikir bizim şagirdlər haqqında bilgilərimizə — onların etik təlimi, həyat prinsipləri, təqiblər və əzab-əziyyətlər qarşısında mətanətliklərinə ziddir. Həm də bu

fikir, inkar edilmiş və məyus qaçaqların heç nəyin sındıra bilmədiyi şahidlərə çevrilməsini izah edə bilməz. [158]

Cəsədi hakimiyyət gizlətməmişdi?

Daha bir nəzəriyyə roma və ya yəhudi hakimiyyətinin Məsihin cəsədini qəbirdən götürdüyünü deyir. Bu nəzəriyyə şagirdlərin cəsədi oğurlaması fikrindən daha məntiqli görünür. Əgər cəsəd hakimiyyətdə olsaydı və onlar onun harada olduğunu

bilsəydi, onda cəsədi üzə çıxararaq, şagirdlərin Yerusəlimdə dirilmə haqqında təbliğlərinin qarşısını almamalarının səbəbi nə idi? Həqiqətən də cəsəd hakimiyyətdə olsaydı, nə

Həqiqətən də cəsəd hakimiyyətdə olsaydı, nə üçün onu hara qoyduqlarını demədilər? Onların cəsədi arabaya qoyaraq Yerusəlimin küçələrində nümayiş etdirməmələrinin səbəbi nə idi?

üçün onu hara qoyduqlarını demədilər? Onların cəsədi arabaya qoyaraq Yerusəlimin küçələrində nümayiş etdirməmələrinin səbəbi nə idi? Bu ki, məsihçiliyi kökündən məhv edərdi. Doktor Con Uorvik Montqomeri qeyd edir:

İlk məsihçilərin belə bir şey uydurmaları və İsa Məsihin cəsədini göstərərək onların təbliğlərini asanlıqla ifşa edən insanlar qarşısında müjdələmələri inandırıcı ola bilməz. [159]

Cəsəd təkrar dəfn olunmuşdu?

Cefri Cey Louder «Boş qəbir» kitabında maraqlı ehtimal irəli sürür. Yəni İsa Məsihin cəsədini cümə günü

axşam Arimateyalı Yusifə məxsus qəbirdə, daha sonra isə digər qəbirə aparılaraq dəfn olunmuşdu. [160] İsa Məsihin qəbri Onun dirildiyinə görə deyil, başqa qəbirdə dəfn olunması səbəbindən boş idi. Buna görə də şagirdlər Onun dirildiyini səhvən zənn etmişdilər. Bu ehtimal internetdə kifayət qədər yayımlanıb.

«Təkrar dəfn olunma» ehtimalı qədim Fələstində bunun adi hal olması faktı ilə təsdiqlənir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, yəhudilərdə təkrar dəfn olunma adəti irəli sürülən nəzəriyyədə vurğulanan prinsipə uyğun deyildi. Yəhudilərdə cəsədi bir illik dəfn edirdilər. Sonra yalnız sümüklər qaldıqda, onları ossuarilərə, yəni sümüklər saxlanılan xüsusi otaqlara qoyurdular.

İsa Məsihin cəsədinin təkrar dəfn olunması ehtimalı nə Müqəddəs Yazılarda, nə də tarixi mənbələrdə təsdiqlənir. Əhdi-Cədidin Müjdələrində İsanın cəsədinin təkrar dəfn olunması barədə heç nə yazılmayıb. Mark 16:6-da qəbrin yanında duran bir gəncin «O, dirilmişdir! Burada yoxdur!» deməsi bu ehtimalı inkar edir.

Lakin cəsədin təkrar dəfn olunması ilə bağlı daha vacib problem mövcuddur. Doktor Maykl Laykon qeyd edir:

Ən yaxşı halda, cəsədin təkrar dəfn olunma ehtimalı doğru olsaydı, bu, yalnız boş qəbirlə izah oluna bilər. Maraqlısı ondadır ki, boş qəbir, Yəhya istisna olunmaqla, şagirdləri Məsihin ölüldən dirilməsinə inandırمامışdı. Onları inandıran İsa Məsihin onlara görünməsi idi. Bu isə cəsədin təkrar dəfn olunması ehtimalı ilə izah oluna bilməz. [161]

Əgər İsanın cəsədi təkrar dəfn olunsaydı, onda şagirdlər Onun dirilməsini elan edəndə nə üçün bu barədə bilən kimsə cəsədin yerini göstərmədi? Hökumətin cəsədi tapıb məsihçilik hərəkatının qarşısını almamasının səbəbi nə idi? Bəziləri düşünürlər ki, İsanın cəsədi tanınmaz hala düşmüşdü. Lakin Fələstində olan iqlimi nəzərə alsaq, cəsədin uzun müddət tanınması mümkündür. [\[162\]](#)

Bəs siz nə düşünürsünüz?

İsa Məsihin dirilməsinə aid daha real səbəblər göstərə bilərsinizmi? Onlardan biri bizə məlum olan faktlardan əlavə dirilmə faktını daha yaxşı izah edə bilərmi?

Misteriyaya bənzərlik?

«Məsihçilikdə original heç nə yoxdur» — müasir tənqidçilərin arasında geniş yayılmış fikirdir. XIX–XX əsirlərdə əksər alimlər məsihçiliyin əsasının yunan-roma misteriyalarını təqlid etdiyinə inanırdılar. İsa Məsih onlar üçün ənənəyə görə Osiris, Mitra, Adonis və Dionis kimi növbəti «ölən və dirilən» allah idi. Bu nəzəriyyənin İnternetdə və ədəbiyyatlarda geniş yayılmasına baxmayaraq, müasir alimlər onu rədd edirlər.

İlk baxışda İsa Məsihin tarixi ilə misteriyalar arasında uyğunluq təəccüblü görünə də, dərinlən araşdırılma aparılsa, fərq aydın görünəcək. Məsələn, çoxları Osirisin qədim Misirdə ölən və dirilən allah olduğunu düşünürlər. Mifə əsasən Osiris Set tərəfindən öldürülmüş, İsida tərəfindən yenidən dirilmişdir. Lakin dirildikdən sonra dünyaya qayıtmaq əvəzinə Osiris o biri dünyanın padşahına çevrildi. Təbii ki, bu miflə İsa Məsihin tarixi dirilməsi

arasında uyğunluq mövcud deyil. Bu səbəbdən «İsa Məsih haqqında əfsanə» kitabının müəllifləri Pol Rodes Eddi və Qreq Boyd nəticəyə gəlirlər ki «məsihçiliklə mistik dinlər arasında ciddi fərqlər daha çoxdur, nəinki oxşarlıqlar. İlk məsihçiliklə mistik dinlər arasında uyğun terminlərin mövcud olmasına baxmayaraq, anlayışlar müxtəlifdir». [163]

Daha bir faktı da qeyd edək ki, İsanın tarixinə fərqli olaraq mistik dinlərin təsdiqlənməsi yoxdur. Nazaretli İsa yeyir, yatır, möcüzə göstərir, ölüb və dirilmişdir. Bu, etibarlı tarixi mənbələrlə təsdiqlənir. Mistik dinlərin ölənlər və dirilən allahları — hər il fəsil dəyişən zaman təkrar meydana çıxan əbədi miflərin presonajları idi.

Bu yaxınlarda Lunda universitetinin professoru T. N. D. Mettinger ölənlər və dirilən allahlar haqqında elmi əsər yazıb. «Dirilmənin sirri» kitabında Mettinger qədim dünya tarixində miflərdə ölənlər və dirilən allahların mövcudluğunu təsdiqləyir. Lakin onun gəldiyi nəticələr «məsihçilik bu miflərdən biridir» fikrini sanki dəfn edir:

Bildiyimə görə İsa Məsihin ölümünün və dirilməsinin mifoloji təsvirinə aid heç bir dəlil yoxdur. Əgər yəhudilərin dirilmə haqqında inanclarını dərinlən araşdırsaq, İsa Məsihin ölməsi və dirilməsi inam dinlərin tarixində nadir haldır. Beləliklə, tapmaca hələ də müəmmalı olaraq qalır. [164]

Dirilməyə dair sübutlar

Oksford universitetində müasir tarix kafedrasının müdiri və üç hissəli «Roma tarixi» əsərinin müəllifi pro-

fessor Tomas Arnold tarixi faktları təsdiqləmək üçün şəhadətlərdən necə istifadə olunmasını yaxşı bilir. O qeyd edir:

Mən uzun illərdir ki, müxtəlif dövrlərin tarixini araşdırıram. Tarixi yazanların şəhadətlərini tədqiq və mülahizə etməyə vərmişəm. Tarixdə Allahın bizə verdiyi böyük əlamət — İsa Məsihin ölümü və ölüldən dirilməsi kimi müxtəlif çoxlu sayda şəhadətlərlə daha aydın şəkildə təsdiq olunan bahqa bir fakt mənə məlum deyil. [\[165\]](#)

İnglis alimi, Kembric universitetinin ilahiyyat professoru Bruk Foss Uestkott deyir:

Bütün şəhadətləri nəzərə alsaq, İsa Məsihin dirilməsi faktı kimi daha yaxşı təsdiqlənən heç bir tarixi hadisəni mövcud olmadığını əminliklə deyə bilərik. Yalnız əvvəlcədən bu faktı təkzib edən onu yalan hesab edə bilər. [\[166\]](#)

Doktor Uilyam Leyn Kreyq qeyd edir ki: «əgər siz tarixi sübutların standart qaydalarından istifadə edirsinizsə, onda ən yaxşı izahat — Allahın İsa Məsihi ölüldən diriltməsi faktıdır». [\[167\]](#)

Saymon Qrinlif Amerikanın ən yaxşı hüquqşünaslarından biridir. O, Harvard universitetində qanunun müdafiəsi üzrə məşhur professor idi və həmin universitetin dekanı Castin Cozef Storini əvəz etmişdi. Qrinlif Harvard universitetində qanunun müdafiəsi üzrə professor olanda, həvarilərin Məsihin dirilməsi haqqındakı şəhadətlərinin hüquqi dəyərini izah edən kitab yazmışdır. O qeyd edir ki, «həvarilər Məsihin ölüldən dirildiyini və bunu

təsdiqləyən digər faktların olduğunu bilməsəydilər, müjdə barədə danışa bilməzdilər». [168] Qrinlif Məsihin dirilməsinin məhkəmələrdə istifadə olunan və hüquqi qanunlara əsasən tarixdə daha çox sübut olunmuş hadisə olduğu qənaətinə gəlir.

Cənab Layonel Lakhi dünyada ən yaxşı vəkil hesab olunur. O, 245 qatilin əfvinə nail olmuşdur. Bu istedadlı hüquqşünas İsa Məsihin dirilməsi ilə bağlı tarixi faktları dərinlən araşdıraraq nəticəyə gəlir ki: «İsa Məsihin dirilməsi ilə bağlı tutarlı dəlillərin sayı o qədər çoxdur

ki, onlar şübhə üçün yer qoymur desəm, təbii ki, yanılmaram». [169]

Başqa bir britaniyalı hüquqşünas Frenk Morison dirilmə faktını təkzib etməyə çalışmışdı.

Həvarilər Məsihin ölülərdən dirildiyini və bunu təsdiqləyən digər faktların olduğunu bilməsəydilər, müjdə barədə danışa bilməzdilər.

O, hesab edirdi ki, İsa Məsihin həyat tərzini ən nümunəvi həyat tərzlərdən biri olub. Lakin söhbət dirilmə haqqında getdikdə, o, bunun mif olduğunu zənn edirdi. O, İsa Məsihin həyatının son günlərini təsvir etməyi planlaşdırırdı. Təbii ki, dirilməni də inkar etmək fikrində idi. O, qərara gəldi ki, bu hadisəyə ən düzgün yanaşma onu istisna etməkdir. Lakin faktlara hüquşünas mövqeyindən yanaşdıqda, o mövqeyini dəyişməyə məcbur oldu. Dirilməni inkar etmək əvəzinə o, «Daşı kim yuvarlamışdı?» adlı bestseller yazdı. O, kitabın ilk fəslini belə adlandırır «İstənmədən yazılan kitab». Digər fəsillərdə isə İsa Məsihin dirilməsini təsdiqləyən dəlillərin dəyərini müdafiə edir. [170]

Corc Eldon Ledd nəticə çıxarır: «Bu tarixi faktların ən ağlabatan izahı — Allahın fiziki olaraq Məsihi diriltməsidir». [171] Bu gün İsa Məsihə iman edən hər kəs ilk məsihçilər kimi əmin olmalıdır ki, onların imanı mif və əfsanəyə deyil, boş qəbir və dirilmiş Məsih haqqında sübut olunmuş tarixi faktlara əsaslanır. Liberti universitetinin fəlsəfə və ilahiyyat fakültəsinin dekanı görkəmli professor Heri Habermas məşhur atesit-filosofu Entoni Flyu ilə «İsa Məsih ölülərdən dirilmişdirmi?» mövzusunda mübahisə edirdi. Bu mübahisəyə son qoymaq üçün müraciət etdikləri hakim nəticə çıxarır:

Baxmayaraq ki, tarixi dəlillər nöqsansız deyil, lakin onlar İsa Məsihin ölülərdən dirilməsini təsdiqləmək üçün kifayət qədər etibarlıdır. Habermas dirilmənin tarixiliyini təsdiqləmək üçün doğrudan da «həqiqətə uyğun dəlillər» təqdim edir. Bu dəlilləri inkar edən heç bir maddi sübut yoxdur. [172]

Ən vacibi hər bir imanlının ölülərdən dirilmiş İsa Məsihin qüdrətini bu gün öz həyatında hiss etməsidir. Hər şeydən öncə o, bütün günahlarının bağışlandığına əmin ola bilər (bax. Luka 24:46–47; 1 Korinfilərə 15:3). İkincisi isə, əmin olmalıdır ki, onu əbədi həyat gözləyir və o, artıq ölülərdən dirilmişdir (bax. 1 Korinfilərə 15:19–26). Üçüncüsü isə, o, mənasız və boş

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Bu gün İsa Məsihin 2 000 il öncə ölülərdən dirilməsi faktı sizin üçün önəmlidirmi? Əgər belədirsə, səbəb nədir?

həyatdan azad olub Məsihdə yeni məxluqa çevrilə bilər (bax. Yəhya 10:10; 2 Korinflilərə 5:17).

Sizin qərarınız nədir? Boş qəbir haqqında nə düşünürsünüz? İngiltərə ali məhkəmənin keçmiş hakimi cənab Darlinq məhkəmə mövqeyindən dəlilləri araşdıraraq nəticəyə gəldi ki, «danılmaz, müsbət və mənfi, faktiki və dolayı şəhadətlər o qədərdir ki, dirilmənin həqiqət olduğunu heç bir dərrakəli hakim inkar edə bilməz». [\[173\]](#)

On birinci fəsil

HƏQİQİ MƏSİH NECƏ OLMALIDIR?

İnsanlar İsa Məsihin bəyanatlarını təsdiqləyəndə ki, O Allahın Oğlu Məsihdir çox vaxt vacib bir məqamı da vurğulayırlar: qədim peyğəmbərlərin söylədikləri bir çox peyğəmbərliklə Onun həyatında icra olunub. Mən bəhs etdiyimiz fəsildə bu heyranedici faktı araşdıracağam.

İsa Məsih Öz iddialarını təsdiqində daima Əhdi-Ətiqin peyğəmbərliklərinə əsaslanır. Qalatiyalılara məktubda deyilir ki: «Lakin vaxt tamam olanda Allah qadıncından, Qanun altında doğulan Öz Oğlunu göndərdi...» (Qalatiyalılara 4:4). Bu ayədə biz İsa Məsihin həyatında icra olunan peyğəmbərliyi görürük. «Sonra Musa ilə bütün peyğəmbərlərdən başlayaraq Müqəddəs Yazıların hamısında Özü haqqında olanları onlara izah etdi» (Luka 24:27). Məsih dedi: «Sizinlə birgə olarkən söylədiyim sözlər bunlardır: Musanın Qanununda, Peyğəmbərlərin kitabında və Zəburda Mənim haqqımda yazılanların yerinə yetirilməsi lazımdır» (Luka 24:44). O, əlavə etdi: «Əgər siz Musaya inansaydınız, Mənə də inanardınız, çünki o, Mənim barəmdə yazıb» (Yəhya 5:46). «Atanız İbrahim

Mənim günümü görəcəyi üçün şad oldu, görüb sevindi» (Yəhya 8:56).

Həvarilər və Əhdi-Cədidin müəllifləri icra olunmuş peyğəmbərliklərə istinad edərək İsanın Allahın Oğlu, Xilaskar və vəd olunmuş Məsih olduğunu təsdiqləyirlər. «Amma Allah peyğəmbərlərin dili ilə Öz Məsihinin əzab çəkməsi barədə əvvəlcədən bəyan etdiyini yerinə yetirdi» (Həvarilərin İşləri 3:18). «Paul adətinə görə

Yəhudilərin yanına gedib üç Şənbə dalbadal onlarla Müqəddəs Yazılar üstündə mübahisə etdi, şərh və sübut göstərdi ki, Məsihin əzab çəkərək ölüb ölümlər arasından dirilməsi lazım idi və dedi: «Sizə elan etməkdə olduğum bu İsa Məsihdir»»

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Necə fikirləşirsiniz, peyğəmbərliklə gələcəyi xəbər vermə arasındakı fərq nədir? Sizin həyatınızda əvvəlcədən deyilmiş nəşə baş veribmi? Sizcə bu, İsa Məsihin həyatında icra olunan peyğəmbərliklərdən nə ilə fərqlənir?

(Həvarilərin İşləri 17:2–3). «Özümün də qəbul etdiyim bu ən əhəmiyyətli təlimi sizə çatdırdım: Müqəddəs Yazılara uyğun olaraq Məsih günahlarımız üçün öldü, dəfn olundu və Müqəddəs Yazılara uyğun olaraq, üçüncü gün dirildi» (1 Korinfilərə 15:3–4).

Əhdi-Ətiqdə Məsih haqqında altmış əsas peyğəmbərlik mövcuddur. Təxminən iki yüz yetmiş peyğəmbərlik daha az əhəmiyyətlidir. Bütün bunların hamısı bir Şəxsiyyətdə — İsa Məsihdə icra olundu. Bütün peyğəmbərlikləri Məsihdə necə icra olunmasını araşdırmaq olduqca faydalıdır. İndi isə icazənizlə bunları izah edirəm. Çox güman ki, siz adınızın mənasının və yaşadığınız ünvanın vacibliyinə

əhəmiyyət verməmisiniz. Lakin bu amillər sizi kainatda yaşayan milyonlarla insanlardan fərqləndirən başlıca xüsusiyyətlərdir.

Tarixi ünvan

Allah tarixdə Oğlu Məsihin və bəşəriyyətin Xilas-karının ünvanını keçmişdə, indi və gələcəkdə yaşayan bütün insanlardan fərqləndirmək üçün öncədən təyin etdi. Bu ünvan haqqında təfəsilatı ilə 1 000 il ərzində yazılmış və özündə Məsihin gəlişi haqqında 300-dən çox məlumat saxlayan Əhdi-Ətiq sənədlərində yazılıb. Nəzəriyyəyə əsasən bu məlumatlardan qırx səkkizi bir insanın həyatında icra olunması min ehtimaldan birinin baş verməsinə bərabərdir.

Çox güman ki, bütün bu peyğəmbəliklərin bir insanın həyatında icra olunması ehtimalı daha azdır. Çünki Məsih haqqında peyğəmbərliklər ən azı Onun dövründən 400 il əvvələ təsadüf edir. Belə bir fərziyyə də var ki, bu peyğəmbərliklər Məsihin həyatına uyğunlaşdırılmaq üçün Onun yaşadığı dövrdən sonra uydurularaq yazılmışdır. Bu fərziyyə Əhdi-Ətiqin ibrani dilindən yunan dilinə tərcüməsi olan Septuaqinta (b.e.ə. 200–150-ci illər) haqqında məlumatınız olmadığı halda həqiqətə oxşaya bilər. Bu isə o deməkdir ki, peyğəmbərliklərin yazılması və onların Məsihin həyatında icra olunması arasında iki yüz ilə qədər vaxt mövcud olub.

Şübhəsiz ki, yalnız İsa Məsihə münasib olan tarixi ünvanı qabaqcadan təyin etdi. Təxminən qırx nəfər yəhudi Məsih tituluna iddialı idi. Lakin yalnız İsa Məsih Öz bəyanat-

ları ilə peyğəmbərliklərin həyata keçməsinə təsdiqlədi. Eləcə də yalnız Onun həyatı tərzə bəyanatlarının doğru olduğunu sübut edirdi.

Konkret olaraq O bunu nə ilə təsdiq etdi? Hansı hadisələr Allahın Oğlunun dünyaya gəlməsi haqda xəbər verirdi və Onun həyatına müvafiq idi?

Əvvəlcə biz, Müqəddəs Kitabda Məsih haqqında ilk peyğəmbərliklər qeyd olunan Yaradılış 3:15-ə nəzər salmalıyıq: «Mən sənə qadın arasına, sənə balanla onun övladı arasına düşmənçilik salıram. Bu övlad sənə başından vuracaq, sən də onu dabanından sancacaqsan». Bu peyğəmbərlik bütün Müqəddəs Yazılarda yalnız bir insana aid ola bilər. İsa Məsihdən başqa heç kimi bu «qadının övladı» adlandırmaq olmaz. Tarixdə bütün insanlar kişi istəyindən dünyaya gəldilər. Bu, Müqəddəs Kitabın digər tərcümələrində iblisə qalib gələn «qadın nəslə» kimi yazılır, halbuki Müqəddəs Kitabda nəsil şəcərəsi kişi xətti istiqamətində göstərilir. Bu «qadın nəslə» və ya «qadının övladı» dünyaya gələcək və şeytanın bütün işlərini məhv edəcək («başından vuracaq»).

Yaradılış 9 və 10-cü fəsillərdə Məsih haqqındakı peyğəmbərlikləri daha da dəqiqləşdirir. Nuhun üç oğlu var idi: Sam, Ham və Yafes. Bütün millətlər bu üç insandan törəyib. Lakin Allah bəşəriyyətin üçdə iki hissəsini Məsihin nəslinə aid olmadığını bildirdi. Bu nəsil Samdan gələcəkdi.

Məsihin doğulmasından 2 000 il öncə Xaldeylilərin Ur şəhərindən olan İbrahim adlı bir nəfəri çağırırdı. İbrahimi seçməklə Allah Məsihi onun nəslindən olacağını daha dəqiq göstərdi. Bütün millətlər İbrahim vasitəsilə xeyir-

dua alacaqlar (bax. Yaradılış 12:1–3; 17:1–8; 22:15–18). İbrahimi iki oğlu olanda – İshaq və İsmayıl, — Allah onun nəslindən bir neçəsini istisna etdi və ikinci oğlu İshaqı Məsihin ulu babası kimi seçdi (bax. Yaradılış 17:19–21; 21:12).

İshaqında da Yaqub və Esav adında iki oğlu oldu. Allah Yaqubun nəslini seçdi (bax. Yaradılış 28:1–4; 35:10–12; Saylar 24:17). Yaqubun İsrailin on iki qəbiləsinin törəndiyi on iki oğlu oldu. Sonra Allah digər on bir qəbiləni istisna edərək, Məsihin nəsil şəcərəsi kimi Yahuda qəbiləsini seçdi. Bütün Yahuda qəbiləsindəsə Yessey nəslini seçdi (bax. Yeşaya 11:1–5). Biz imkan dairəsinin nə qədər kiçildiyini müşahidə edirik.

Yesseyin səkkiz oğlu var idi. Allah yeddisini istisna edərək Yesseyin nəslindən oğlu Davudu seçdi (2 Şamuel 7:12–16; Yeremya 23:5). Beləliklə, Məsih qadından doğulmalı, Samın nəslindən, yəhudi millətindən, İshaq oğlu Yaqubun xətti ilə Yəhuda qəbiləsindən, Yesseyin ailəsindən olan Davud nəslində olmalı idi.

Mikeya peyğəmbərin kitabı 5:2-də Allahın bütün şəhərlər içərisində Məsihin doğulması üçün əhalisi min nəfərdən az olan Beytlehemi seçdiyi yazılıb. Sonra ardıcıl olaraq bir neçə peyğəmbərlikdə bu Şəxsiyyətin müvəqqəti hansı şəhərlərdə olacağı göstərilir. Məsələn, Malaki peyğəmbərin kitabı 3:1 və Əhdi-Ətiqin digər dörd ayəsində

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Nə vaxtsa nəsil şəcərənizi araşdırmısınız mı? Öz nəsliniz haqqında maraqlı bir məlumat əldə etmişiniz? Bəs Məsihin şəcərəsi haqqında nə bilirsiniz? Bu şəcərədə maraqlı nə öyrənmisiniz?

Məsihin Yerusəlimdəki məbədin mövcud olduğu vaxt gələcəyi yazılıb (bax. Zəbur 118:26; Daniel 9:26; Zəkəriyyə 11:13; Haqqay 2:7–9). [174] Xatırlasaq ki, b.e. 70-ci illərində məbəd dağıdılmış və hələ də bərpa olunmamışdır, onda bu, çox vacib ayələrdir.

Yeşaya peyğəmbərin kitabında deyilir ki, Məsih bəkirə bir qızdan dünyaya gələcək. İnsanın dünyaya gəlməsində mayalanmanın yoxluğu planlaşdırıla bilməyən və idarə olunmayan bir hadisədir. Yeşaya peyğəmbərin kitabı və Zəburdakı bir neçə peyğəmbərlikdə cəmiyyətin mühiti və Məsihə olan münasibətlər təsvir olunub. Yəni yəhudi xalqı Onu inkar edəcək, qeyri-yəhudilər isə Ona iman gətirəcək (bax. Zəbur 22:8–9; 118:22; Yeşaya 8:14; 49:6; 50:6; 52:13–15). Onun səhrada nida edənin səsi, Rəbbin yolunu hazırlayan elçisi olacaq, yəni vəftizçi Yəhya (Yeşaya 40:3; Malaki 3:1).

Əhdi-Cədidə Mattanın kitabında 27:3–10 Əhdi-Ətiqdəki peyğəmbərliklərə istinad edildiyi və Məsihin

sürətini daha dəqiq göstərtdiyi ayələrə nəzər salaq. Matta Yahuda İskariyotun Məsihi ələ verməsindən sonra baş verən hadisələri təsvir edir. Matta qeyd edir ki, bu hadisələr Əhdi-Ətiqdə öncədən söylənilmişdir (bax. Zəbur 41:9; Zəkəriyyə 11:12–13).

Nəsl şəcərəsinin, doğulacağı yerin, vaxtın, xalqın münasibətinin və Onun ələ verilməsinin, necə öldürülməsinin dəqiq göstərilməsi Onun Allahın Oğlu, bəşəriyyətin Xilaskarı Məsih olduğunu müəyyən etmək üçün kiçik nişanələrdir.

[175] Allah bu ayələrdə vurğulayır ki, Məsih 1) dostu tərəfindən 2) otuz gümüşə 3) ələ veriləcək

və bu pul 4) məbədin döşəməsinə atılacaq. Hadisə daha dəqiq təsvir olunur.

B.e.ə. 1012-ci ilə aid olan peyğəmbərlikdə Məsihin ayaq və əllərinin deşilərək çarmıxa çəkiləcəyi yazılıb (bax. Zəbur 22:7–19; Zəkəriyyə 12:10; Qalatiyalılara 3:13). Bu peyğəmbərlikdən səkkiz yüz il sonra romalılar çarmıxa çəkilməni cəza növü kimi tətbiq etməyə başladılar.

Nəsl şəcərəsinin, doğulacağı yerin, vaxtın, xalqın münasibətinin və Onun ələ verilməsinin, necə öldürülməsinin dəqiq göstərilməsi Onun Allahın Oğlu, bəşəriyyətin Xilaskarı Məsih olduğunu müəyyən etmək üçün kiçik nişanələrdir.

Peyğəmbərliklərin icrası təsadüf idimi?

Tənqidçilər «Əslində siz bu peyğəmbərliklərin Avraam Linkolnin, Ənvər Səadətin, Con F. Kennedinin, Tereza ananın və Billi Qremin həyatında icra olunduğunu sübut edə bilərdiniz» deyə bilərdilər.

Bəli, düşünürəm ki, bir və ya iki peyğəmbərliyin hansısa insana aid olması mümkündür. Lakin altmış əsas və iki yüz yetmiş kiçik peyğəmbərliklərin yalnız bir Şəxsiyyətə müvafiq olduğu dəqiqdir.

Artıq uzun müddətdir ki, «Məsihinin qələbəsi» nəşriyyatı İsa Məsihin həyatında icra olunan Fred Con Meldaunun «Hər iki Əhddə təsvir olunmuş Məsih» adlı kitabında sadalanan peyğəmbərliklərin həyatında heç olmasa yarısının icra olunduğu hər hansı diri və ya ölü şəxsi tapana min dollar məbləğində mükafat verəcəyini vəd edir. Hələ ki, bu mükafata nail olan yoxdur.

Əhdi-Ətiqdəki bütün peyğəmbərliklərin bir insanın həyatında icra olunması mümkün idi mi? Piter Stouner və Robert Nyumen öz «Elm bəyan edir» əsərlərində bunun mümkün olub-olmadığını müəyyənləşdirməyə çalışblar. Amerika elm ictimaiyyətinin nümayəndəsi H. Harold Hartsler həmin kitabın müqəddiməsində yazır:

Amerika elmi–ictimai komitəsi və İcraiyyə şurası tərəfindən «Elm bəyan edir» əlyazması diqqətlə araşdırdıqdan

sonra onun etibarlı və dəqiq elmi dəlillərə əsaslandığını nəticəsinə gəliblər. Riyazi analiz dəqiq ehtimal prinsiplərinə əsaslanır. Və professor Stouner bu prinsiplərin inandırıcı və əsaslı olduğunu qəbul edir. [\[176\]](#)

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Necə fıkrlaşırırsınız, yüz illər öncə söylənilmiş peyğəmbərliklərin bir insanın həyatında icra olunması nə dərəcədə inandırıcıdır? Bütün bu peyğəmbərliklərin İsa Məsihin həyatında icrası necə mümkün olub?

Bu kitabdan peyğəmbərliklərin icra olunmasının təsadüf olmadığını istisna edən daha bir sitat gətirəcəyəm. Stouner deyir ki, bu ehtimal nəzəriyyəsini səkkiz peyğəmbərliyə tətbiq etsək, onda «bu peyğəmbərliklərin bizdən əvvəl yaşayan hər hansı bir insanın həyatında icra olunmasının trilyonda bir halda mümkün olduğu qənaətinə gələrik». [\[177\]](#) Bu nəticə bizə bu halın qeyri-mümkünlüyünü başa düşməyə imkan yaradır. Stouner daha bir misal çəkir:

Məsələn, saysız-hesabsız dolları Texas ştatın hər yerinə altmış santimetr hündürlüyündə düzək. Bir insanın

gözlərini bağlayaq. Ona deyək ki, istədiyi istiqamətə gedərək bu dollarlar içində lazım olan yeganə dolları tapsın. Belə olan halda onun lazım olan dolları tampaq imkanı varmı? Eynilə səkkiz müxtəlif peyğəmbərliyin bizim dövrədək yaşayan hər hansı bir isanın həyatında icra olunması bu pullar içərisində lazım olan dolların tapılması imkanı qədərdir.

Ya bu peyğəmbərliklər həqiqətən Allahdan ilham almış, ya da peyğəmbərlər tərəfindən uydurulmuşdur. Əgər peyğəmbərlər bunları uydursaydı, onda bu peyğəmbərliklərin bir insanın həyatında icra olunması trilyonda bir halda mümkün olardı. Lakin bütün bu peyğəmbərlikləri Məsihin həyatında icra olundu.

Bu səkkiz peyğəmbərliyin bir insanın həyatında icra olunması onların Allahdan ilhamlandığını sübut edir. Və bu, trilyonda bir halın mümkünlüyünü göstərir. [178]

Daha bir etiraz

Bir çoxları İsa Məsihin qəsdən yəhudi peyğəmbərliklərinin icra olunmasına can atdığını iddia edirlər. Əgər biz Məsihin gəlişi ilə bağlı insanın iradəsindən asılı olmayan bir çox detalları xatırlamasaq, bu iddia məntiqli görünə bilər. Məsələn, Məsihin dünyaya gəldiyi məkan. Hirod kahin və qanunşünaslardan Məsihin harada doğulacağını soruşanda, onlar «Yəhudeyanın Bet-Lexem şəhərində» dedilər (Matta 2:5). Təsəvvür edə bilərsiniz ki, Yusiflə Məryəm peyğəmbərlikdə yazılan şəhərə gedəndə, İsa anasının bətnində onu tələsdirərək deyir: «Ana, tələs, yoxsa biz çatdırmayacağıq»?

Bütün bu peyğəmbərliklərin Allah üçün vacib olmasının səbəbi nə idi? Düşünürəm ki, Allah İsa Məsih dünyaya gələndə, Onun bütün mühüm etimadlarının olmasını istəyirdi. Lakin ən mühüm olan budur ki, İsa Məsih bizim həyatlarımızı dəyişmək üçün gəlib.

Peyğəmbərliklərin bir çoxunun həyata keçməsi Məsihin istəyindən asılı deyildi. Məsələn, Onun doğulması; Yəhuda tərəfindən xəyanəti və bu xəyanətin dəyəri; Onun çarmıxdakı dəhşətli ölümü; xalqın münasibəti, üzünə tüpürərək ələ sal-

ması; Onun geyimin cırılmadan bir adama düşməsi üçün püşk atmaları. Bundan əlavə, Məsih Öz iradəsi ilə «qadının övladı» kimi doğula və Özünə Samın, İbrahimin və s. nəsil şəcərəsi seçə bilməzdi. Təəccüblü deyil ki, İsa Məsih və həvariləri Onun Allah Oğlu olması bəyanatını təsdiqləmək üçün peyğəmbərliklərə istinad edirdilər.

Bütün bu peyğəmbərliklərin Allah üçün vacib olmasının səbəbi nə idi? Düşünürəm ki, Allah İsa Məsih dünyaya

gələndə, Onun bütün mühüm etimadlarının olmasını istəyirdi. Lakin ən mühüm olan budur ki, İsa Məsih bizim həyatlarımızı dəyişmək üçün gəlib. Əhdi-Ətiqdə Məsihin gəlişi haqqında yazılan yüz-lərlə peyğəmbərliyə yalnız Onun həyatı mü-

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Bu kitabda göstərilən üç əsas sübutdan — Müqəddəs Kitabın etibarlılığı, Məsihin dirilməsinə dair tarixi şahadətlər və peyğəmbərliklərin icrası — hansını daha inandırıcı hesab edə bilərsiniz?

vafiqdir. Və yalnız O, Onu qəbul edənlər üçün böyük peyğəmbərliklərdə yeni həyat haqqında söylənilən və-

di həyata keçirə bilər: «Mən sizə yeni ürək verəcək, daxilinizə yeni ruh qoyacağam» (Yezekel 36:26). «Deməli, kim Məsihdədirsə, yeni yaradılışdır, köhnə şeylər keçib getdi, təzə şeylər gəldi» (2 Korinflilərə 5:17).

On ikinci fəsil

BAŞQA YOL MÖVCUDDURMU?

Texas universitetində mühazirələr oxuyanda bir tələbə mənə yanaşıb soruşdu: «Nə üçün məhz, İsa Məsih Allaha aparan yeganə yoldur?». Mən, İsa Məsihin Özünü Allaha aparan yeganə yol adlandırıdığını ona izah etdim. Sonra bildirdim ki, biz Müqəddəs Yazıların və həvarilərin şəhadətlərinə tamamilə etibar edə bilərik. Çünki İsa Məsihin Rəbb və Xilaskar olduğunu, Ona imanın həqiqiliyini təsdiqləyən kifayət qədər sübutlar var. Lakin tələbə hələ də anlaya bilmirdi: «Nə üçün yalnız İsa? Məgər Allaha aparan digər yollar mövcud deyilmi?». Bu gənc adam kimi insanlar da qəribədir ki, daima alternativ axtarırlar. «Bəs Budda, Məhəmməd necə olsun? Məgər insan sadəcə dindar kimi yaşaya bilməz? Əgər Allah bu qədər məhəbbətlidirsə, Onun insanları olduqları kimi qəbul etməməsinin səbəbi nədir?».

Bu, tez-tez rast gəldiyim səciyyəvi suallardır. İsa Məsihin Özünü Allaha aparan yeganə yol, günahın bağışlanması və xilasın yeganə mənbəyi adlandırması müasir dövrün insanların xoşuna gəlmir. Bu cür münasibət

insanların Allahın təbiətini dərk etmədiyini göstərir. Bu anlaşılmazlığın mahiyyəti adətən, onların verdiyi suallarda ifadə olunur: «Sevən Allah insanların cəhənnəmə düşməsinə necə razı ola bilər?». Belə hallarda mən suala sualla cavab verirəm: «Müqəddəs və ədalətli Allahın günahkar insanı Öz hüzuruna qəbul etməsi necə ola bilər?». İnsanların əksəriyyəti Allahın yalnız məhəbbətli olduğunu düşünürlər. Lakin O, yalnız sevən Allah deyil, həm də ədalətli və müqəddəs Allahdır. Sizin evdə xəstə, çirkli və iyli it olmasına dözə bilmədiyiniz kimi, Allah da göylərdə günahın olmasına səbr edə bilməz. Allahın təbiətinin və xüsusiyyətinin dərk edilməməsi ilahiyyat və etik problemlərin səbəbindən irəli gəlir.

Əsasən biz Allahı xüsusiyyətlərinə görə tanıyırıq. Xüsusiyyətlərimiz bizim təbiətimizi göstərmir. Allahın xüsusiyyətləri isə Onun təbiətini əks etdirir. Bilirsiniz ki, nəzakətli olmaq yaxşıdır və bunu həyatınızın bir hissəsinə çevirməyə çalışırsınız. Allahda isə tamamilə fərqlidir. Allahın xüsusiyyətləri isə Onun Özüdür. Həm də özündə müqəddəsliyi, sevgini, ədaləti və s. birləşdirir. Məsələn, Allahın xeyirhəliyi Onun bir hissəsi deyil, Allahın təbiətinə xas olan xüsusiyyətdir. Allahın xüsusiyyətləri Onun Kimliyini göstərir. Allah bu xüsusiyyətləri Öz təbiətinin bir hissəsinə çevirmək üçün seçməyib. Onlar Onun təbiətinin təzahürüdür. Biz Allah məhəbbətdir deyəndə,

Bəs siz ne düşünürsünüz?

Allahı necə təsvir edərdiniz? Allah haqqında təsəvvürləiniz hardan bəhrələnir? İsa Məsihdə sizi təəccübləndirən nədir? İsadə elə bir şey varmı ki, o, Allah haqqında fikirlərinizə müvafiq deyil?

bunun Allahın bir hissəsi olduğunu nəzərdə tutmuruq. Lakin məhəbbət Allaha məxsus xüsusiyyətdir. Allahın

məhəbbət olması Onun qərar qəbul etməsini göstərmir. Sadəcə O, Özü olaraq qalır.

Burada bizə aid olan bir problem mövcuddur: əgər Allahın təbiəti məhəbbətdirsə, O, kimisə cəhənnəmə necə göndərə bilər? Qısaca olaraq belə

Əsasən biz Allahı xüsusiyyətlərinə görə tanıyıırıq: özündə müqəddəsliyi, sevgini, ədaləti və s. birləşdirir. Allah bu xüsusiyyətləri Öz təbiətinin bir hissəsinə çevirmək üçün seçməyib. Onlar Onun təbiətinin təzazürüdür.

cavab vermək olar: Allah insanları cəhənnəmə göndərmir. İnsanlar öz seçimləri ilə ora yollanırlar. Bu mövzunu ətraflı izah etmək üçün yaradılışa nəzər salmalıyıq. Müqəddəs Yazı deyir ki, Allah kişi və qadını yaratdı ki, Öz məhəbbətini və izzətini onlarla bölüşsün. Lakin Adəm və Həvva qiyam qaldıraraq öz yolları ilə getməyə üstünlük verdilər. Onlar Allahın məhəbbətindən və müdafiəsindən imtina etdilər. Özlərini günahlı təbiət adlandırdığımız itaətsizlik, tamahkarlıq və təkəbbürlülüklə ləkələdilər. Kişi və qadının Allahdan imtina etmələrinə baxmayaraq, O, onları çox sevdiyi üçün ürəklərini əldə etmək, onların seçdikləri həlakə aparan yoldan xilas etmək istəyir. İndi isə Allahın qarşısında iki mümkün qərar dayanırdı. O, yalnız məhəbbət deyil, müqəddəs, ədalətli və adil Allahdır. O, Öz hüsurunda günahın olmasına yol verə bilməz. Onun müqəddəs, ədalətli və adil təbiəti günahkar cütlüyü məhv edərdi. Buna görə Müqəddəs Kitabda deyilir: «Çünki günahın əvəzi ölüm-

dür» (Romalıılara 6:23). Onda Allah necə qərar verərək kişi və qadını xilas edərdi?

Rəbb Allah — Ata Allah, Oğul Allah və Müqəddəs Ruh Allah — möhtəşəm qərar qəbul etdi. İsa Məsih, yəni Oğul Allah, insan bədənində yer üzündə doğulacaq. O, yüz faiz Allah və yüz faiz insan olacaqdı. Biz bu haqda Yəhyanın müjdəsində oxuyurur: «Kəlam bəşər olub, lütf və həqiqətlə dolu olaraq aramızda məskən saldı» (Yəhya 1:14). Eləcə də Filipililərə məktubda deyilir ki, İsa Məsih Öz ilahi haqlarından imtina edərək insan şəklini almağı seçdi (Filipililərə 2:6–7).

İsa həm Allah, həm də İnsan idi. O, o qədər insan şəklini almışdı ki, sanki heç vaxt Allah olmayıb və O, Allah idi, elə bil heç vaxt İnsan olmayıb. O, Öz seçimi ilə hər şeydə Ataya tabe olaraq pak həyat sürdü. Müqəddəs Kitabda yazılan «günahın əvəzi ölümdür» sözlərinin Ona heç bir aidiyyəti yox idi. Bir halda ki, O, nəinki İnsan, hətta qüdrətli Allah olduğu üçün bütün bəşəriyyətin günahını Öz üzərinə götürməyə qadir idi. 2 000 il öncə İsa Məsih çarmıxda dəhşətli əzablara məruz qalaraq öldürüləndə, Allah Onun ölümünü bizim ölümümüz kimi qəbul etdi. Allahın ədalətli və adil təbiəti bundan məmnun olmuşdu. Ədalət öz yerini tutdu. Cinayətkar cəzalandırıldı. İndi Allahın məhəbbəti ədalətinin məhdudiyyətindən azaddır. O, yenidən bizi qəbul edə və Eden bağında itirdiklərimizi

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Kimsə nə vaxtsa sizin yerinizə cəzalanıbmi? Bu hadisədən sonra həmin insana münasibətiniz dəyişibmi? Layiq olmasa da, başqasının cəzasını öz üzərinizə götürərdinizmi?

yenidən qaytara bilər. Yəni Allah pozulmuş münasibətlərin yenidən bərpa olunması və Onun məhəbbət və izzətini dərk etmək imkanını yenidən bizə verir.

Mən tez-tez insanlardan soruşuram: «İsa Məsih kimdən ötrü öldü?». Adətən, onlar belə cavab verir: «Mənə görə», yaxud «bütün bəşərə görə». O zaman mən deyirəm: «Bu, doğrudur, lakin İsa Məsih daha kimin uğrunda öldü?».

**O, o qədər insan şəklini almış-
dı ki, sanki heç vaxt Allah ol-
mayıb və O, Allah idi, elə bil heç
vaxt insan olmayıb.**

İnsanların çoxu bu sualın cavabını bilmir. Mən cavab verirəm: «Ata Allaha görə». Görürsünüz-mü, Məsih tək bizə görə deyil, Ataya görə də

ölüb. Bu barədə Romalıları 3-cü fəslin sonlarında yazılıb. Müqəddəs Kitabın bəzi tərcümələrində Məsihin ölümü «kəffarə qurbanı» adlandırılır (Romalıları 3:25). Həqiqətdə isə O, başqalarının yerinə tələbləri təmin etdi. İsa Məsih çarmıxda yalnız bizə görə deyil, Allahın təbiətinə xas olan müqəddəs və ədalətli xüsusiyyətlərin tələbini təmin etmək üçün öldü. Günah aradan götürüldüyündən biz Allahın qarşısında pak və nöqsansız dayana bilərik.

Bir neçə il bundan qabaq mən həyatda Allahın günahlarımıza görə Məsihi çarmıxda qurban verməsinə bənzər hadisəni eşitdim. Bir gənc qadını maşını yüksək sürətlə idarə etdiyinə görə saxladılar. Yol polisi ona məhkəməyə çağırış vərəqəsi verir və o, məhkəmə qarşısında dayanır. Hakim ittihamı oxuduqdan sonra qadınan özünü günahkar sayıb-saymamağını soruşdu. Qadın günahkar olduğunu etiraf etdi. Hakim çəkici masaya vurub hökm çıxartdı: yüz dollar cərimə və yaxud da on gün azadlıqdan

məhrum olunma. Sonra o, möhtəşəm bir şey etdi. O, ayağa qalxaraq üst geyimini çıxartdı və qadının əvəzinə pulu ödədi. Səbəb nə idi?

Bu hakim həmin qadının atası idi. O, qızını sevirdi. Eyni zamanda o, ədalətli hakim idi. Qadın qanunu pozmuşdu. Və ata sadəcə deyə bilməzdi: «Qızım,

mən səni çox sevdiyim üçün bağışlayıram. Sən azadsan». Əgər o, belə etsəydi, onda ədalətli hakim ola bilməzdi. O da qanunu pozmuş olardı. Lakin o, qızını sevdiyi üçün hakim libasını çıxartmağa, hakim yerini tərk etməyə və qızın atası olaraq cərimə ödəməyə hazır idi.

Bu hadisə Allahın İsa Məsihin vasitəsilə bizim üçün nə etdiyini göstərir. Biz günaha batdıq. Müqəddəs Kitabda isə «günahın əvəzi — ölümdür» yazılıb. Allah bizi böyük məhəbbətlə sevməsinə baxmayaraq, O, çəkici vuraraq deməyə məcbur idi: *ölüm!* Çünki O, ədalətli və adil Allahdır. Lakin O, məhəbbət Allahı olduğu üçün, bizi o qədər sevdi ki, Öz taxtından İsa Məsihin simasında yer üzünə enərək çarmıxdakı ölümü ilə bizləri satın aldı. Bu zaman insanlar doğru sual verirlər: «Məgər Allah borc ödənmədən bağışlaya bilməz?». Böyük korporasiyanın müdiri mənə demişdi: «İşçilərim tez-tez avadanlıqları xarab edir, xammalı sui istifadə edir və nəsə sındırırlar. Mən isə həmişə onları bağışlayıram. Məgər mən etdiyim kimi Allah edə bilməz?». Müdir anlamırdı ki, onun bağışlaması havayı başa gəlmirdi. Xarab olmuş avadanlıqların təmiri üçün, işçilərinin səhvlərinə görə onun şirkəti müəyyən

Bəs siz ne düşünürsünüz?

Sizi incidən insanı bağışlamaq sizə çətinirmi? Adətən, insanlar bağışlayanda, hansı dəyəri ödəyirlər?

məbləğ ödəməli olurdu. Bağışlanma varsa, ödəmə də var. Məsələn, qızım lampanı sındırıb. Mən sevən və bağışlayan ata olduğum üçün onu dizimə əyləşdirərək qucaqlayıb deyirəm: «Ağlama, əzizim. Ata səni sevir və bağışlayır». Adətən, insanlar belə bir hadisə eşidəndə deyirlər: «Allah da bu cür etməlidir». Lakin sual yaranır: «Bəs yeni lampa üçün kim pul ödəyəcək?». Təbii ki, bunu mən edəcəm. Bağışlanma həmişə nəşə qurban tələb edir. Tutaq ki, kimsə sizi insanlar arasında təhqir edib. Siz isə xeyirxahlıqla onu bağışladığınızı deyirsiniz. Təhqirə görə kim qiymət ödəyər? Siz. Siz şərin ağrısını qəlbinizə çəkir və təhqir olunduğunuz insanlar qarşısında öz nüfuzunuzu itirirsiniz.

Allahın da bizim üçün etdiyi elə budur. O dedi: «Mən sizi bağışlayıram». Lakin O, bu bağışlamaya görə

çarmıxda qiymət ödədi.

Bağışlanma həmişə nəşə qurban tələb edir. Allah bu bağışlamaya görə çarmıxda qiymət ödədi. Bunu nə Budda, nə Məhəmməd, nə Konfusi, nə də digər dini və etik rəhbərlər ödəyə bilər.

Bunu nə Budda, nə Məhəmməd, nə Konfusi, nə də digər dini və etik rəhbərlər ödəyə bilər. Heç kim sadəcə dindar həyat sürərək bu dəyəri ödəyə bilməz. Bilirəm ki, bu, çox kəskin səslənir. La-

kin biz bunu deməliyik, çünki bu, həqiqətdir. Məsihdən başqa yol mövcud deyil.

On üçüncü fəsil

O, HƏYATIMI DƏYİŞDİ

Bu kitabda universitetdəki dostlarım mənə meydan oxuduğu zaman məsihçiliyin həqiqət olduğunu onlara sübut etdiyim araşdırmalardan danışılır. Yəqin siz düşünürsünüz ki, bu qədər sübutları aşkar edəndən sonra mən mütləq məsihçi olmalı idim. Lakin bu qədər sübutlara baxmayaraq, mən bu addımı atmaq istəmirdim. Mən məsihçiliyin həqiqət olduğuna artıq əmin idim. Etiraf etməli oldum ki, İsa Məsih Özünü adlandırıdığı Şəxsdir. Məsihçilik nə əfsanə, nə xəyalpərəstlərin xülyası, nə sadələşmələrin uydurmasıdır. Lakin qaya üzərində qurulmuş həqiqətdir. Həqiqəti bilsəm də, iradəm məni başqa istiqamətə yönəldirdi.

Qarşı çıxmağımın iki səbəbi var idi: məmnunluğa həvəs və təkəbbürlülük. Mən elə düşünürdüm ki, məsihçi olmaqla həyatdakı bütün sevinci və həyatıma nəzarəti itirəcəm. Sanki İsa Məsihin qəlbimin qapısı arxasında dayanıb məni səsləməsini hiss edirdim: «Bax, qapının önündə durub onu döyürəm. Məni eşidirsənsə, qapını aç, Mən gəlim» (başqa şəkildə ifadə edilərək Vəhy 3:20). Lakin

ürəyimin qapısını qıfıllamışdım. Onun suyun üzərində yeriməsi və suyu şəraba döndərməsi məni maraqlandırmırdı. Mən istəmirdim ki, kimsə həyatımı korlasın. Mən bunu həyat adlandırsam da, əslində xoşbəxt deyildim. Mən canlı döyüş meydanını xatırladırdım. Mənim əqlim

məsihçiliyin həqiqət olduğunu söyləyirdi. Lakin iradəm isə var gücü ilə bu həqiqətə müqavimət göstərirdi.

Mən məsihçiliyin həqiqət olduğuna artıq əmin idim. Lakin iradəm var gücü ilə bu həqiqətə müqavimət göstərirdi.

Daha bir problem təkəbbürlülük idi. Məsihçi olmaq düşüncəsi məndəki eqoist təbiətimi məhv edirdi. Hiss edirdim ki, bütün əqidəm düz deyil, dostlarımsa haqlıdırlar. Hər dəfə şövqlü məsihçilərlə qarşılaşanda daxilimdə mübarizə başlayırdı. Xoşbəxt olmadığınız zaman sevincli insanların əhatəsinə düşdükdə, onların sevincinin sizi necə qəzəbləndirdiyini yəqin ki, yaxşı bilirsiniz. Hərdən mən tələbə toplantılarından qaçırdım. Elə hallar olurdu ki, mən axşam saat onda uzanır, lakin səhər saat dördə kimi yuxuya gedə bilmirdim. Mən bu problemi aradan qaldıra bilmirdim. Nə qədər ki, havalanmamışdım, nəşə etmək lazım idi.

Həmişə zehnim bilik qəbul etmək üçün açıq idi. Lakin ağılım başımdan çıxana qədər yox. C. K. Çesterton deyir: «Ağzı açıq saxladığımız kimi ağılı da elə açıq saxlamaq lazımdır ki, məntiqli bir şey qəbul etdikdən sonra bağlaya biləsən». Mən öz zehnimə açdım və heç vaxt ağılma gəlməyən sağlam fikrə gəldim. Beləliklə, 19 dekabr 1959-cu ildə axşam saat doqquzun yarısında ikinci kursda oxuyanda məsihçi oldum.

Məndən soruşurdular: «Məsihiçi olmağınızı necə bildiniz?» Cavabım sadə idi: «Bu, mənim həyatımı dəyişdi». Bu dəyişiklik iman etməyimə əmin olduğumu göstərdi. Həmin gecə Allahdan istədim ki, ölürlərdən dirilmiş və yaşayan Məsihlə münasibətim bərpa olunsun. Minnətdaram ki, Allah duama cavab verdi.

Allahdan dörd şey istədim: birincisi, «Rəbb İsa, çarmıxda mənə görə qurban getdiyin üçün minnətdaram». İkincisi, «həyatımda Sənə məqbul olmayan şeylərə görə tövbə edirəm. Xahiş edirəm, məni təmizlə və təqdis et». Allah bizə deyir ki «günahlarınız qıpqırmızı parça kimi görünsə də, onlar qar kimi ağ olacaq» (Yeşaya 1:18). Üçüncüsü, «İstəyirəm ki, elə indi bacardığım qədər ürəyimin qapısını açım, Səni Xilas-karım və Rəbbim kimi həyatıma qəbul edim. Xahiş edirəm, həyatımı idarə et. Onu kökündən dəyiş. Məni necə yaratmışansa, elə bir insan et». Və sonuncu, «Minnətdaram ki, mənim iman həyatıma daxil oldun». Bu, avamlıq deyil, tarixi faktlarla təsdiqlənmiş və Allahın Kəlamına əsaslanmış iman idi.

Bəs siz nə düşünürsünüz?

İndi kitabı axıradək oxuduqdan sonra Məsih haqqında fikirləriniz dəyişibmi? Onun haqqında daha çox bilmək istəyərindinizmi? Bəs Ona həyatını həsr edən insanlarınla ünsiyyət qurmaq istəyərindinizmi?

Yəqin siz eşitmisiniz ki, yeni imana gələnləri sanki bir ildırım vurur. Məndə isə bu qədər həyacan yox idi. Dua edəndən sonra qeyri-adi heç nə baş vermədi. Yəni ümumiyyətlə *heç nə*. Mənim nə qanadlarım çıxdı, nə də başım üzərində halə var idi. Əslində bu qərarı qəbul

etdikdən sonra özümü daha da pis hiss etdim. Ürəyim bulanırdı. «Mən başıma nə oyun açdım?» — deyərək düşünürdüm. Elə bilirdim

Məndən soruşurdular: «Məsihçi olmağınızı necə bildiniz? Bu, mənim həyatımı dəyişdi. Bu, avamlıq deyil, tarixi faktlarla təsdiqlənmiş və Allahın Kəlamına əsaslanmış iman idi.

ki, axırıma çıxmışdım (əminəm ki, çoxları belə düşünür).

Dəyişikliklər birdən-birə baş vermədi. Lakin onların baş verməsi real idi. İman etməyimdən

altı, sonra on səkkiz ay keçdi və bildim ki, axırıma çıxmamışam. Mənim həyatım *dəyişmişdi*. O vaxtlar mən Qərbdə yerləşən universitetin tarix fakültəsinin dekanı ilə debatda iştirak edirdim. Ona öz həyatımı danışanda, o, sözümü kəsərək soruşdu: «Makdauell, demək istəyirsiniz ki, Allah həqiqətən də həyatınızı dəyişib? Nümunə göstərin». Mənə qırx beş dəqiqə qulaq asandan sonra nəyahət dedi: «Bəsdir! Bəsdir! Kifayətdir!».

Ona danışdığım dəyişikliklərdən biri — həyatımda narahatçılıqdan azad olmağım idi. Əvvəllər özümü nəşə ilə məşğul etməliydim. Bu, sevdiyim qızla görüş, şənlik, tələbə toplantıları, dostlarla gəzinti ola bilərdi. Şəhərdə gəzişsəm də, beynimdə fırtınalar tüğyan edirdi. Mən həmişə harasa qaçırdım. Mənə dərslərlə məşğul olmaq və ya düşünmək lazım idi. Lakin bacarmırdım. Məsihi

həyatıma qəbul edəndən sonra daxilən rahatlıq tapdım. Xahiş edirəm, məni düzgün başa düşün: mən demirəm ki, bütün

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Həyatınızda elə bir sahə varmı ki, Allahın köməyi ilə onu dəyişmək istəyərdiniz?

problemlərim həll olundu. İsa Məsihə iman etdikdən sonra mən ixtilaflardan azad olmağı deyil, onları həll etməyi öyrəndim. Bunu həyatda heç nəyə dəyişmərəm.

Həyatımda daha bir sahə — ağır xasiyyətim dəyişdi. Kimsə mənə toxunsaydı, kəskin münasibət göstərirdim. Hələ bu günə qədər də birinci kursun yadigarı olan çapıqlar qalıb. O vaxt az qala bir oğlanı öldürəcəkdim. Mənim xasiyyətim bir hissəm idi. Onu dəyişmək niyyətim yox idi. Bir dəfə özümü idarə edə bilməyəcəyim vəziyyətlə rastlaşdım. Lakin mən sakit qaldım və özümü ələ aladım. Ağır xüsusiyyətim məni tərk etmişdi. Bu, mənim sayəmdə deyildi. Bayaq dediyim kimi, İsa həyatımı dəyişib. Kamil insana çevrildiyimi demək istəmirəm. Mən artıq on dörd ildir ki, özümdən çıxmıram.

İsanın məni dəyişdiyi daha bir sahə var. Bununla fəxr etmirəm. Lakin düşünürəm ki, çoxlarının dəyişməyə ehtiyacı var. Mənsə bu dəyişikliyin mənbəyini göstərmək istəyirəm. Bu, ölürlərdən

dirilmiş və yaşayan Məsihlə olan sıx münasibətlərdir. Qeyd etdiyim, Məsihin məni dəyişdiyi sahə — nifrət etməyim idi.

İsa Məsihə iman etdikdən sonra mən ixtilaflardan azad olmağı deyil, onları həll etməyi öyrəndim.

Mənim üçün nifrət yükünü daşımaq çətin idi. Üzdən bunu biruzə verməsəm də, daxilən məni üzürdü. İnsanlara, problemlərə və ətrafda baş verənlərə qəzəblənirdim. Özümə əmin olmamaqdan əziyyət çəkirdim. Hər dəfə mənə bənzəməyən insanla qarşılaşanda onu təhlükə kimi qəbul edirdim və ürəyimdə nifrət yaranırdı.

Həyatda bir insana — atama xüsusilə daha çox, var gücümlə nifrət edirdim. Şəhərdə hamının onu əyyaş kimi tanımağından mən əziyyət çəkirdim. Əgər siz də balaca bir şəhərdə doğulmusunuzsa və valideynlərinizdən biri əyyaşdırsa, məni başa düşərsiniz. Çünki bu haqda hamı bilir. Məktəb dostlarım atama əyyaşlığına görə rixənd edirdilər. Onlar düşünmürdülər ki, bununla məni yaralayır. Çünki mən də elə təəssürat yaradaraq onlarla birgə gülürdüm. Zahirən gülsəm də, daxilən ağlayırdım. Mən anbara gedirdim və orada döyülmüş, zərbələrdən ayaq üstə dayana bilməyən anamın inəklərin yanında uzandığını görürdüm. Dostlarım bizə qonaq gələndə, atamı anbara aparır, orada bağlayır və onun maşını gizlədirdim. Qonaqlara isə onun harasa getdiyini deyirdik. Düşünürəm ki, mən atama nifrət etdiyim kimi bir insan kiməsə nifrət etsin.

Məsihə iman etdikdən beş ay sonra Allahın məhəbbəti güclü sel axını ilə həyatıma daxil oldu və bütün nifrətləri məhv etdi. Mən atamın gözlərinə baxmağı bacarıb «Ata, səni sevirəm!» dedim. Mən bunu həqiqətən hiss edirdim. Bir qədər sonra onunla davranışım onu həqiqətən də sarsıtdı.

Mən özəl universitetə daxil olanda ciddi qəzaya uğrayaraq xəstəxanaya düşdüm. Tam sağalmamış məni evə buraxanda atam yanıma baş çəkməyə gəlmişdi. Marafıdır ki, həmin gün o, ayıq idi. Lakin onun rahatlıq tapmayaraq otaqda gəzişməsi aydın görünürdü. Sonra o dedi: «Oğlum, sən mənim kimi atanı necə sevə bilərsən?». Mən də öz araşdırmalarım və İsa Məsih haqqında gəldiyim nəticələrlə bölüşdüm. Atama dedim: «Ata, Mən Məsihi həyatıma

dəvət edərək Ona iman etdim. Allahın bağışlanmasını qəbul etdim. Və O, mənim həyatımı dəyişdi. Mən hər şeyi sənə izah edə bilmirəm. Lakin Allah məni nifrətdən azad etdi və sevməyi öyrətdi. Mən səni çox sevirəm, ata. Və olduğun kimi də qəbul edirəm».

Biz təxminən bir saata yaxın söhbət etdik. Sonra

Həyatda bir insana – atama xüsusilə daha çox, var gücümlə nifrət edirdim. Lakin Allahın məhəbbəti güclü sel axını ilə həyatıma daxil oldu və bütün nifrətləri məhv etdi.

mən həyatımda ən həyacanlı anlardan birini yaşadım. Məni yaxşı tanıyan və heç vaxt yalan danışa bilməyəcəyim bu insan, atam üzümə diqqətlə baxaraq dedi: «Oğlum, əgər Allah sənin həyatında etdiklərini mənim də həyatımda edə bilərsə, onda Ona bu imkanı vermək istəyirəm. Mən Ona Rəbbim və Xilaskarım kimi iman etmək istəyirəm». Bundan böyük möcüzə təsəvvür edə bilmirəm.

Adətən, insan Məsihi həyatına qəbul edəndə dəyişikliklərin baş verməsi günlər, həftələr, aylar və hətta illər tələb edir. Mənim həyatımda isə bu, altı aydan on səkkiz aya kimi baş verdi. Lakin atamın həyatı göz qırpımında dəyişdi. Allah sanki hansısa bir açarı işə saldı. Bu hadisədən nə əvvəl, nə də sonra, heç vaxt belə kəskin dəyişiklik görməmişdim. Həmin hadisədən sonra atam yalnız bir dəfə spirtli içkidən istifadə etdi. O, içkini dilinə vurub ondan həmişəlik imtina etdi. Mən yalnız bir nəticəyə gələ bilərəm: İsa Məsihlə qurulan münasibət həyatı dəyişir.

Həyatımda bağışlamalı olduğum daha bir insan var idi. Onun adı Ueyn idi. Mən uşaq vaxtı fermada yaşayanda o, bizdə işləyirdi. Anam məşğul olanda, ya da harasa

gedəndə Ueyn mənə baxmalı idi. Anam məni Ueyna tapşıranda deyirdi: «Ueynə qulaq as və onun dediklərinin hamısına əməl et. Əgər ona qulaq asmasan, qayıdanda səni cəzalandıracağam». Mən isə anamın məni cəzalandırmasını istəmirdim.

Bəs siz nə düşünürsünüz?

Məsihçi imanını Məsihdən ayırmağın qeyri-mümkünlüyünə səbəb nədir? İnsanların çoxunun bunu ziddiyət kimi qəbul etmələrini müşahidə etmisiniz?

Lakin məni nə gözləyəcəyini bilsəydim, sevinclə cəzalanmağı üstün tutardım. Altı yaşımdan on üç yaşıma kimi o insan tərəfindən zorakılığa məruz qalırdım. Bu barədə

anama deyəndə, o mənə inanmırdı. On üç yaşım olanda mən Ueyni hədələdim: «Əgər mənə bir də toxunsan, səni öldürəcəm!». Ueyn başa düşdü ki, mən ciddiyəm. Və məni rahat buraxdı.

İstəyirdim ki, Ueyn cəhənnəmdə yansın. Hətta onu ora şəxsən göndərməyə hazır idim. Təcavüz haqqındakı xatirələrim məni qorxudurdu. Lakin Məsihi qəbul etdikdən sonra, başa düşdüm ki, atamı bağışladığım kimi Ueyni də bağışlamalıyam. Mən Ueynin yanına gəlib dedim: «Ueyn, sən mənimlə həmişə pis rəftar etmişən. Lakin mən İsa Məsihi Rəbbim və Xilaskarım kimi qəbul edib məsihçi olmuşam. Gəlişimin səbəbi İsa Məsihin mənim üçün öldüyü kimi, sənin üçün də öldüyünü deməkdir. Mən səni bağışlayıram». Bu, etdiyim ən çətin işlərdən biri idi. Əgər siz də buna bənzər hadisə yaşamınsınızsa, əmin olun ki, bağışladıqdan sonra pis ruhlar daha sizi təqib etməyəcək. Sizin keçmişiniz Allahın köməyi ilə zəfər çala bilər.

Siz məsihçiliyə istehza və zarafat edə bilərsiniz. Lakin o, güclü təsirə malikdir. Məsihçilik həyatları dəyişir. Mən deyərdim ki, həyatları dəyişən *İsa Məsihdir*. Bu, nə din, nə sistem, nə etik ideyalar, nə də ki, psixoloji təzahürlərdir. Bu, Şəxsiyyətdir. Əgər siz İsa Məsihə iman edirsinizsə, onda münasibətlərinizə və davranışınıza diqqət yetirin. Çünki Məsih sizi dəyişərək həyatınızda böyük işlər görür.

Gördüyünüz kimi İsa Məsihə iman etməyim mənim üçün müəyyən bir proses idi. Bu proses tədqiqatdan başladı və həyatımın dəyişilməsi ilə nəticələndi. Bu gün bir çox insan mənim həyatımın dəyişdiyi kimi onların da həyatının dəyişməsinə istəyir. Lakin məsihçiliyi sübutlara və ağıla əsaslandırmaq

istəmirlər. Bəlkə də, onlar etiraf etmək istəmirlər ki, yaşadığımız plüralizm dövründə əsl həqiqət möcuddur. Ya da qorxurlar ki, İsa Məsihin

Məsihçilik nə din, nə sistem, nə etik ideyalar, nə də ki, psixoloji təzahürlərdir. Bu, həyatları dəyişən Şəxsiyyət — İsa Məsihdir.

bəyanatlarının həqiqiliyini təsdiqləmək əvəzinə aparaqları tədqiqatlar onlarda şübhə yaradacaq.

Elmi tədqiqatlar Məsihə iman etməyə maneə olurmu? Əgər qədim dünya tarixi üzrə mütəxəssislərdən biri doktor Edvin Yamauçiyə inansaq, xeyr cavabını verərik. Brandeys universitetində bir neçə elmi dərəcəsi olan Yamauçi qətiyyətlə bildirir: «tarixi şəhadətlər onun bizi sevən, uğrumuzda qurban gedən və ölürlərdən dirilən İsa Məsihə Allahın Oğlu kimi imanını təsdiqləyir. Bu, çox sadədir». [179]

Mən qədim əlyazmalar üzrə mütəxəssis doktor Brüs Metsqerdən soruşdum ki, Əhdi-Cədidin tarixini araşdırarkən bu, onun imanına mənfi təsir göstəribmi? O, dərhal cavab verdi: «Əksinə, daha da möhkəmlətdi. Mən bütün həyatım boyu suallar verirdim, mətnləri araşdıraraq onları dərinədən tədqiq edirdim. İndi əminəm ki, İsa Məsihə imanım əsaslıdır... çox yaxşı təmələ malikdir». [180]

Belə nüfuzlu alimlərin sitatları bu kitabdakı fikirlərimin əsaslı olduğunu daha da təsdiqləyir. İsa Məsihin bəyanatlarının tarixi faktlarla təsdiqləndiyini, bu bəyanatlarının lehinə tarixin, peyğəmbərliklərin və məntiqi düşüncənin nə dediyini sizə izah etməyə çalışdım. Bu faktlar İsa Məsihin Özü barədə dediklərinə inanmağa sizə sarsılmaz və etibarlı təməl verəcək.

Lakin faktların danılmazlığına və təcrübələrin həqiqiliyinə baxmayaraq, məsihçilik kiməsə məcburi qəbul etdirilə bilməz. Siz kiməsə Məsihi məcburi qəbul etdirə bilməzsınız. Siz öz həyatınızı, mən isə öz həyatımı yaşayıram. Seçim etməkdə hər birimiz azadıq. Sizinlə yalnız öyrəndiklərimi bölüşə bilərəm. Qərar isə sizindir.

Ola bilər ki, mənim duam sizə kömək edər: «Ya Rəbb İsa, Sən mənə lazımsan. Minnətdaram ki, mənə görə çarmıxda qurban getmisən. Məni bağışla və təqdis et. Səni Rəbbim və Xilaskarım kimi qəbul edirəm. Məni görmək istədiyin kimi bir insan et. İsa Məsihin adı ilə. Amin!».

Qeydlər

2-ci fəsil. İsanı digərlərindən fərqləndirən nədir?

1. Augustus H. Strong, Systematic Theology (Philadelphia: Judson Press, 1907), 1:52. [Back](#)
2. Archibald Thomas Robertson, Word Pictures in the New Testament (New York: Harper & Brothers, 1932), 5:186. [Back](#)
3. Leon Morris, «The Gospel According to John», The New International Commentary on the New Testament (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1971), 524. [Back](#)
4. Charles F. Pfeiffer and Everett F. Harrison, eds., The Wycliffe Bible Commentary (Chicago: Moody Press, 1962), 943–944. [Back](#)
5. Lewis Sperry Chafer, Systematic Theology (Dallas: Dallas Theological Seminary Press, 1947), 5:21. [Back](#)
6. Robert M. Bowman and J. Ed Komoszewski, Putting Jesus in His Place: The Case for the Deity of Christ (Grand Rapids, MI: Kregel, 2007), 246–247. [Back](#)
7. Robert Anderson, The Lord from Heaven (London: James Nisbet, 1910), 5. [Back](#)

8. Henry Barclay Swete, The Gospel According to St. Mark (London: Macmillan, 1898), 339. [Back](#)
9. Irwin H. Linton, The Sanhedrin Verdict (New York: Loizeaux Bros., 1943), 7. [Back](#)
10. Charles Edmund Deland, The Mis-Trials of Jesus (Boston: Richard G. Badger, 1914), 118–119. [Back](#)

3-cü fəsil. Rəbb fırıldaqdır, yoxsa ki, səfeh?

11. C. S. Lewis, Mere Christianity (New York: Macmillan, 1960), 40–41. [Back](#)
12. F. J. A. Hort, Way, Truth, and the Life (New York: Macmillan, 1894), 207. [Back](#)
13. Kenneth Scott Latourette, A History of Christianity (New York: Harper and Row, 1953), 44, 48. [Back](#)
14. William E. Lecky, History of European Morals from Augustus to Charlemagne (New York: D. Appleton, 1903), 2:8–9. [Back](#)
15. Philip Schaff, History of the Christian Church (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1962), 109. [Back](#)
16. Philip Schaff, The Person of Christ (New York: American Tract Society, 1913), 94–95. [Back](#)
17. Clark H. Pinnock, Set Forth Your Case (Nutley, NJ: Craig Press, 1967), 62. [Back](#)
18. Gary L. Collins, Lee Strobel, The Case For Christ (Grand Rapids, Michigan: Zondervan, 1998), 147 sitat götürülür. [Back](#)

19. James T. Fisher and Lowell S. Hawley, *A Few Buttons Missing* (Philadelphia: Lippincott, 1951), 273. [Back](#)
20. C. S. Lewis, *Miracles: A Preliminary Study* (New-York: The Macmillan Company, 1947), 113. [Back](#)
21. Schaff, *The Person of Christ*, 97. [Back](#)
22. Dan Brown, *The Da Vinci Code* (New York: Doubleday, 2003), 233. [Back](#)
23. James A. Kliest, *The Epistles of St. Clement of Rome and St. Ignatius of Antioch, «To the Ephesians»* (Ramsey, NJ: Paulist Press, 1978). [Back](#)
24. Alexander Roberts, *First Apology, The Ante-Nicene Fathers*, vol. 1 (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1993), 184. [Back](#)
25. Joseph P. Smith, *St. Irenaeus: Proof of the Apostolic Preaching* (Ramsey, NJ: Paulist Press, 1978), chap. 47. [Back](#)
26. Pliny, *Letters and Panegyricus*, trans. Betty Radice, *Loeb Classical Library* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1969): 10.96 (2.289). [Back](#)
27. J. Ed Komoszewski, M. James Sawyer, Daniel B. Wallace, *Reinventing Jesus* (Grand Rapids, MI: Kregel, 2006), 215. [Back](#)

4-cü fəsil. Bəs elm nə deyir?

28. *The New Encyclopaedia Britannica: Micropaedia*, 15th ed., s. v. «scientific method». [Back](#)
29. James B. Conant, *Science and Common Sense* (New Haven, CT: Yale University Press, 1951), 25. [Back](#)

5-ci fəsil. Ateizmin yeni problemləri

30. John F. Haught, *God and the New Atheism* (Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 2008), 22. [Back](#)
31. Sam Harris, *Letter to a Christian Nation* (New York: Vintage Books, 2006), ix. [Back](#)
32. Richard Dawkins, *The God Delusion*, 2nd ed. with Preface (New York: Mariner Books, 2008), 58. [Back](#)
33. Christopher Hitchens, *God Is Not Great: How Religion Poisons Everything* (New York: Twelve, 2007), 122, 5. [Back](#)
34. U. Qremə ünvalanmış məktubdan sitat gətirilir (3 iyul 1881) *The Autobiography of Charles Darwin and Selected Letters* (1892; reprint, New York: Dover, 1958). [Back](#)
35. Paul Davies, «What Happened Before the Big Bang?» in *God for the 21st Century*, ed. Russell Stannard (Philadelphia; Templeton Foundation Press, 2000), 12. [Back](#)
36. John C. Lennox, *God's Undertaker: Has Science Buried God?* (Oxford, England: Lion Hudson, 2007), 22–25. [Back](#)
37. Alfred North Whitehead, *Science and the Modern World* (New York: The Macmillan Company, 1925), 17. [Back](#)
38. John C. Lennox, *God's Undertaker*, 20 sitat gətirilir. [Back](#)
39. Hitchens, *God Is Not Great*, 63–67. [Back](#)
40. Harris, *Letter to a Christian Nation*, 72. [Back](#)
41. Hitchens, *God Is Not Great*, 151. [Back](#)

42. William A. Dembski and Sean McDowell, *Unberstanding Intelligent Design* (Eugene, OR: Harvest House, 2008). [Back](#)
43. Antony Flew and Roy Abraham Varghese, *There Is a God: How the World's Most Notorious Atheist Changed His Mind* (New York: HarperCollins, 2007), 88. [Back](#)
44. Georges M. Whitesides, «Revolutions in Chemistry» (Priestly Medalist address), *Chemical & Engineering News* 85 (13) (26 March 2007): 12–17, <http://pubs.acs.org/cen/coverstory/85/8513cover1.html> sayında məlumat almaq olar. [Back](#)
45. Harris, *Letter to a Christian Nation*, 71. [Back](#)
46. Richard Dawkins, *The Blind Watchmaker* (New York: Norton, 1987), 17–18. [Back](#)
47. Bill Gates, *The Road Ahead* (Boulder, CO: Blue Penguin, 1996), 228. [Back](#)
48. Dawkins, *The God Delusion*, 168. [Back](#)
49. Flew and Varghese, *There Is a God*, 132. [Back](#)
50. Freeman J. Dyson, *Disturbing the Universe* (New York: Harper & Row, 1979), 250. [Back](#)
51. Paul Davies–dən sitat götürülür, *The Accidental Universe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), 118. [Back](#)
52. Paul Davies, *Superforce: The Search for a Grand Unified Theory of Nature* (New York: Simon and Schuster, 1984), 242. [Back](#)
53. Stephen Hawking, *A Brief History of Time* (New York: Bantam Books, 1996), 126. [Back](#)

54. Walter L. Bradley, «The 'Just So' Universe», in Signs of Intelligence, ed. William A. Dembski and James M. Kushiner (Grand Rapids, MI: Brazos Press, 2001), 169. [Back](#)
55. Roger Penrose, The Emperor's New Mind (New York: Oxford, 1989), 344. [Back](#)
56. Paul Davies, Cosmic Jackpot (New York: Houghton Mifflin, 2007), 149. [Back](#)
57. Dawkins, The God Delusion, 258. [Back](#)
58. Ibid., 35. [Back](#)
59. Sam Harris, The End of Faith: Religion, Terror, and the End of Reason (New York: W. W. Norton, 2005), 35. [Back](#)
60. Dinesh D'Souza, What's So Great about Christianity (Washington, DC: Regnery, 2007), 207. [Back](#)
61. Ibid., 214. [Back](#)
62. David Berlinski, The Devil's Delusion; Atheism and Its Scientific Pretensions (New York: Crown Forum, 2008), 26. [Back](#)

6-cı fəsil. Müqəddəs Kitabın təhkiyyəsi həqiqidirmi?

63. Millar Burrows, What Mean These Stones? The Significance of Archeology for Biblical Studies (New York: Meridian Books, 1956), 52. [Back](#)
64. William F. Albright, Recent Discoveries in Bible Lands (New York: Funk and Wagnalls, 1955), 136. [Back](#)

65. William F. Albright, Christianity Today, no. 7 (18 January 18 1963): 3. [Back](#)
66. Sir William Ramsay, The Bearing of Recent Discovery on the Trustworthiness of the New Testament (London: Hodder and Stoughton, 1915), 222. [Back](#)
67. John A. T. Robinson, Redating the New Testament (London: SCM Press, 1976). [Back](#)
68. Simon Kistemaker, The Gospels in Current Study (Grand Rapids, MI: Baker, 1972), 48–49. [Back](#)
69. A. H. McNeile, An Introduction to the Study of the New Testament (London: Oxford University Press, 1953), 54. [Back](#)
70. Paul L. Maier, First Easter: The True and Unfamiliar Story in Words and Pictures (New York: Harper & Row, 1973), 122. [Back](#)
71. William F. Albright, From the Stone Age to Christianity, 2nd ed. (Baltimore: John Hopkins Press, 1946), 297– 298. [Back](#)
72. Jeffery L. Sheler, Is The Bible True? (New York: Harper Collins Publishers, 1999), 41. [Back](#)
73. Dan Brown, The Da Vinci Code, 231. [Back](#)
74. Philip Jenkins, Hidden Gospels: How the Search for Jesus Lost Its Way (New York: Oxford University Press, 2001), 83. [Back](#)
75. Philip Jenkins, Hidden Gospels, 98–99 sitat g tirilir. [Back](#)

76. Chauncey Sanders, Introduction to Research in English Literary History (New York: Macmillan, 1952), 143 ff. [Back](#)
77. F. F. Bruce, The New Testament Documents: Are They Reliable? (Downers Grove, IL: Inter Varsity, 1964), 16. [Back](#)
78. Bruce Metzger, Lee Strobel, The Case for Christ (Grand Rapids, MI: Zondervan, 1998), 60 sitat götürilir. [Back](#)
79. Şəxsi məktublaşma Dan Wallace, 6 yanvar 2003. [Back](#)
80. Jacob Klausner, Will Durant, Caesar and Christ: The Story of Civilisation, pt. 3 (New York: Simon and Schuster, 1944), 557 sitat götürilir. [Back](#)
81. Sir Frederic Kenyon, The Bible and Archaeology (New York: Harper & Row, 1940), 288–289. [Back](#)
82. Stephen Neill, The Interpretation of the New Testament (London: Oxford University Press, 1964), 78. [Back](#)
83. Craig L. Blomberg, «The Historical Reliability of the New Testament», in William Lane Craig, Reasonable Faith (Wheaton, IL: Crossway, 1994), 226. [Back](#)
84. J. Harold Greenlee, Introduction to New Testament Textual Criticism (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1954), 16. [Back](#)
85. J. Ed Komoszewski, M. James Sawyer, Daniel B. Wallace, Reinventing Jesus, 215 sitat götürilir. [Back](#)
86. Ibid., 109. [Back](#)
87. John Warwick Montgomery, Where Is History Going? (Grand Rapids, MI: Zondervan, 1969), 46. [Back](#)

88. Louis R. Gottschalk, *Understanding History* (New York: Knopf, 1969), 150. [Back](#)
89. John McRay, Strobel, *The Case for Christ*, 97 sitat gətirilir. [Back](#)
90. Lynn Gardner, *Christianity Stands True* (Joplin, MO: College Press, 1994), 40. [Back](#)
91. Norman L. Geisler, *Christian Apologetics* (Grand Rapids, MI: Baker, 1988), 316. [Back](#)
92. F. F. Bruce, *The New Testament Documents*, 33. [Back](#)
93. Lawrence J. McGinley, *Form Criticism of the Synoptic Healing Narratives* (Woodstock, MD: Woodstock College Press, 1944), 25. [Back](#)
94. David Hackett Fischer, *Historian's Fallacies: Towarda Logic of Historical Thought*, ütiruetsə v Norman L. Geisler, *Why I Am a Christian* (Grand Rapids, MI: Baker, 2001), 152. [Back](#)
95. Robert Grant, *Historical Introduction to the New Testament* (New York: Harper & Row, 1963), 302. [Back](#)
96. Will Durant, *Caesar and Christ*, 557. [Back](#)
97. Gottschalk, *Understanding History*, 161. [Back](#)
98. Eusebius, *Ecclesiastical History*, bk. 3, chap. 39. [Back](#)
99. Irenaeus, *Against Heresies*, 3.1.1. [Back](#)
100. Gary Habermas, *The Historical Jesus: Ancient Evidence for the Life of Christ* (Joplin, MO: College Press, 1997), 224. [Back](#)

101. Joseph Free, Archaeology and Bible History (Wheaton, IL: Scripture Press, 1964), 1. [Back](#)
102. F. F. Bruce, «Archaeological Confirmation of the New Testament», Revelation and the Bible, ed. Carl Henry (Grand Rapids, MI: Baker, 1969), 331. [Back](#)
103. A. N. Sherwin-White, Roman Society and Roman Law in the New Testament (Oxford: Clarendon Press, 1963), 189. [Back](#)
104. Clark H. Pinnock, Set Forth Your Case (Nutley, NJ: Craig Press, 1968), 58. [Back](#)
105. Douglas R. Groothuis, Jesus in an Age of Controversy (Eugene, OR: Harvest House, 1996), 39. [Back](#)

7-ci fəsil. Yalan uğrunda kim həyatını qurban verə bilər?

106. Əhdi-Cədidə bu insanların ölümü haqqında yazılması da, digər tarixi mənbələr bu barədə bizə məlumat verir. [Back](#)
107. Richard Bauckham, Jesus and the Eyewitnesses (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2006). [Back](#)
108. Flavius Josephus, Antiquities of the Jews, xx, 9:1. [Back](#)
109. J. P. Moreland, Lee Strobel, The Case for Christ (Grand Rapids, MI: Zondervan, 1998), 248 sitat gətirilir. [Back](#)
110. Edward Gibbon Philip Schaff, History of the Christian Church (Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 1996), chap. 3 sitat gətirilir. [Back](#)

111. Michael Green, «Editor's Preface» v George Eldon Ladd, I Believe in the Resurrection of Jesus (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1975), vii. [Back](#)
112. Blaise Pascal, Robert W. Gleason, ed., The Essential Pascal, trans. G. F. Pullen (New York: Mentor-Omega Books, 1966), 187 sitat gətirilir. [Back](#)
113. J. P. Moreland, Strobel, The Case for Christ, 246–247 sitat gətirilir. [Back](#)
114. Michael Green, Man Alive! (Downers Grove, IL: Inter Varsity, 1968), 23–24. [Back](#)
115. J. N. D. Anderson, «The Resurrection of Christ», Christianity Today (29 March 1968) sitat gətirilir. [Back](#)
116. Kenneth Scott Latourette, A History of Christianity (New York: Harper & Brothers Publishers, 1937), 1:59. [Back](#)
117. N. T. Wright, Jesus: The Search Continues. Bu videonun tarnskripsiyasını Jesus: The Search Continues sözünü axtarışa verməklə Ankberq İlahiyyat tədqiqat institutu www.johnankerberg.org. saytında tapmaq olar. [Back](#)
118. Paul Little, Know Why You Believe (Wheaton, IL: Scripture Press, 1971), 63. [Back](#)
119. Herbert B. Workman, The Martyrs of the Early Church (London: Charles H. Kelly, 1913), 18–19. [Back](#)
120. Harold Mattingly, Roman Imperial Civilization (London: Edward Arnold Publishers, 1967), 226. [Back](#)
121. Gaston Foote, The Transformation of the Twelve (Nashville: Abingdon, 1958), 12 Tertulian sitat gətirilir. [Back](#)

122. Simon Greenleaf, An Examination of the Testimony of the Four Evangelists by the Rules of Evidence Administered in the Courts of Justice (Grand Rapids, MI: Baker, 1965), 29. [Back](#)
123. Lynn Gardner, Christianity Stands True (Joplin, MO: College Press, 1994), 30. [Back](#)
124. Tom Andersonla Coş Makdauell arasında şəxsi məktublaşma. 6 yanvar 2003. [Back](#)
125. J. P. Moreland, Scaling the Secular City (Grand Rapids, MI: Baker, 1987), 137. [Back](#)
126. William Lane Craig, Strobel, The Case for Christ, 220 sitat gətirilir. [Back](#)

8-ci fəsil. Ölü Məsihdən nə fayda?

127. Encyclopedia International (New York: Grolier, 1972), 4:407. [Back](#)
128. Ernest Findlay Scott, Kingdom and the Messiah (Edinburgh: T. & T. Clark, 1911), 55. [Back](#)
129. Joseph Klausner, The Messianic Idea in Israel (New York: Macmillan, 1955), 23. [Back](#)
130. Jacob Gartenhaus, «The Jewish Conception of the Messiah», Christianity Today (13 March 1970): 8–10. [Back](#)
131. Jewish Encyclopedia (New York: Funk and Wagnalls, 1906): 8:508. [Back](#)
132. Millar Burrows, More Light on the Dead Sea Scrolls (London: Secker & Warburg, 1958), 68. [Back](#)

133. A. B. Bruce, The Training of the Twelve (Grand Rapids, MI: Kregel, 1971), 177. [Back](#)
134. Alfred Edersheim, Sketches of Jewish Social Life in the Days of Christ (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1960), 29. [Back](#)
135. George Eldon Ladd, I Believe in the Resurrection of Jesus (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1975), 38. [Back](#)

9-cu fəsil. Şaulun başına gələnlərdən heç xəbəriniz varmı?

136. Encyclopaedia Britannica, s. v. «Paul, Saint».
137. Jacques Dupont, «The Conversion of Paul, and Its Influence on His Understanding of Salvation by Faith», Apostolic History and the Gospel. Ed. W. Ward Gasque and Ralph P. Martin (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1970), 177. [Back](#)
138. Encyclopaedia Britannica, s. v. «Paul, Saint». [Back](#)
139. Ibid. [Back](#)
140. Kenneth Scott Latourette, A History of Christianity (New York: Harper & Row, 1953), 76. [Back](#)
141. W. J. Sparrow-Simpson, The Resurrection and the Christian Faith (Grand Rapids, MI: Zondervan, 1968), 185–186. [Back](#)
142. Dupont, «The Conversion of Paul, and Its Influence on His Understanding of Salvation by Faith», Apostolic History and the Gospel, 76. [Back](#)
143. Philip Schaff, History of the Christian Church (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1910): 1:296. [Back](#)
144. Encyclopaedia Britannica, s. v. «Paul, Saint». [Back](#)

145. Archibald McBride, Chambers's Encyclopedia (London: Pergamon Press, 1966): 10:516 sitat götürilir. [Back](#)
146. Philip Schaff, History of the Apostolic Church (New York: Charles Scribner, 1857), 340 sitat götürilir. [Back](#)
147. George Lyttleton, The Conversion of St. Paul (New York: American Tract Society, 1929), 467. [Back](#)

10-cu fəsil. Saleh insan ölülərdən dirilə bilərmə?

148. Alexander Methereil, Lee Strobel, The Case for Christ (Grand Rapids, MI: Zondervan, 1998), 195–196 sitat götürilir. [Back](#)
149. John Dominic Crossan, Jesus: A Revolutionary Biography (New York: HarperOne, 1995), 145. [Back](#)
150. George Currie, The Military Discipline of the Romans from the Founding of the City to the Close of the Republic. Məruzənin bir hissəsi İndiana universitetində müşavirənin icazəsi ilə dərc olunmuşdur 1928, 41–43. [Back](#)
151. A. T. Robertson, Word Pictures in the New Testament (New York: R. R. Smith, 1931), 239. [Back](#)
152. Arthur Michael Ramsey, God, Christ and the World (London: SCM Press, 1969), 78–80. [Back](#)
153. James Hastings, ed., Dictionary of the Apostolic Church (New York: C. Scribner's Sons, 1916): 2:340. [Back](#)
154. Paul Althaus, Wolfhart Pannenberg, Jesus — God and Man, trans. Lewis L. Wilkins and Duane A. Priebe (Philadelphia: Westminster Press, 1968), 100 sitat götürilir. [Back](#)

155. Paul L. Maier, «The Empty Tomb as History», Christianity Today (28 March 1975): 5. [Back](#)
156. Josh McDowell, Evidence That Demands a Verdict (San Bernadino, CA: Campus Crusade for Christ International, 1973), 231. [Back](#)
157. David Friederick Strauss, The Life of Jesus for the People (London: Williams and Norgate, 1879): 1:412. [Back](#)
158. J. N. D. Anderson, Christianity: The Witness of History (London: Tyndale Press, 1969), 92. [Back](#)
159. John Warwick Montgomery, History and Christianity (Downers Grove, IL: InterVarsity, 1972), 78. [Back](#)
160. Jeffrey Jay Lowder, «Historical Evidence and the Empty Tomb Story» in The Empty Tomb: Jesus Beyond the Grave, Jeffrey Jay Lowder and Robert Price, ed. (Amherst, MA.: Prometheus, 2005), 267. [Back](#)
161. Lee Strobel, The Case for the Real Jesus, 146 sitat gətirilir. [Back](#)
162. Stephen T. Davis, «TheCounterattack of the Resurrection Skeptics», in Philosophia Christi, vol. 8, no. 1 (2006): 55. [Back](#)
163. Paul Rhodes Eddy and Gregory A. Boyd, The Jesus Legend (Grand Rapids: Baker Books, 2007), 142. [Back](#)
164. T. N. D. Mettinger, The Riddle of Resurrection: «Dying and Rising Gods» in the Ancient Near East (Stockholm: Almqvist and Wiksell, 2001), 221. [Back](#)
165. Thomas Arnold, Christian Life – Its Hopes, Its Fears, and Its Close (London: T. Fellowes, 1859), 324. [Back](#)

166. Brooke Foss Westcott, Paul E. Little, Know Why You Believe (Wheaton, IL: Scripture Press, 1967), 70 sitat gətirilir. [Back](#)
167. Bu videonun tərkibi William Lane Craig, Jesus: The Search Continues sözünü axtarısa verməklə Ankerberg İlahiyyat tədqiqat institutu www.johnankerberg.org saytında tapmaq olar. [Back](#)
168. Simon Greenleaf, An Examination of the Testimony of the Four Evangelists by the Rules of Evidence Administered in the Courts of Justice (Grand Rapids, MI: Baker, 1965), 29. [Back](#)
169. Sir Lionel Luckhoo, Lee Strobel, The Case for Christ, 254 sitat gətirilir. [Back](#)
170. Frank Morison, Who Moved the Stone? (London: Faber and Faber, 1930). [Back](#)
171. George Eldon Ladd, I Believe in the Resurrection of Jesus (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1975), 141. [Back](#)
172. Gary Habermas and Anthony Flew, Did Jesus Rise from the Dead? The Resurrection Debate (San Francisco: Harper & Row, 1987), xiv. [Back](#)
173. Lord Darling, Michael Green, Man Alive! (Downers Grove, IL: InterVarsity, 1968), 54 sitat gətirilir. [Back](#)

11-ci fəsil. Həqiqi Məsih necə olmalıdır?

174. Danielin peyğəmbərliyi haqqında daha ətraflı Josh Mcn Dowell, The New Evidence That Demands a Verdict (Nashville: Nelson, 1999), 197–201 bax. [Back](#)

175. Həvəri Matta 27:9–10–kı peyğəmbərliyin müəllifinin Yeremya olduğunu göstərir. Lakin bu Zəkəriyyə peyğəmbərin 11:11–13 kitabındandır. Zahirən dəqiq olmadığı görünə də, yəhudilərin kanonuna nəzər saldıqda hər şey aydın olur. Yəhudi Müqəddəs Yazıları üç hissədən ibarətə dir: qanun, tarixi hadisələr və peyğəmbərliklər. Yeremya peyğəmbərin kitabı peyğəmbərliklərdən birincisi idi. Buna görə də yəhudi alimləri bütün peyğəmbərliklərə aid olan kitabların məcmuəsini Yeremyanı kitabı kimi qeyd edirb dilər. [Back](#)
176. H. Harold Hartzler, Peter W. Stoner, Science Speaks — da müqəddimədə qeyd olunur. (Chicago: Moody, 1963). [Back](#)
177. Stoner, Science Speaks, 107. [Back](#)
178. Ibid. [Back](#)

13-cü fəsil. O, həyatımı dəyişdi

179. Edwin Yamauchi, Lee Strobel, The Case for Christ (Grand Rapids, MI: Zondervan, 1998), 90 sitat gətirilir. [Back](#)
180. Bruce Metzger, Strobel, The Case for Christ, 71 sitat gətirilir. [Back](#)

Müəllif haqqında

Coş Makdauell Kaliforniyadakı Talbota ilahiyyat seşinariyasında magistr dərəcəsini almışdı. 1964-cü ildə o, «Yeni Həyat» təşkilatında işləməyə başlamış, bu təşkilatın səyyar nümayəndəsi olmuş və əsasən müasir gənclərin problemləri ilə məşğul olmuşdur.

Coş səksən dörd ölkədə yeddi yüzdən çox universitet və tələbə şəhərciklərində on milyondan artıq gəncin qarşısında çıxış etmişdir. O, özü və şərikli dünyada otuz beş milyondan çox tirajla satılan yüz on kitab və dərslik yazmışdır. Coşun yazdığı məhşur kitablardan «Qərar tələb edən yeni şəhadətlər», «Həqiqi məhəbbətin gözləmə səbəbi», «Pislik və yaxşılıq nədir» və eyni adlı dərsliklərin seriyasıdır.

Coş və onun həyat yoldaşı Dotti Kaliforniyada Daşna-Pointda yaşayırlar. Onların dörd böyük övladı var.

Şon Makdauell yuxarı sinif müəllimi, mühazirəçi və yazıçıdır. O, fərqlənmə ilə Talbota ilahiyyat seminariyasını bitirmiş, fəlsəfə və ilahiyyat üzrə magistr dərəcəsi almışdır. O, «Etika: bu qarma-qarışıq dünyada necə cəsəreti olmalı» kitabının müəllifidir. «Ağlabatan planı necə dərk etməli» və «Dirilmənin lehinə şəhadətlər» kitablarının isə şərikli müəllifidir. Şon həmçinin «Yeni nəslin

məddahları» və «Tələbələr üçün Müqəddəs Kitabın tədqiqinin məddahları» kitablarının baş redaktorudur.

2007–2009-cu illərdə Şon San-Xuan-Kapistranoda «ilin müəllimi» adına layiq görülmüşdü. Onun məddahlıq haqqındakı mühazirələri Beynəlxalq Məsihi Məktəbləri İttifaqı tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. O, «Ailəyə diqqət», «Müqəddəs Kitabın cavabları», «Nəzər nöqtəsi» və «Dürüst pastorların şousu» radioverilişlərində də iştirak etmişdir. Şon və onun mühazirələri haqqında məlumatlar <http://www.seanmcdowell.org> saytında yerləşdirilmişdir.

2000-ci ilin aprelində Şon Stefani ilə ailə qurmuşdur. Onların Skotti və Şauna adında iki övladı var. Onlar hal-hazırda Kaliforniya ştatında San-Xuan-Kapistranoda yaşayırlar.